

Magyar Földrajzi Társaság
Societas Geographica Hungarica
1872

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

GEOGRAPHICAL
REVIEW

137. évfolyam, 4. szám

2013

FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata

Geographical Review • Geographische Mitteilungen
Bulletin Géographique • Bollettino Geografico • Географические Сообщения

Főszerkesztő
MICHALKÓ GÁBOR

Szerkesztők
EGEDY TAMÁS (felelős szerkesztő), HORVÁTH GERGELY, PAPP SÁNDOR

Szerkesztőbizottság
FÁBIÁN SZABOLCS, GYÖRI RÓBERT, ILLÉS SÁNDOR, KOZMA GÁBOR,
LÓCZY DÉNES, MUCSI LÁSZLÓ, SZABÓ GYÖRGY, TIMÁR JUDIT

Tudományos Tanácsadó Testület
BELUSZKY PÁL, FRISNYÁK SÁNDOR, KERÉNYI ATTILA, KOCSIS KÁROLY,
KOVÁCS ZOLTÁN, MEZŐSI GÁBOR,
PROBÁLD FERENC, SOMOGYI SÁNDOR, VARAJTI KÁROLY

Szerkesztőség: 1112 Budapest, Budaörsi út 45. Telefon, fax: (06-1) 309-2683
E-mail: kozlemenyek@foldrajzitasasag.hu. Honlap: www.foldrajzitasasag.hu
Az EBSCO által indexált és az MTA X. Földtudományok Osztályán kiemelt státuszba
sorolt folyóirat.

TARTALOM / CONTENTS

Értekezések / Studies

SZABÓ JUDIT – JAKAB GERGELY: Vízmosások területi eloszlása a lejtőszög és a kitettség függvényében a Medves-vidéken és a Völgyiségben / Spatial distribution of gullies in function of slope angle and aspect in the Medves and Völgyiség microregions	333
GULYÁS LÁSZLÓ: Elképzelések a dualista Magyarország térszerkezetéről, különös tekintettel a regionalizmusra / Concepts of spatial-system of dualist Hungary, particularly regionalism	344
BLAHÓ JÁNOS: Oktatásföldrajzi vizsgálódások a rendszerváltozástól napjainkig / Educational geography analysis from the transition period to the present day	364
TENK ANDRÁS: Turizmusorientált természetvédelmi fejlesztések budapesti mintaterületeken / Tourism oriented nature protection projects in Budapest model areas	375
STEVEN JOBBITT: Emlék Szatmárról – emlék Fodor Ferencről. Az emlékezés és az identitás földrajza Fodor Ferenc: „Szatmár földje, Szatmár népe, Szatmár élete” című művében / Memories of Szatmár – Memories of Ferenc Fodor	385

Szemle

A Nemzetközi Földrajzi Unió állásfoglalásai a földrajztanárképzéssel kapcsolatban	399
Naperómű Újszilváson – DUSEK LÁSZLÓ	401

VÍZMOSÁSOK TERÜLETI ELOSZLÁSA A LEJTŐSZÖG ÉS A KITETTSÉG FÜGGVÉNYÉBEN A MEDVES-VIDÉKEN ÉS A VÖLGYSÉGBEN

SZABÓ JUDIT – JAKAB GERGELY

SPATIAL DISTRIBUTION OF GULLIES IN FUNCTION OF SLOPE ANGLE
AND ASPECT IN THE MEDVES AND VÖLGYSÉG MICROREGIONS

Abstract

Gully erosion is one of the major threats to soil resources in Hungary, and may impair their ability to deliver a range of ecosystem goods and services. This study elaborates a model for mapping gully erosion hazard in two Hungarian microregions (Medves and Völgység) using spatial database and GIS. Slope, soil and land cover parameters were combined to create erosion risk maps. The SRTM, the CORINE land cover database and the Hungarian agro-topographical database, the AGROTOPO were available from both regions and used in the study. In the Medves microregion most of the gullies are located on steep (17% <) N–NW slopes, meanwhile in the Völgység gentle (5–17%) S–SW slopes are more common. Thus, among the important factors of slope inclination (Medves) the parameters like arable land and loess covered areas on gentle slope surfaces (Völgység) also favour erosion. Erosion risk mapping is a very useful tool to identify areas for soil conservation planning and sustainable management. Further research in different regions is needed to verify and improve our model of estimating gully erosion.

Keywords: Erosion, gully inventory, GIS, spatial distribution, erosion prediction

Bevezetés

A talajerózió jelentős felszínalakító folyamat, aminek során értékes, feltételeken megújuló természeti erőforrás pusztul le. Az ország domborzati és éghajlati adottságai kedveznek az erózióknak, területének 40–55%-át talajlepusztulás veszélyezteteti (BIHARI Á. et al. 2004; BÁDONYI K. 2006). Az évi átlagos lepusztulás mértéke 1 t/ha/év, ami körülbelül az átlagos európai talajvesztés (CREDAN, O. et al. 2010) mértékével egyenlő.

Sebességét tekintve megkülönböztetünk természetes, lassú folyamatként végbemenő geológiai és gyorsított talajpusztulást, amelyen az erdőirtás és a szántóföldi művelés következtében fellépő, víz és szél által előidézett károsodást értjük: „A gyorsított talajpusztulás hatására a lejtők talajrétege elvékonyodik, és vízmosságok képződnek” (STEFANOVITS P. 1992). Megjegyezzük, hogy az utóbbi időben az urbanizációs folyamatok miatt bekövetkezett vagy a felszínborítás-változás okozta eróziót is ide sorolják (VALENTIN, C. et al. 2005; CENTERI Cs. et al. 2009).

Az eróziót a talajminőség-romlás vagy a mennyiségi veszteség tükrében vizsgáló, hagyományos kutatómódszerek (terepi felmérés, esőztetés – GÁBRIS, GY. et al. 2003; JAKAB G. – SZALAI Z. 2005; HEGEDŰS K. et al. 2008; JAKAB, G. et al. 2010) mellett Magyarországon is egyre gyakrabban alkalmazzák a környezeti izotópok felhasználásán, a nyomjelzésen alapuló kvantitatív talajerózió-vizsgálati módszert (BIHARI Á. et al. 2004; KERTÉSZ Á. – JAKAB G. 2011).

A mennyiségi veszteség két alapvető formája közül az areális erózió okozta veszteségek is igen jelentősek, de nyomukban nem alakulnak ki feltűnő felszíni lepusztulásformák. A vonalas erózió ezzel szemben egyszersmind jelentős felszínformáló folyamat is, ezért tájképi, területhasználati, környezetvédelmi, hidrológiai, gazdasági következményei egy-

aránt jelentősek. A termőföldek humuszos szintjének lepusztulása hatással van a mezőgazdasági termelésre, ezért sok kutató a mezőgazdasági termelési módokat vizsgálja a talajerózióval összefüggésben (JANKAUSKAS, B.–JANKAUSKIENE, G. 2003; BIHARI Á. et al. 2004; VALENTIN, C. et al. 2005; KERTÉSZ Á.–JAKAB G. 2011). Mások a vízmósásos erózióknak a hidrológiai folyamatokra gyakorolt hatását, az élővizekben okozott szennyezés következményeit veszik szemügyre (ZHANG, G. H. et al. 2010). Fontos kérdés az erózióval együtt járó tápanyagvesztés (FARSANG A. et al. 2012; NAGY R. et al. 2012), valamint a talajvesztés és a hozzá kapcsolódó költségek becslése (VERHEIJEN, F. G. A. et al. 2009; CERDAN, O. et al. 2010).

A fentiekén kívül a területi tervezésnek is alapkérdése, hogy hol fog kialakulni vízmósás. Kutatásunk célja tehát olyan módszer megalkotása, aminek segítségével meg tudjuk határozni azokat a vízmósások kialakulásában szerepet játszó tényezőket, amelyek alapján reális erózióveszélyeztetettségi térképet készíthetünk. E szempontból a talajeróziót kiváltó és befolyásoló tényezők közül a lejtők meredekségét és kitettségét vizsgáltuk két eltérő felépítésű és domborzatú magyarországi mintaterületen. A kutatás során a csapadékviszonyokkal és a vízmósások fejlődésével nem foglalkoztunk, a mintaterületek talajainak és a felszínborítottságának vizsgálata viszont a fontos része volt munkánkunknak.

A mintaterületek jellemzése

A két mintaterület elhelyezkedését az 1. ábra mutatja be. Az Északi-középhegység részét alkotó *Medves-vidék* 128,78 km² kiterjedésű kistáj. A sakkátblaszerűen összetöredezett, aszimmetrikus sasbércekkel tagolt kistáját kb. 60%-ban lomblevelű erdő borítja. Fő szerkezeti irányai az ÉNy–DK-i, valamint az erre merőleges ÉK–DNy-i. Domborzatát és formakincsét alapvetően négy tényező határozza meg: kőzettani változatosság, szerkezeti feldaraboltság, a külső erők felszínformáló munkája, valamint az emberi felszínalakító tevékenység (HORVÁTH G. et al. 1997; HEGEDŰS K. et al. 2008). Tengerszint feletti magassága 189–638 m. Sokszínű formakincsét alapvetően a nagy vastagságú felsőoligocén és alsómiocén üledékes kőzetek (homokkő, slír, tarkaagyag, szenes összletek), vala-

1. ábra A mintaterületek elhelyezkedése
Figure 1 Location of the study sites

mint vulkanitok (riolittufa, bazalt) határozzák meg. Az itt található Gyulakeszi Riolittufa Formáció (PINTÉR Z. et al. 2009) könnyen aprózódik, illetve melegebb, nedvesebb körülmények között jól mállik. E kőzettulajdonságoknak nagy szerepük van a Kazár határában található egyetlen magyarországi badland kialakulásában. Völgysűrűsége 9,6 km/km². A vízmosásfelmérések (KERTÉSZ Á. et al. 2012a, b) alapján a felszabdaltság mértéke itt sok helyütt a 25 km/km² értéket is meghaladja.

A *Völgység* a Dunántúli-dombságon, a Tolna–Baranyai-dombvidék határán fekvő 463 km² területű kistáj. Határait a Hidas-víz, a Völgység-patak és a Kapos völgye jelölik ki. A pannon alapkőzetten kialakult, gyengén tagolt, hullámos felszínű, eróziós-deráziós löszös dombság domborzatát eróziós tanúhegyek színesítik.

Mindkét kistájon az agyagbemosódásos barna erdőtalajok dominálnak, de míg a Medvesvidék fő talajképző kőzetei harmadidőszaki és idősebb üledékes és helyenként vulkanikus kőzetek, addig a Völgységben löszös üledékek jellemzők. Területhasználatukat tekintve fő különbség, hogy míg a Völgységben a nem öntözött szántók (59%), addig a Medvesvidéken a lomblevelű erdők dominálnak (61%). Ezek a meglehetősen eltérő körülmények indokolták, hogy választásunk e két mintaterületre esett.

Adatok és módszer

Az egész országra elérhető adatbázisokból (az OTKA K76434 sz. kutatás során 1 : 10 000-es méretarányú EOTR-térképekről bedigitalizált vízmosások, AGROTOPO, CORINE, SRTM) a vonalas erózióval veszélyeztetett területeket határoztunk meg (*1. táblázat*).

1. táblázat – Table 1

A felhasznált adatok jellemzői
Database properties

Adatforrás	Felbontás/méretarány	Vetület
SRTM	90 m	WGS 84
AGROTOPO	1 : 100 000	EOV
CORINE	1 : 50 000	EOV
OTKA	1 : 10 000	EOV

Az MTA Talajtani és Agrokémiai Intézete 1 : 100 000-es méretarányú Agrotopográfiai Adatbázisából (AGROTOPO) a munka során az alábbi paramétereket használtuk:

- genetikai talajtípus;
- talajképző kőzet;
- fizikai talajféleség;
- a talaj vízgazdálkodási tulajdonságai;
- szervesanyag-készlet.

A felszínborításról információt nyújtó CORINE (Coordination of Information on the Environment) Land Cover európai adatbázis távérzékelési adatok interpretációjával készül. A vizsgálatban a 2000. évi adatokat használtuk fel. Az interpretáció során a felszínborítási kategóriákat az alábbi öt fő csoportba sorolták (MARI L. – MATTÁNYI ZS. 2002):

- mesterséges felszínnek;
- mezőgazdasági területek;

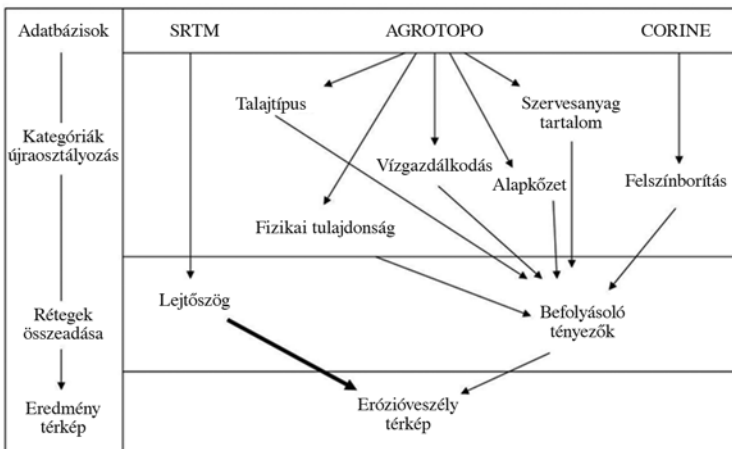
- erdők és közel-természetes területek;
- vizenyős területek;
- vizek.

A lejtőszöget és a lejtőkiettségi irányokat az SRTM (Shuttle Radar Topography Mission (RABUS, B. et al. 2003) egy digitális domborzati felméréssel készített 1, illetve 3 szögmásodperces felbontású, WGS'84 földi ellipszoid alapfelületű digitális terepmodellből származtattuk. Magyarországról csak 3 szögmásodperces (~90 m) vízszintes felbontásban érhető el (TÍMÁR G. et al. 2003). Előnye, hogy az egymástól távol lévő mintaterületekre azonos minőségben áll rendelkezésre.

A térinformatikai módszerekkel való térképezés gyakori eszköznek számít valamely kedvező vagy kedvezőtlen adottság vizsgálatakor. Ennek során a vizsgálandó területet önkényesen területi egységekre bontjuk, amelyeken belül az adott paraméter csak szűk tartományban változik. A választott módszer alapjai hasonlóak STORE, R.–KANGAS, J. (2001) és STORE, R.–JOKIMÄKI, J. (2003) élőhely-alkalmassági térképezéséhez, vagy a más-más tényezőket figyelembe vevő erózióveszély-térképek készítéséhez (KHEIR, R. B. et al. 2006; MARTÍN-FERNÁNDEZ, L.–MARTÍNEZ-NÚÑEZ, M. 2011), esetleg földcsuszamlás-veszélyes területek előrejelzési módszeréhez (PEROTTO-BALDIVIEZO, H. L. 2004).

A tipizálás alap gondolata, hogy a mintaterületek topográfiai, talajtani és felszínborítási jellemzői alapján kísérünk meg egy nem területspecifikus minősítő rendszert kidolgozni és tesztelni a vonalas erózióval veszélyeztetett területek felderítése céljából, valamint az eredményt összevetni a valós vízmossáshálózattal.

A minősítő rendszerben a 2. ábrán látható módon, térinformatikai program segítségével összegeztük az adatbázisok területegységekre (pixel 45 × 45 m) vonatkozó, erózióveszély alapján újraosztályozott értékeit. Ez azt jelenti, hogy a 2. és 3. táblázatban található súlytényezők alapján az AGROTOPO és a CORINE alaptérképek eredeti értékeit újraosztályoztuk. Minél nagyobb egy szám, annál jobban kedvez az adott paraméter az erózióznak. A lejtőkategóriákat egy később bemutatott módon osztályoztuk. Az eredmény-raszterek pixeleinek értéke az újraosztályozás után például már nem a talajtípusról ad információt, hanem az adott terület adott befolyásoló tényezőjének – jelen esetben talajtípusnak – az erózióveszélyeztetettségét mutatja.

2. ábra Minősítő eljárás folyamatábrája az erózió által veszélyeztetett területek térképezéséhez
 Figure 2 Flow diagram of the modelling approach to elaborate a soil erosion risk map

A térinformatika több eszközt is kínál az újraosztályozott térképek összegzésének elvégzésére. Alapvetően két, raszterek pixeleit térbeli alapon összegezni képes eszközre gondoltuk a kutatás kezdetén. A *weighted overlay* eszközzel az egyes tényezők százalékos arányát tudjuk megadni, így minden, az eróziót kialakító és befolyásoló tényezőkategóriát egy meghatározott skálán kell osztályozzuk, és ezek az értékek a tényezők százalékos arányának megfelelően lesznek figyelembe véve az egyes tényezők összesítő rasztereinél, így a végeredmény raszter-maximuma a skála maximumát veheti fel. Ezt a módszert – bár hozott értékelhető eredményt – elvetettük, mert úgy gondoljuk, ez az eszköz akkor valóban hasznos, ha a vizsgált tényezők nagyjából azonos súlyúak (nem úgy, mint esetünkben, ahol a domborzat adottságai lényegesen hangsúlyosabbak), illetve a végeredményben szeretnénk elkülöníteni azokat a területeket, ahol a domborzat, és azokat, ahol nem feltétlenül a domborzat miatt alakultak ki, alakulhatnak ki vízmosások.

Az alkalmazott *Plus* nevű eszköz számunkra tehát azért bizonyult jobb választásnak, mert a külön kezelt lejtőszög értékeit úgy tudtuk a talajtani és felszínborítási adatokkal összegezni, hogy a végén el lehetett különíteni azokat a területeket, ahol a domborzat különösen fontos szerepet játszik.

Az egy kategóriába tartozó talajtulajdonságok és a felszínborítási kategória értékeit tartalmazó rétegeket egy azonos fokú (0-tól 9-ig terjedő) skálán osztályoztuk újra. Az AGROTOPO adataiból a már fentebb említett tulajdonságokat vettük figyelembe, a felszínborítási kategóriákat azonban egyszerűsítettük, így az érintett 16 CORINE-kategóriát JAKAB G. et al. (2011) alapján információvesztés nélkül 6 kategóriába vontuk össze (2. táblázat), amelyek különböző borítottsági mértékkel rendelkeznek, következésképp különböző mértékben befolyásolják az erózió kialakulásának esélyeit.

A 3. táblázatban összefoglaltuk a területekre vonatkozó talajtani és felszínborítási tényezőknek a mintaterületeken előforduló kategóriái súlytényező-szélsőértékeit. Így látható, hogy a területen előforduló talajok tulajdonságai mennyire kedvezhetnek az erózióknak.

2. táblázat – Table 2

Területhasználat kategóriái az adatbázisban Corine nomenklatúra alapján
Land use categories based on CORINE Land Cover nomenclature

Azonosító	Corine kódok	Kódok jelentése	Súly-tényező
1	1.1.2 1.2.1 1.3.1 1.4.2	Nem összefüggő település szerkezet Ipari vagy kereskedelmi terület Nyersanyag kitermelés Sport-, szabadidő- és üdülőterületek	3
2	2.1.1 2.2.1 2.2.2	Nem öntözött szántó Szőlő Gyümölcsös, bogyós gyümölcsös	7
3	3.1.1 3.1.2 3.1.3 3.2.1	Lomblevelű erdők Tülevelű erdők Vegyes erdők Természetes gyepek, természetközeli rétek	2
4	2.3.1 2.4.2 2.4.3	Intenzív legelők és eróziós degradált gyepterületek Komplex művelési terület Elsődleges mezőgazdasági terület jelentős növényzettel	5
5	4.1.1	Szárazföldi mocsarak	8
6	3.2.4	Átmeneti erdős-cserjés terület	6

Tényezők súlyozásának szélsőértékei
Extreme values of the factors

3. táblázat – Table 3

Adatbázis	Tényező	Legellenállóbb	Súly- tényező	Legkevésbé ellenálló	Súly- tényező
AGROTOPO	Talajtípus	csernozjomok	2	köves és földes kopárok	7
	Alapkőzet	glaciális, alluviális üledék	5	lössös üledékek	8
	Fizikai talajféleség	vályog	4	homokos vályog	6
	Vízgazdálkodás	jó víznyelésű és vízvezető-képességű, jó vízraktározó-képességű, jó víztartó talajok	2	közepes víznyelésű és gyenge vízvezető-képességű, nagy vízraktározó-képességű, erősen víztartó talajok	5
	Szervesanyag tartalom	>400 t/ha	1	<50 t/ha	8
CORINE	Felszínborítás	3. kategória	1	5. kategória	7

A lejtőkategória-értékeket speciális szerepük miatt logaritmikusan növekvő skálán osztályoztuk. Így itt egyszerűbb a helyzet: a síknak tekinthető területek 0, az enyhébb lejtők 10-es, a 17–25%-os, legjobban veszélyeztetett lejtőkategória 100-at, míg a 25%-nál meredekebb lejtők szintén 10-es értéket kaptak, mert ott gyakran már az alapkőzet bukkan a felszínre, illetve nem tartozik hozzá jelentős méretű vízgyűjtő terület, így talajerózió szempontjából már nem veszélyeztetett.

A kétmércés osztályozás előnye, hogy el lehetett különíteni a lejtőkategória alapján potenciálisan veszélyeztetett területeket. Ezen belül pedig azokat a területeket, ahol az egyéb befolyásoló tényezők is az erózióknak kedveznek, valamint el lehetett választani azokat a területeket, ahol nem feltétlenül a lejtés következtében, de a felszínborítási és talajtulajdonságok miatt alakulhattak ki vízmosságok. Ezek alapján öt kategóriát határoztunk meg, ezeket a 4. táblázatban foglaltunk össze. Azok a kategóriák, amelyek a 4. táblázat középső („Lejtő”) oszlopában „az erózióknak kedvez” minősítést kaptak, a kétmércés osztályozásnak köszönhetően 100 feletti értéket vettek fel, így könnyen elkülöníthetők

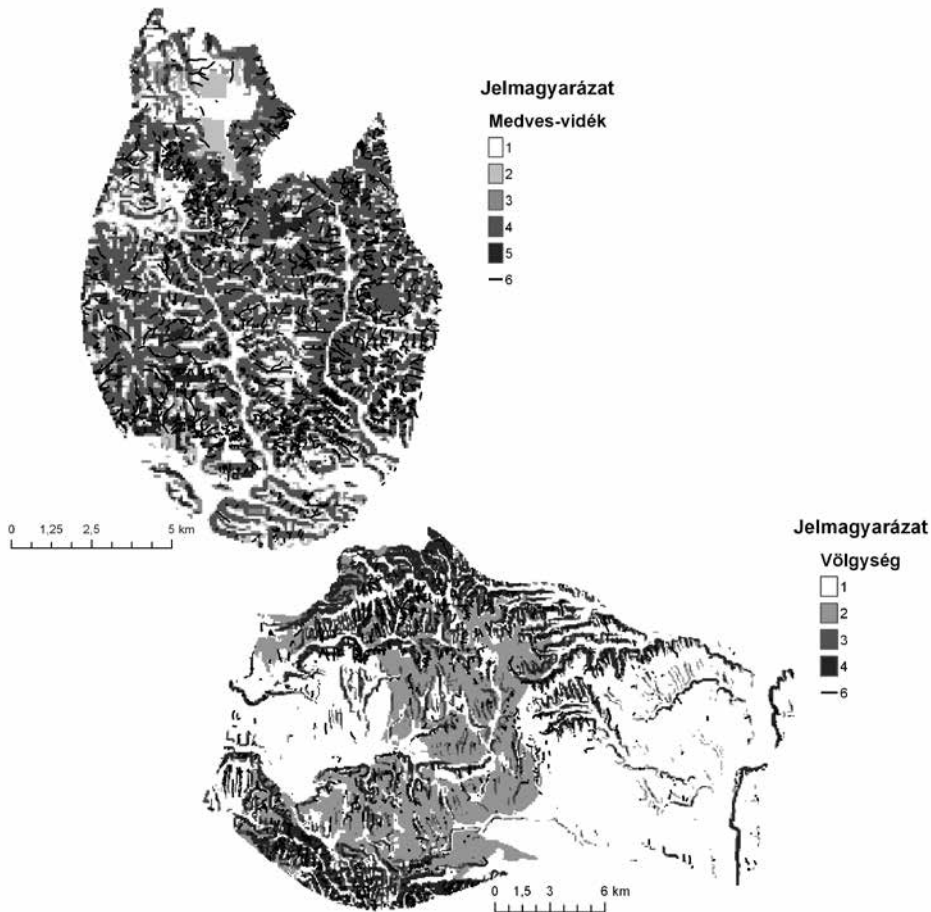
A veszélyeztetettségi térkép kategóriái
Categories of the risk map

4. táblázat – Table 4

	Lejtő	Talajtulajdonság és felszínborítás
Erősen veszélyeztetett	erózióknak kedvez	erózióknak kedvez
Lejtőviszonyok miatt veszélyeztetett	erózióknak kedvez	erózióknak nem kedvez
Talaj- és felszínborítás miatt veszélyeztetett	erózióknak nem vagy közepesen kedvez	erózióknak kedvez
Enyhén veszélyeztetett	erózióknak közepesen vagy nem kedvez	erózióknak közepesen kedvez
Nem veszélyeztetett	erózióknak nem kedvez	erózióknak nem kedvez

voltak. A többi határ meghúzása a területenkénti pixelértékek eloszlása alapján történt, mert a két mintaterület eredményei még nem elegendőek számszerű, más területekre is alkalmazható kategóriák kialakításához.

A Völgyesség esetében a kevesebb kategóriát (3. ábra) az indokolta, hogy a magasabb lejtőszögű területek aránya annyira kicsi, hogy nem volt érdemes szétbontani erőzőn kedvező és kevésbé kedvező kategóriákra, mint a Medves-vidék esetében tettük.

3. ábra A Medves-vidék és a Völgyesség erőzőveszélyeztetettségi térképe.

Medves-vidék: 1 – nem veszélyeztetett; 2 – enyhén veszélyeztetett; 3 – talaj- és felszínborítás miatt veszélyeztetett; 4 – a lejtőviszonyok miatt veszélyeztetett; 5 – erősen veszélyeztetett; 6 – vízmosások.

Völgyesség: 1 – nem veszélyeztetett; 2 – enyhén veszélyeztetett; 3 – talaj- és felszínborítás miatt veszélyeztetett; 4 – a lejtőviszonyok miatt erősen veszélyeztetett; 6 – vízmosások

Figure 3 Risk map of the Medves and Völgyesség regions. – Medves-vidék: 1 – no hazard; 2 – moderate hazard; 3 – hazard based on land cover and soil properties; 4 – hazard deriving from slope; 5 – serious hazard; 6 – gullies. Völgyesség: 1 – no hazard; 2 – moderate hazard; 3 – hazard based on land cover and soil properties; 4 – serious hazard caused by slope; 6 – gullies

Ezen kívül, szintén az SRTM felszínmodellből származtatva, a lejtőszög mellett megvizsgáltuk a vízmosások fekvését: milyen irányú lejtőkön alakulnak ki. Ezeket az adatokat a minősítő rendszeren kívül vizsgáltuk, és vetettük össze a kapott eredményekkel.

Eredmények és megvitatásuk

Az adatok térbeli felbontása miatt nem volt lehetőség jobban megvizsgálni a befolyásoló tényezők hatását, azonban a lejtőszöggel és a domborzat tagoltságával összefüggésben a kitétség meghatározó szerepe mindkét mintaterület esetén kitűnik.

Az 5. táblázat segítségével könnyen összevethetők a mintaterületek főbb jellemzői. A Völgység területe hozzávetőleg 3,5-szer nagyobb, mint a Medves-vidéké, ez a különbség azonban nem mutatkozik meg a vízmosások hosszának különbségében is, mert a Medves-vidéken így is közel 100 km-rel több vízmosás található. Ennek megfelelően a vízmosássűrűségben csaknem ötszörös a különbség a Medves-vidék javára. A lejtőszöget tekintve a Medves-vidéken – a domborzatnak megfelelően – meredekebb lejtők találhatók, de az átlagos lejtőkategória-érték a Völgységben magasabb.

5. táblázat – Table 5

Mintaterületek összehasonlítása
Main parameters of the study sites

	Medves- vidék	Völgység
terület (km ²)	128,77	467,36
vízmosáshossz (km)	464,76	363,37
vízmosás sűrűség (km/km ²)	3,61	0,78
lejtőszög (%)		
min	0	0
max	83,2	60,9
átlag	6,1	8,9
szórás	7,1	7,3

A 6. táblázatból kiolvasható, hogy a Medves-vidéken a vízmosások kb. 65%-a 17%-osnál nagyobb lejtőszögű területen alakult ki, és ebből igen magas a 25%-osnál meredekebb lejtők aránya.

6. táblázat – Table 6

A mintaterületeken futó vízmosások hossza és százalékos aránya
a lejtés szempontjából
Length and length percent of the gullies by the slope gradient

Lejtőkategória (%)	Medves-vidék		Völgység	
	km	%	km	%
0–5	7,10	1,63	22,33	6,28
5–12	65,12	15,00	127,26	35,79
12–17	78,91	18,17	92,14	25,92
17–25	129,37	29,80	82,74	23,27
25 <	153,67	35,39	31,07	8,74

Mint az a 3. ábrán is látható, a vízmosások nagy része elsősorban a lejtőviszonyok miatt alakulhatott ki, és jellemzően a fő szerkezeti irányokra merőlegesen fut. Erősen veszélyeztetett terület – ahol mind a lejtőviszonyok, mind a talajtani és felszínborítási jellemzők kedveznének az erózió kialakulásának – nincs sok. Ebben szerepe lehet annak, hogy a 25%-ot meghaladó lejtőszögű felszínnek gyakran erdős területek, ami nem kedvez a vízmosások kialakulásának. Ugyanakkor a vízmosások kialakulása igen rövid idő alatt lejátszódhat különösen annak tükrében, hogy ezután milyen hosszú ideig hatnak a terület felszínfejlődésére (KERTÉSZ Á.–JAKAB G. 2011). Azaz ilyen meredekség mellett egyetlen tarvágás eredményeképpen is kialakulhatnak vonalas formák. A Medves-vidék szabdaltsága magyarázható még a szerkezeti felépítéssel, mert a tektonikus zónák kedveznek az erózió kialakulásának, a vetőzónák gyengítő hatása miatt könnyebben alakul ki a vízmosások kezdőpontja (VALENTIN, C. et al. 2005). Ezen kívül lokálisan jelentős lehet a vulkanikus, ezen belül a kimondottan laza riolittufa-alapkőzet hatása, mint pl. a kazári badland esetében (PINTÉR Z. et al. 2009). Ez az alapkőzet növényzeti fedettség nélkül meglehetősen érzékeny a vonalas erózióra.

A Völgysebben az 5–12%-os lejtőkön futó vízmosások aránya a legnagyobb, de az elterjedt löszös üledékek és a mezőgazdaságilag valamilyen mértékben megművelt területek miatt az enyhébb lejtőkön is gyakrabban alakulhatott ki vízmosás. Az alacsonyabb lejtőszögön kialakult vízmosások jelenlétét indokolhatja még a nem megfelelő szántóföldi művelés miatt kialakult talajkéreg, aminek ambivalens hatásait VALENTIN, C. et al. (2005) tárgyalja. A kialakult talajrétegen a lefolyás sebessége nő, tehát erősebb az eróziós hatás, de éppen a kéreg az, amely egyúttal késleltetheti a vízmosás kialakulását a nem kérgesedett talajokhoz képest nagyobb nyírőerő miatt.

A Völgysebben a 25%-osnál meredekebb lejtők aránya kevesebb, mint 10%, ez a dombosági tájnak megfelelő arány. Elhelyezkedésük a kistáj É-i és D-i részén lévő, élénkebb domborzatú medenceperemre koncentrálódik.

A 7. táblázatban összefoglaltak alapján a Medves-vidéken D–DNy-i irányban, azaz a szerkezeti irányokkal összhangban fut a vízmosások csaknem 40%-a. Ezzel szemben a Völgysebben az É–ÉNy-i irányok dominálnak közel 36%-kal, bár itt összetettebb a kép. Mindkét kistájban a keleties kitétséggű lejtőkön alakultak ki legkisebb arányban vízmosások. E nagy nyugatias-keleties lejtőkülönbség oka – a domborzat jellege mellett – a hozzánk

7. táblázat – Table 7

A mintaterületeken futó vízmosások hossza és százalékos aránya a lejtőkitétség szempontjából
Length and length percent of the gullies by the slope aspect

Kitétség	Medves-vidék		Völgység	
	km	%	km	%
É	47,28	10	69,10	19,01
ÉK	30,41	6,5	28,77	7,917
K	31,75	6,8	22,95	6,318
DK	52,49	11	28,35	7,804
D	93,89	20	44,30	12,19
DNy	85,27	18	58,12	15,99
Ny	75,24	16	51,91	14,28
ÉNy	48,40	10	59,51	16,37

érkező csapadékos légtömegek irányában keresendő (STEFANOVITS P. 1992), azok ugyanis Magyarországra elsősorban Ny felől érkeznek, így a nyugatias lejtőket erősebb hatás éri.

Összefoglalás

Az elkészült térképek alapján elmondható, hogy a módszer alkalmas az erózióveszélyes területek meghatározására, hiszen a 3. ábra térképei is jól mutatják, hogy sikerült azokat a területeket megtalálni, ahol szemmel láthatóan is nagyobb a vízmosások aránya.

A lejtők meredeksége egyértelműen fontos tényező, de a felszínborítás és a talajtulajdonosságok is befolyással bírnak, hiszen míg a Medves-vidéken elsősorban a lejtők meredeksége a legmeghatározóbb, addig a Völgységben az enyhébb lejtőkön a szántóföldi művelés és a löszös alapkőzet ugyancsak hangsúlyos szerepet játszik a vízmosások kialakulásában.

A lejtés uralkodó iránya elsősorban a helyi adottságok miatt alakulhatott ki mindkét esetben, habár a keleties-nyugatias ellentét kapcsolatban lehet egymással.

További feladat a módszer tesztelése más, eltérő adottságokkal rendelkező kistájakon is. Az ezzel szerzett tapasztalatok alapján tökéletesített rendszer alapja lehet egy regionális vonalaserózió-becslő eljárásnak.

Köszönetnyilvánítás

A szerzők ezúton fejezik ki köszönetüket VARGA ERIKÁNAK és ŐRSI ANNÁNAK az adatrögzítésben nyújtott segítségükért, valamint az OTKA K76434 témájának a kutatás feltevéleinek biztosításáért.

SZABÓ JUDIT

ELTE TTK Környezet- és Tájföldrajzi Tanszék, Budapest
szabojuditalexandra@gmail.com

JAKAB GERGELY

MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest
jakab.gergely@csfk.mta.hu

IRODALOM

- BÁDONNYI K. 2006: A hagyományos és kímélő talajművelés hatása a talajerózióra és az élővilágra. – Tájékológiai Lapok 41. pp. 1–16.
- BIHARI Á. – DEZSŐ Z. – SZABÓ SZ. 2004: A talajerózió vizsgálata radioizotóp-nyomjelzéses technikával egy bükkaljai szántóterületen. – Földrajzi Közlemények 128. 52. 1–4. pp. 127–133.
- CENTERI CS. – HERCZEG E. – VONA M. – BALÁZS K. – PENKSZA K. 2009: The effects of land-use change on plant-soil-erosion relations, Nyereg Hill, Hungary. – Journal of Plant Nutrition and Soil Science 172. 4. pp. 586–592.
- CERDAN, O. – GOVERS, G. – LE BISSONNAIS, Y. – VAN OOST, K. – POESEN, J. – SÁBY, N. – GOBIN, A. – VACCA, A. – QUINTON, J. – AUERSWALD, K. – KLIK, A. – KWAAD, F. J. P. M. – RACLOT, D. – IONITA, I. – REJMAN, J. – ROUSSEVA, S. – MUXART, T. – ROXO, M. J. – DOSTAL, T. 2010: Rates and spatial variations of soil erosion in Europe: A study based on erosion plot data. – Geomorphology 122. pp. 167–177.
- DÖVÉNYI Z. (szerk.) 2010: Magyarország kistájainak katasztere. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. pp. 496–499.; 815–817.
- FARSANG A. – KITKA G. – BARTA K. – PUSKÁS I. 2012: Estimating element transport rates on sloping agricultural land at catchment scale (Velence Mts., NW Hungary). – Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences 7. 4. pp. 15–26.

- GÁBRIS GY.–KERTÉSZ Á.–ZÁMBÓ L. 2003: Land use change and gully formation over the last 200 years in a hilly catchment. – *Catena* 50. pp. 151–164.
- HEGEDŰS K.–HORVÁTH G.–KARANCSI Z.–PRAKFAI P. 2008: Eróziós vizsgálatok a Medves-vidék egy homokkőszurdokában. – *Földrajzi Közlemények* 132. 2. pp. 157–173.
- HORVÁTH G.–MUNKÁCSY B.–PINTÉR Z.–CSIKY J.–KARANCSI Z.–PRAKFAI P. 1997: A Medves. – *Földrajzi Értesítő* 46. 3–4. pp. 217–248.
- JAKAB G.–KERTÉSZ Á.–MADARÁSZ B.–RONCZYK L.–SZALAI Z. 2010: Az erózió és a domborzat kapcsolata szántóföldön, a tolerálható talajvesztés tükrében. – *Tájékológiai Lapok* 8. 1. pp. 35–45.
- JAKAB G.–MADARÁSZ B.–ŐRSI A.–SZALAI Z.–KERTÉSZ Á. 2011: Gullies of two Hungarian regions – a case study. – *Földrajzi Értesítő* 60. 4. pp. 325–342.
- JAKAB G.–SZALAI Z. 2005: Barnaföld erózióérzékenységének vizsgálata esőztetéssel a Tetves-patak vízgyűjtőjén. – *Tájékológiai Lapok* 5. 1. pp. 177–189.
- JANKAUSKAS, B.–JANKAUSKIENE, G. 2003: Erosion-preventive crop rotations for landscape ecological stability in upland regions of Lithuania Agriculture, Ecosystems and Environment, 95. pp. 129–142.
- KARANCSI Z. 2002: Természetes és antropogén eredetű környezetváltozás a Medves-térség területén. – PhD-értekezés. Szegedi Tudományegyetem.
- KERTÉSZ Á.–JAKAB G. 2011: Gully erosion in Hungary, review and case study. – *Procedia Social and Behavioral Sciences* 19. pp. 693–701.
- KERTÉSZ Á.–JAKAB G.–ŐRSI A. 2012a: Gully erosion risk in Hungary. – In: BREBBIA, C. A. (szerk.): Risk analysis VIII: 8th International Conference on Risk Analysis and Hazard Mitigation 2012. Southampton: WIT Press, 2012. pp. 67–76.
- KERTÉSZ Á.–JAKAB G.–ŐRSI A.–MADARÁSZ B.–SZALAI Z. 2012b: Magyarország vízmosásainak katasztere – In: MIKA J.–DÁVID Á.–PAJTÓKNÉ TARI I.–FODOR R. (szerk.): HUNGEO 2012: Magyar Földtudományi Szakemberek XI. Világtalálkozója: korszerű földtudományi oktatás – versenyképes gazdaság. Eszterházy Károly Főiskola. pp. 85–90.
- KHEIR, R. B.–CERDAN, O.–ABDALLAH, C. 2006: Regional soil erosion risk mapping in Lebanon. – *Geomorphology* 82. pp. 347–359.
- MARI L.–MATTÁNYI ZS. 2002: Egységes európai felszínborítási adatbázis: A CORINE Land Cover program. – *Földrajzi Közlemények* 126. 50. 1–4. pp. 31–38.
- MARTÍN-FERNÁNDEZ, L.–MARTÍNEZ-NÚÑEZ, M. 2011: An empirical approach to estimate soil erosion risk in Spain. – *Science of the Total Environment* 409. pp. 3114–3123.
- NAGY R.–ZSÓFI ZS.–PAPP I.–FÖLDVÁRI M.–KERÉNYI A.–SZABÓ SZ. 2012: Evaluation of the relationship between soil erosion and the mineral composition of the soil: a case study from a cool climate wine region of Hungary. – *Carpathian Journal of Earth and Environmental Sciences* 7. 1. pp. 223–230.
- NIGEL, R.–RUGHOOPUTH, S. 2010: Mapping of monthly soil erosion risk of mainland Mauritius and its aggregation with delineated basins. – *Geomorphology* 114. pp. 101–114.
- PEROTTO-BALDIVIEZO, H. L.–THUROW, T. L.–SMITH, C. T.–FISHER, R. F.–WU, X. B. 2004: GIS-based spatial analysis and modeling for landslide hazard assessment in steep lands, southern Honduras. – *Agriculture Ecosystems & Environment* 103. pp. 165–176.
- PINTÉR Z.–PRAKFAI P.–KARANCSI Z.–HORVÁTH G. 2009: Medves-vidéki riolittufák eróziós formakincse. – *Földrajzi Közlemények* 133. pp. 219–238.
- RABUS, B. M.–EINER, A.–ROTH, R.–BAMLER, 2003: The shuttle radar topography mission – a new class of digital elevation models acquired by spaceborne radar. – *Photogramm. Rem. Sens.* 57. pp. 241–262.
- STEFANOVITS P. 1992: Talajtan. – Mezőgazda Kiadó, Budapest. 380 p.
- STORE, R.–JOKIMÁKI J. 2003: A GIS-based multi-scale approach to habitat suitability modeling. – *Ecological Modelling* 169. pp. 1–15.
- STORE, R.–KANGAS, J. 2001: Integrating spatial multi-criteria evaluation and expert knowledge for GIS-based habitat suitability modeling. – *Landscape and Urban Planning* 55. pp. 79–93.
- SZÓTS Z. 2007: A Völgység táji elhatárolása. – *Földrajzi Értesítő* 56. 3–4. pp. 169–180.
- TERRANOVA, O.–ANTRONICO, L.–COSCARELLI, R.–IAQUINTA, P. 2009: Soil erosion risk scenarios in the Mediterranean environment using RUSLE and GIS: An application model for Calabria (southern Italy). – *Geomorphology* 112. pp. 228–245.
- TÍMÁR G.–TELBISZ T.–SZÉKELY B. 2003: Úrtechnológia a digitális domborzati modellezésben: az SRTM adatbázis. – *Geodézia és Kartográfia* 55. 12. pp. 11–15.
- VALENTIN, C.–POESEN, J.–YONG, LI 2005: Gully erosion: Impacts, factors and control. – *Catena* 63. pp. 132–153.
- VERHEIJEN, F. G. A.–JONES, R. J. A.–RICKSON, R. J.–SMITH, C. J. 2009: Tolerable versus actual soil erosion rates in Europe. – *Earth-Science Reviews* 94. pp. 23–38.
- ZHANG, G. H.–LIU, G. B.–WANG, G. L. 2010: Effects of Caragana Korshinskii Kom. cover on runoff, sediment yield and nitrogen loss. – *International Journal of Sediment Research* 25. pp. 245–257.

ELKÉPZELÉSEK A DUALISTA MAGYARORSZÁG TÉRSZERKEZETÉRŐL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A REGIONALIZMUSRA

GULYÁS LÁSZLÓ

CONCECPTS OF SPATIAL-SYSTEM OF DUALIST HUNGARY,
PARTICULARLY REGIONALISM

Abstract

The regional development on the dualist Hungary (part of the Austro-Hungarian Monarchy at this time) started in the 19th century and beginning of the 20th century. Concerning the dualist Hungary (1867–1918) there have been several regional dispositions since the 1880s, there is no professional consensus on the issue yet. Researchers representing different disciplines – historical geography (BELUSZKY, P., CSÜLLÖG, G., FRISNYÁK, S., KÓKAI, S., SÜLI-ZAKAR, I.), political geography (TÓTH, J., HAJDÚ, Z.), history (BARANYI, B., NAGY, M.) and regional science (GÁL, Z., GULYÁS, L.) – have not been able to settle their discussion on the number and the exact scope of the regions.

In the first part of our paper we present the most important ideas (from KÁROLY KELETI to present day) on the regional structure of dualist Hungary and then we outline perspectives of a consensus.

Keywords: region, regional development, regional structure of dualist Hungary

Bevezetés és módszertani megjegyzések

A magyar regionalista szakirodalom a „regionalizmus” fogalmát olyan, alulról felfelé kibontakozó folyamatként definiálja, aminek során egyes települések, térségek között a gazdasági és társadalmi kapcsolatok oly mértékben felerősödnek, hogy e térségek összessége összetartozónak lesz tekinthető. Azaz, a regionalizmus lényege, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatok eredményeképpen az adott terület – régió – alkotórészei között magas fokú integráció alakul ki. E definíció alapján a régió egyfajta földrajzi integráció, amit a természetföldrajzi bázis mellett a közös politikai-történelmi múlt, a gazdálkodási szerkezet, az infrastruktúra egységes rendszere, az erős összetartozás és a népesség régiótudata alkot (SÜLI-ZAKAR I. – CSÜLLÖG G. 2003, 2010). A fenti módon definiált regionalizmust két kisebb csoportra bonthatjuk tovább, megkülönböztetünk gazdasági alapú, valamint etnoregionalizmust (GULYÁS L. 2012). Amikor a dualista Magyarországon gazdasági alapon formálódó régiók sorsát próbáljuk megvizsgálni, rögtön két módszertani problémába ütközünk. Egyrészt ezeket a régiókat nem tudjuk pontos közigazgatási egységhez kötni, hiszen a 19. és a 20. század fordulóján a hivatalos közigazgatási keret a vármegyerendszer volt és a vármegyei keretek nem mindig estek egybe a formálódó régiókkal (HAJDÚ Z. 2001). Másrészt Magyarország történelmi topográfiájában számos táj- és területi egység térbeli kiterjedése nincs pontosan definiálva (GULYÁS L. 2007; CSÜLLÖG G. 2010; KÓKAI S. 2010).

Nehezíti a helyzetet, hogy a történelmi topográfiával kapcsolatba kerülő egyes tudományágak művelői eltérő fogalomrendszerekkel dolgoznak. A természetföldrajzosok elsősorban a földrajzi nagytáj (BULLA B. – MENDÖL T. 1947) fogalmát használják, a politikai földrajz tudósai szívesebben dolgoznak területi-közigazgatási egységekkel (HAJDÚ Z. 2001), míg a regionalisták tudományterületük névadójával, a régiókkal (GULYÁS L. 2005a). Az eltérő

fogalomrendszerek használata miatt még napjainkban sincs szakmai konszenzus a történelmi Magyarország regionális térszerkezetét illetően.

Jelen tanulmányban azt kíséreljük meg feltárni, hogy a gazdasági alapú regionalizmus a dualista Magyarországon milyen térszerkezetet hozott létre. Ennek megfelelően tanulmányunk első felében bemutatjuk azokat a különféle elképzeléseket, amelyek eddig megszülettek a dualista Magyarország térszerkezetéről. Módszertani szempontból fontos felhívunk a figyelmet arra, hogy az előző mondatban a „különféle” szó, mint jelző, nem csupán azt jelenti, hogy különféle szerzők eltérő elképzeléseit mutatjuk be, hanem azt is, hogy igen eltérő szakmai alapokon létrejövő elképzelésekről van szó. Ezek szakmai kiindulási alapjait az *1. táblázat* fejlece tartalmazza.

1. táblázat – Table 1

Különféle elképzelések a dualista Magyarország térszerkezetéről
Various concepts of spatial system of dualist Hungary

Statisztikai alapú adatgyűjtés	Tájélméleti vonulat Tájfelosztási-kísérletek 1917–1947	Újabb tájfelosztási kísérlet	Régiófelosztási kísérletek	Gazdasági alapú régiófelosztás (matematikai módszerrel)
Keleti Károly 1871	Kemény Gy. 1917 Fodor F. 1924 Prinz Gy. 1926, 1938 Bulla–Mendöl 1947	Frisnyák S. 1996	Tóth J. 1997 Süli-Zakar–Csüllög 2003 Beluszky 2000 Beluszky 2008	Nagy Mariann 2001

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Tanulmányunk második felében rámutatunk ezen elképzelések közös pontjaira, illetve a felmerülő vitás kérdésekre. Pontosán tudjuk, hogy módszertani szempontból vitatható az eltérő szakmai alapokon (statisztikai adatközlés területi egységei, természetföldrajzi tájbeosztások, régióbeosztások stb.) megszületett elképzelések összevetése, de úgy véljük, ennek mégis van szakmai hozadéka. Jelesül az, hogy párbeszéd, vita indulhat meg azon szakmák képviselői (történészek, geográfusok, regionalisták) között, akiknek van mondanivalójuk a dualista Magyarország térszerkezetéről. Az már a kibontakozó vita tárgya lehet, hogy a dualista Magyarország térszerkezeti egységeit tájnak, régiónak vagy éppen modernizációs zónának nevezzük-e.

Elképzelések a dualista Magyarország térszerkezetéről

Az 1880-as évektől kezdődően egészen napjainkig a történelmi Magyarországra vonatkozóan számos táj- és régióbeosztás született (BELUSZKY P. [szerk.] 2008).

A dualista Magyarország regionális térfelosztására tett első kísérlet a kortárs KELETI KÁROLY (1833–1892) nevéhez fűződik, aki az 1871-ben megalakított Országos Statisztikai Hivatal első vezetője volt. Őt statisztikusként az a kérdés foglalkoztatta, hogy az országot milyen statisztikai-elemzési egységekre lehet felbontani. Az 1870-es évek végén kidolgozta a folyókhoz igazodó, topográfiai egységekre való felosztást, ennek során 8 statisztikai régiót határolt le (*1. ábra*). Ez a felosztás az 1880-as évektől kezdve fokozatosan tért hódított, majd teljesen elfogadottá vált a hivatalos statisztikai elemzésekben és publikációkban. Véleményünk szerint ebben fontos szerepe volt annak, hogy KELETI K. 1871-től 1892-ben bekövetkezett haláláig az Országos Statisztikai Hivatal élén állt.

1. ábra KELETI K. 8 statisztikai régiója. A szerző saját szerkesztése. – 1 – Duna jobb partja; 2 – Duna bal partja; 3 – Duna–Tisza köze; 4 – Tisza jobb partja; 5 – Tisza bal partja; 6 – Tisza–Maros szöge; 7 – Királyhágón túl; 8 – Horvát-Szlavónország
 Figure 1 Statistical regions by KELETI, K. – 1 – Right bank of the Danube; 2 – Left bank of the Danube; 3 – Danube–Tisza Interfluve; 4 – Right bank of the Tisza; 5 – Left bank of the Tisza; 6 – Tisza–Maros interfluve; 7 – beyond Királyhágó; 8 – Croatia-Slavonia

Itt kell megjegyeznünk, hogy NAGY M. (2005) szerint a 8 statisztikai régió kifejezetten a statisztikai adatgyűjtés és feldolgozás (közlés) érdekeit szolgálta és sem az ország természetföldrajzi viszonyainak, sem pedig a különböző gazdasági ágak termelési feltételeinek nem felelt meg. Ezen álláspont alátámasztására példa Békés megye, ahol a kataszteri tiszta jövedelem értéke egy katasztrális holdra vetítve 1505 fillér volt, ugyanúgy a „Tisza bal partja” statisztikai régióba volt sorolva, mint Máramaros megye, ahol ez az érték csak 86 fillér volt.

A 19. század második felének és a 20. század első felének magyar földrajztudományában nagyon erős volt a tájelméleti vonulat (HAJDÚ Z. 2001). A magyar földrajztudósok először természeti-természetföldrajzi kategóriaként fogalmazták meg a tájat (HUNFALVY J. 1863; BALLAGI K.–KIRÁLY P. 1877), amit fokozatosan társadalmi és gazdasági elemekkel bővítettek. A tájelmélet kialakulására nagy hatással volt TELEKI PÁL, PRINZ GYULA és CHOLNOKY JENŐ munkássága (az ő tájfelosztásukat l. később). Mellettük további két tudóst kell megemlítenünk, KEMÉNY GYÖRGYÖT és FODOR FERENCET.

KEMÉNY GY. 1917-ben a növénytermesztés szerkezete alapján – járási adatokat felhasználva – készített természetföldrajzi alapú beosztást (2. ábra), amelyben az országot 9 tájra osztotta (KEMÉNY GY. 1917).

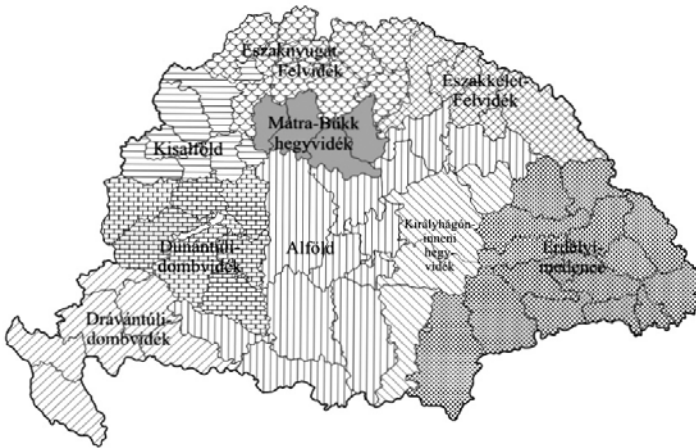
KEMÉNY GY. munkáját felhasználva FODOR F. (1924) szintén 9 nagytájat (régiót) különített el (3. ábra). Ez a felosztás azért fontos, mert itt jelenik meg a „gazdasági táj” kategóriája, ami a szerző felfogásában egy harmonikusan kialakult gazdaságföldrajzi egység.

Itt kell felhívni a figyelmet FODOR F. másik újítására, nevezetesen arra, hogy nagytájait vármegyékből építette fel, azaz a nagytájak határai egybeestek a közigazgatási határokkal. Az újítás magyarázata abban rejlik, hogy a kiindulási pontként használt KEMÉNY GY.-féle tanulmányban járási adatok szerepeltek, ezzel szemben FODOR rendelkezésére csak megyei bontású adatok álltak.

A trianoni békeszerződés után a tájelméleti vonulat nagy lendületet vett. Ennek az az oka, hogy a magyar földrajztudomány jeles képviselői feladatuknak tekintették a hatá-

2. ábra KEMÉNY Gy. tájfelosztása 1917-ben. Forrás: NAGY M. 2005
 Figure 2 Physical geographical divisions by KEMÉNY, Gy., 1917. Source: NAGY, M. 2005

3. ábra FODOR F. (1924) gazdasági tájai
 Figure 3 Economical units by FODOR, F. (1924)

rokkal szétszabdalt történelmi Magyarország szerves egységének bizonyítását (Kocsis K. 2001). A Horthy-korszakban sorra készítették a különféle tájbeosztásokat, illetve közigazgatási reformjavaslatokat. A fontosabbak az alábbiak voltak: TELEKI P. 1921. évi javaslata (Hajdú Z. 2001), PRINZ Gy. 1926., illetve 1938. évi tájfelosztása, KÁDÁR L. 1941. évi munkája (Kádár L. 1941), valamint a Magyar Földrajzi Társaság 1941. évi állásfoglalása (Beluszky P. [szerk.] 2008).

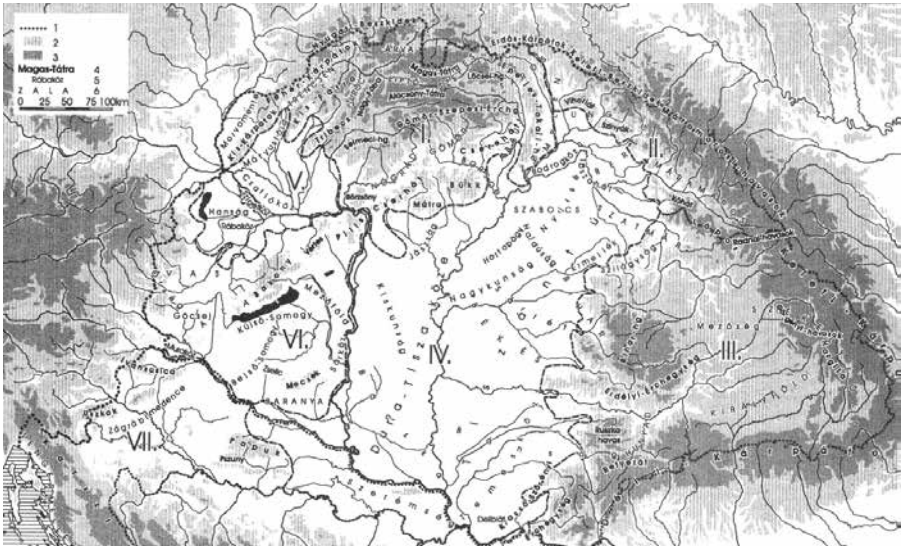
Ezek közül terjedelmi korlátok miatt PRINZ Gy. tájfelosztásait mutatjuk be részletesen (4. ábra). 1926-ban megjelent könyvében PRINZ Gy. KEMÉNY Gy. és FODOR F. fentebb említett felosztásaiból indult ki, s az általuk elkülönített 9–9 tájjal szemben végül is 15 tájat határolt le. TELEKI Pállal és CHOLNOKY Jenővel közösen írt könyvében (PRINZ Gy.–CHOLNOKY J.–TELEKI P. 1938) szintén ez a 15 tájból álló felosztás jelenik meg.

4. ábra PRINZ Gy. (1926) földrajzi tájai
 Figure 4 Geographical regions by PRINZ, Gy. (1926)

A PRINZ-féle tájfelosztással kapcsolatban kritikaként kell megfogalmaznunk a nevezéktan mesterséges voltát. Mivel a lehatárolt 15 tájnak nem volt hagyományos (értsd: népi) elnevezése, mesterséges tájneveket alkotott. Nézzünk két példát: az Alföldet Közép-Dunátájr, Aldunátájr, Nagyrónára és Felső-Tiszatájr, míg Erdélyt Biharerdőre, Erdély-havasra, Erdélyi-medencére és Székelyerdőre osztotta.

A Kárpát-medencei tájfelosztás utolsó nagy kísérlete a BULLA B.–MENDŐL T. (1947) nevéhez fűződik (5. ábra). Első ránézésre az általuk elkülönített 7 nagytáj jelentősen eltér

5. ábra BULLA B.–MENDŐL T. nagytájai, 1947. – I – Északnyugati-Felvidék; II – Északkeleti Felvidék; III – Erdély; IV – Alföld; V – Kisalföld; VI – Dunántúl; VII – Dráva–Száva köze

Figure 5 Landscapes by BULLA, B. and MENDŐL, T. (1947). – I – Upper-Northwest-Hungary;

II – Upper-Northeast Hungary; III – Transylvania;

IV – Great Hungarian Plain; V – Little Hungarian Plain; VI – Transdanubia; VII – Drava–Sava interfluve

PRINZ GY. 15 tájától, ám valószínűsíthetjük, hogy a szerzőpáros úgy jutott el a 7 tájas beosztáshoz, hogy több esetben összevonta PRINZ GY. tájait (2. táblázat).

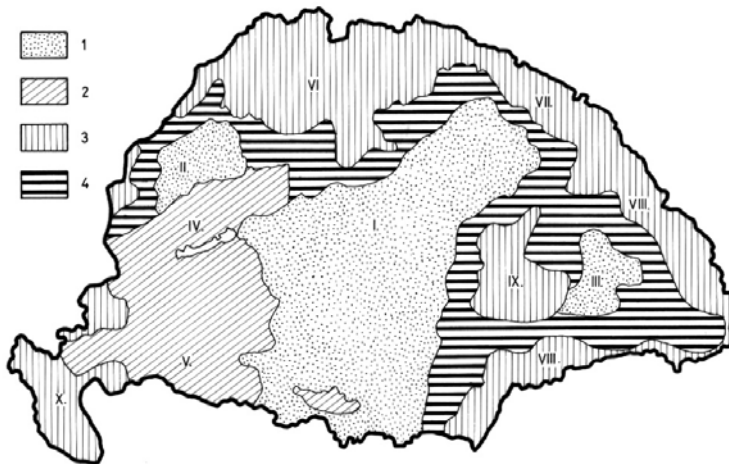
2. táblázat – Table 2

A BULLA–MENDÖL-féle tájösszevonások
Contractions of landscapes by BULLA–MENDÖL

Prinz Gyula tájai	Bulla–Mendöl tájai
Közép-Dunatáj, Felső-Tiszatáj, Nagyróna, Aldunatáj	Alföld
Biharerdő, Székelyerdő, Erdély-havas, Erdélyi-medence	Erdély
Magas-Felföld, Mátraerdő	Északnyugati-Felvidék
Muratáj, Dél-Dunántúl	Dunántúl
Zágrábi-medence	Dráva-Száva köze
Havas-erdő	Északkeleti Felvidék

Forrás: A szerző saját szerkesztése

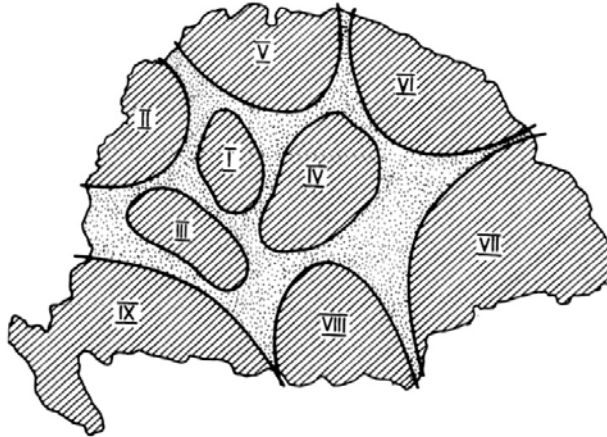
A szocialista korszakban (1945–1990) a magyar földrajztudomány egyértelmű politikai okok miatt nem foglalkozott (pontosabban: a „szomszéd népek érzékenységre való tekintettel” nem foglalkozhatott) a történelmi Magyarország regionális térszerkezetének kérdésével. Az erre irányuló kísérletek csak az 1990-es rendszerváltás után élénkültek meg. Elsőként FRISNYÁK S. (1996) munkáját kell megemlítenünk, aki újraértelmezte a FODOR F., illetve PRINZ GY. által publikált tájakat. Egyrészt négy nagy gazdasági tájípust jelölt ki (l. a 6. ábra arab számokkal jelölt jelmagyarázatát), másrészt 10 „régiót” határolt le. (l. a 6. ábrán római számokkal jelölt területeket).

6. ábra A dualista Magyarország gazdasági tájai FRISNYÁK S. (1996) szerint. – 1 – Nagymedencék; 2 – Dombvidékek; 3 – Hegyvidékek; 4 – Átmeneti övek. I – Nagy-Alföld; II – Kisalföld; III – Erdélyi-medence; IV – Dunántúli-dombvidék; V – Drávántúli-dombvidék; VI – Északnyugati- Felföld; VII – Északkeleti-Felföld; VIII – Keleti- és Déli-Kárpátok; IX – Keleti-Sziget-hegység; X – Karszt

Figure 6 Economical landscapes of dualist Hungary by Frisnyák, S. (1996). – 1 – Basins; 2 – Hills; 3 – Uplands; 4 – Transition area. I – Great Hungarian Plain; II – Little Hungarian Plain; III – Transylvanian basin; IV – Transdanubian Hills; V – Trans-Drava Hills; VI – Upper Northwest-Hungary; VII – Upper Northeast-Hungary; VIII – East-Carpathians and South-Carpathians; IX – Eastern Mountains; X – Karst

A következő térfelosztási kísérlet TÓTH J. 1997-ben publikált tanulmányához fűződik. TÓTH J. felfogása szerint a régiók a társadalmi-gazdasági tér szekuláris fejlődése, a térszerkezet, a textúra változása és konfigurációja révén értelmezhető ország részei, határai a peremterületeken egyszerűsre az ország határai is. Úgy tartja, hogy a régiók entitások, amelyeknek saját fejlődési ívük, struktúrájuk, fejlesztési problémáik vannak, továbbá bizonyos belső kohézióval rendelkeznek, textúrájuk a magterületen sűrű és a perifériák felé ritkul.

7. ábra A dualista Magyarország régiói TÓTH J. (1997) szerint
 Figure 7 Regions of dualist Hungary by TÓTH, J. (1997)

Mint a 7. ábrán megfigyelhető, TÓTH J. kilenc régiót, közöttük pedig keskenyebb-szélesebb átmeneti zónákat különített el., amelyek hovatartozása – mármint, hogy melyik régióhoz tartoznak – a későbbi zavartalan fejlődés során dőlt volna el. A szerző a kilenc régióról az alábbi rövid jellemzéseket adta (TÓTH J. 1997):

I. régió: Budapest. Az ország szívterülete (core area), amely eltérő természeti adottságú térségek találkozási zónájában, kiváló közlekedéscsomópontjának révén vált csaknem definitív régióvá.

II. régió: Kisalföld és Nyugat-Dunántúl. A Pozsony–Sopron–Győr–Szombathely központokkal leírható régió, amely Budapesthez hasonlóan – de Bécs közelsége miatt – gyorsan fejlődött a dualizmus idején.

III. régió: Közép- és Dél-dunántúli régió. Fejlődésében meghatározó szerepe van az adriai iránynak.

IV. régió: Alföldi régió. A régiófejlődés alacsonyabb szintjén állt, mint az előző három régió; agrárterület, jelentős városokkal.

V. régió: Felvidék. Az ország központi fekvésű régióihoz (Budapest, Alföld) kapcsolódó régió, jelentős nem magyar népességgel.

VI. régió: Ruténföld. A nem magyar elemek túlsúlyával jellemezhető, fejletlen terület.

VII. régió: Erdély. A régióvá alakulás történelmi alapú és külön identitástudattal is alátámasztott.

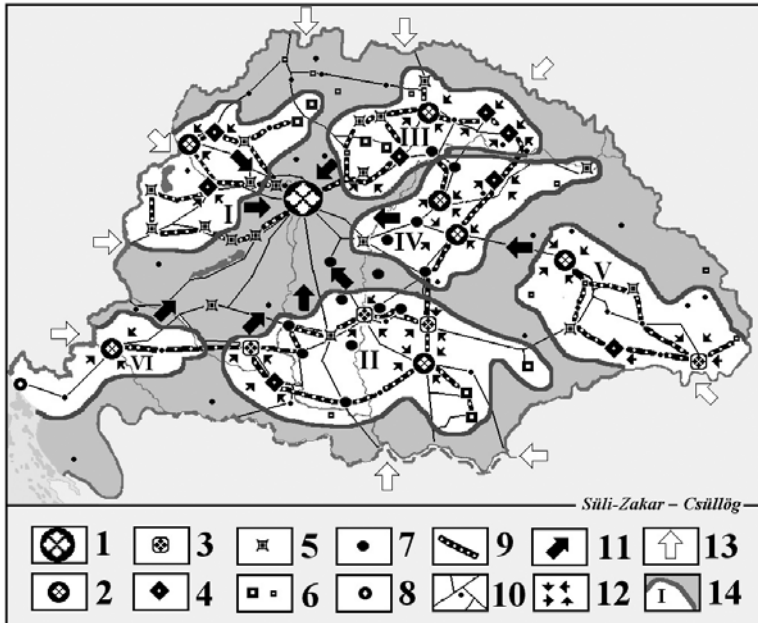
VIII. régió: Délvidék. Kiváló agráradottságú, erősen vegyes lakosságú – magyarok, németek, szerbek, románok stb. – régiókezdemény. Fejlődése szempontjából fontos a balkáni kapcsolatrendszer és Belgrád vonzása.

IX. régió: Horvátország. Történelmi múltja, viszonylagos politikai különállása, etnikai összetétele egyértelműen önálló – és Magyarországtól elkülönülő – régiókezdeménnyé teszik.

Összegezve a fenti gondolatokat, TÓTH J. szerint a dualista Magyarországon a fejlődés különböző fázisaiban lévő régiókezdemények alakultak ki a 19. század végén, illetve a 20. század elején, de ezek még nem értelmezhetők a mai értelemben definitív régióként.

A TÓTH J.-féle felosztással szemben kritikaként kell megfogalmaznunk, hogy szerzője nem publikálta felosztásának elméleti alapjait, szakmai érveit, azaz nem lehet tudni, hogy az egyes régiók lehatárolása, illetve az egyes régióközpontok kijelölése mögött milyen elméleti, háttér és szakmai érvrendszer áll.

A TÓTH J.-féle kilenc régióval szemben a SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. szerzőpáros hat gazdasági szerveződésű régiót különített el (SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. 2003, 2010), (8. ábra).

8. ábra Magyarország térszerkezete a 20. század fordulóján SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. (2010) szerint.

- 1 – országos központ; 2 – régióközpont; 3 – részleges régióközpont; 4 – regionális gyűjtőközpont;
- 5 – regionális alközpont; 6 – országos és regionális ipari központ; 7 – országos jelentőségű agrár-kereskedelmi központ;
- 8 – országos jelentőségű kikötő; 9 – fő térszerkezeti vonal; 10 – térszerkezeti szerepű vasúti fővonalak;
- 11 – országos gyűjtőirány; 12 – regionális gyűjtőirány; 13 – külső hatások iránya; 14 – Gazdasági régiók: I – Kisalföld; II – Délvidék; III – Felvidék; IV – Partium; V – Erdély; VI – Horvátország

Figure 8 Spatial structure of Hungary at the end of the 19th century and beginning of the 20th century by SÜLI-ZAKAR, I.–CSÜLLÖG, G. (2010). – 1 – national centre; 2 – complete region centres; 3 – incomplete region centres; 4 – smaller incomplete region centres; 5 – subcentres; 6 – industrial centres; 7 – agricultural trade centres; 8 – harbour; 9 – main lines of spatial structure; 10 – main train line; 11 – national axes; 12 – regional axes; 13 – external axes; 14 – Economical regions: I – Little Hungarian Plain; II – Southern-Hungary; III – Upper-Hungary; IV – Partium; V – Transylvania; VI – Croatia

Az általuk lehatárolt hat régiót az alábbi módon jellemezték:

I. Kisalföld. A legkedvezőbb térhelyzetű (a Monarchia két központja közötti elhelyezkedés) és legösszetettebb felépítésű (agrártérségek, kereskedelmi funkciójú városok, vasúti vonalak stb.) régió. Régióközpontja Pozsony, további kisebb központok Győr és Nagyszombat.

II. Délvidék. Ennek a régióknak egyrészt jelentős agrártermelése (főleg gabonatermesztése), másrészt a Krassó-Szörényi iparvidék adta meg a gazdasági súlyát. Régióközpontja Temesvár, részleges régióközpontok Arad és Szeged, további kisebb központok Pécs és Eszék.

III. Felvidék. E régió szerepe elsősorban a gyorsan fejlődő Budapest és ipari agglomerációjának nyersanyaggal és félkész-termékkel történő ellátása volt. Emellett itt országos jelentőségű nehézipar jött létre. Régióközpontja Kassa, további központok Miskolc, Munkács, Ungvár.

IV. Partium (Tiszántúli régió). A régió bázisát a vásárvonal képezte, emellett jelentős agrártermelés és fejlődő élelmiszeripar jellemezte. Régióközpontja Nagyvárad, további kisebb központok Debrecen és Szatmárnémeti.

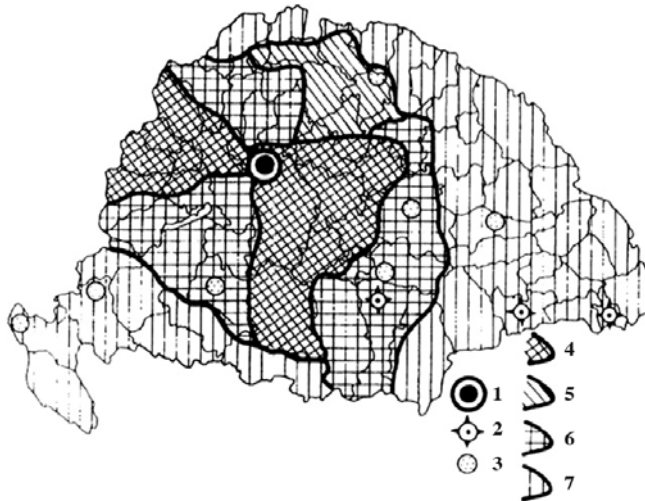
V. Erdély. Jó földrajzi helyzetű, de fejletlen régió. Régióközpontja Kolozsvár, részleges régióközpontja Brassó és Nagyszeben.

VI. Horvátország. Régióközpontja Zágráb és Fiume. Különösen fontos fejlődési tényező volt a vasútépítés és Fiume nemzetközi kikötővé történő fejlesztése.

Összegezve az eddigieket, a szerzőpáros szerint a specializálódó agrár- és ipari térségek megjelenése, az elsődleges és másodlagos központok vonzáskörzetének kiterjedése és további tényezők a regionális tagolódás határozott formáit hozták létre.

A felosztással kapcsolatban itt kell megjegyeznünk, hogy a szerzőpáros régióbeosztása több szempontból különbözik az ismertettektől. Elsősorban a gazdasági folyamatokra koncentrálnak (ahogy az elnevezésben is jelzik), azok térbeli sűrűsödésére, az ipari és szolgáltató centrumok hatóterére, míg más összetevőket kevésbé vesz figyelembe. Így nehéz a többi elképzeléssel összehasonlítani, különösen a régiók határainak meghúzásakor. Úgy véljük, hogy ez a felosztás elsősorban az 1880–1910 közötti évtizedek gazdasági folyamatainak térbeliségének értelmezéséhez adhat támpontokat.

A dualista Magyarország térszerkezetével kapcsolatos kutatások meghatározó kutatója, BELUSZKY P. (2000) a dualizmus korában lezajló modernizáció területi különbségeit vizsgálva felrajzolta a dualista Magyarország térszerkezetét (9. ábra). Hét régiót és egy ún. köztes régiót határolt le; ezeket az alábbi módon csoportosította és jellemezte:

9. ábra A dualista Magyarország modernizációs zónái (BELUSZKY P. 2000). – 1 – a modernizáció hídfőállása, Budapest; 2 – modernizációs göcök számottevő „kisugárzással”; 3 – modernizációs göcök; 4 – számottevő modernizációval jellemezhető zónák; 5 – a modernizáció második hullámának zónája; 6 – a modernizációs folyamat elején álló zóna; 7 – „tradicionális” régiók

Figure 9 Modernisation zones of dualist Hungary (BELUSZKY, P. 2000). – 1 – Budapest, the bridgehead of modernisation; 2 – modernisation centres with significant outward radiation; 3 – modernisation centres; 4 – zones with significant intensity of modernisation; 5 – zone of second phase of modernisation; 6 – zone at the initial phase of modernisation; 7 – traditional regions

Első csoport: A modernizációs központ

Budapest és szűkebb vidéke. Ebbe a kategóriába egyedül az ország fővárosa, Budapest került, amelynek rohamos gazdasági fejlődése, lakosságának gyors gyarapodása ténylegesen a 19. század második negyedében indult meg (bár formálisan csak 1873-ban született meg Budapest). Ekkor emelkedett ki minden értelemben az ország városai közül azzal az igénnyel, hogy a gazdasági élet centruma legyen. A nemzeti szuverenitás 1867. évi viszszanyerése révén az államélet központjává, míg a közlekedés forradalma és a nemzeti vasútpolitika nyomán az ország közlekedési központjává vált, miközben lakossága viharos gyorsasággal növekedett (1851: 173 ezer fő, 1910: 880 ezer fő). A 20. század elejére Budapest nemcsak a külföldi tőke, a technikai civilizáció (1878: elektromos közvilágítás, 1881: telefonközpont, 1887: villamos, 1896: földalatti vasút), az innovációk, hanem az új társadalmi eszmék, művészeti irányzatok hídfőállása is lett. S nemcsak befogadó volt a város, hanem számos technikai találmány is született falai között, épp a modernizáló ágazatokban (l. transzformátor, telefonhírmondó, karburátor, villanymozdony).

Második csoport: Számottevő modernizációval jellemezhető régiók

Nyugat-Magyarország. Ez az ún. élenjáró régió Pozsony, Moson, Sopron, Győr, Komárom, Esztergom megyét, továbbá Vas és Veszprém megye É-i sávját foglalta magába. A 20 és fél ezer km²-nyi területen 1910-ben mintegy 1 millió 700 ezer lakos élt. Forgalmi helyzete az államalapítás óta kitűnő. A bécsi piac már a középkorban ösztönözte a mezőgazdasági árutermelést, s az agrárgazdaság modernizációja is ide koncentrált a Duna mindkét partján kiépített közlekedési folyosók miatt. A régióban regionális centrumok (Pozsony és Győr), „fejlett” megyeszékhelyek (Szombathely és Sopron), erős középvárosok (Komárom és Esztergom) és sokrétű városi funkciókat ellátó járási székhelyek éltek egymás mellett.

Alföld. Ez a régió Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bács-Bodrog, Csongrád, Békés, Jásznagykun-Szolnok és Hajdú megyét, továbbá Heves és Borsod D-i harmadát foglalta magába. A 42 ezer km²-en mintegy 3 millió 300 ezer lakos élt 1910-ben. A „számottevően modernizált” régiók közé tartozó régióban a városi lakosság aránya feltűnően magas volt (a legtöbb megyében meghaladta az 50%-ot (Csongrádban pl. elérte a 71%-ot), ez a tény pedig elősegítette a modernizáció terjedését. Ráadásul a 19. század második felének modernizációjában kiemelkedő szerepet játszott az agrárgazdaság, márpedig annak súlypontja a jelentős agrárfelesleget produkáló Alföldre jutott.

Közép-Felvidék. A Turóc, Liptó, Szepes, Gömör és Kishont, Abaúj-Torna, továbbá Borsod megyét magába foglaló régió 15 600 km²-én mintegy 1 millió 100 ezer lakos élt 1910-ben. A „számottevően modernizált” régiók közé tartozott; a modernizáció motorjának szerepét a gyáripar töltötte be. A viszonylag magas iparosodottsági szint már a századelőn további modernizációs elemeket vonzott a régióba, ezt mutatja az igen élénk pénzügyi tevékenység. A régió súlyát jelentős mértékben megnövelte, hogy területén két nagyváros is található: Kassa és Miskolc.

Harmadik csoport: Közepesen modernizált régiók

Közép- és Dél-Dunántúl. Ez a régió Zala, Somogy, Baranya, Tolna, Fejér megyét, továbbá Vas megye Zala megyével határos sávját és Veszprém megye D-i kétharmadát foglalta magába. A 31 ezer km²-en mintegy 2 millió lakos élt 1910-ben. A régió „relatív” elmaradt a modernizációban az ország többi régiójától. Ennek okai között említhetjük, hogy forgal-

mi helyzete hosszú időn keresztül kifejezetten kedvezőtlen, mezőgazdasági ártermelése szerény, továbbá a gyáripar térhódítása, Baranyát és Pécsét leszámítva, jelentéktelen volt.

Nyugat-Felvidék. Ez a régió Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Zólyom megyét foglalta magába. A 17600 km²-en 1910-ben mintegy 1 millió 165 ezer lakos élt. „Közepesen modernizált” minősítése kétarcúságából ered. Egyrészt Zólyom és Nógrád megyében az országos átlagnál fejlettebb volt a gyáripar (Zólyom ekkor az egyik leginkább gyáriparosodott megyéje az országnak). Másrészt az urbanizáció szintje alacsony volt, egyetlen regionális centrum se alakult ki a régióban, csekély a városlakók aránya.

Negyedik csoport:

A köztes zóna. A Szabolcs, Bihar, Arad, és Temes megyéből álló köztes zóna még nem szerveződött régióvá. Ennek oka a terület heterogenitása volt. A zóna mind gazdaság- és településtörténeti szempontból, mind a lakosság nemzetiségi, vallási összetételét tekintve (pl. Temes vármegyében a lakosság nemzetisége községről, községre változott) és természetföldrajzi szempontból is rendkívül heterogén volt, így nem jött létre belső kohézió. Növelte a zóna kiegyensúlyozatlanságát, hogy az ide tartozó, rohamosan növekvő, modernizálódó nagyvárosok – Nagyvárad, Arad, Temesvár – környezete a modernizáció tekintetében hátramaradott térség volt.

Ötödik csoport: Tradicionális, alig modernizálódó régiók

Kelet-Magyarország. Ebben a régióban, 112 km²-nyi területen 5 millió 390 ezer lakos élt 1910-ben. BELUSZKY P. felfogásában a régió három területről áll:

a) Északkelet-Felvidék

Trencsén, Árva, Szepes, Sáros, Zemplén, továbbá Kárpátalja (Ung, Bereg, Ugocsa, és Máramaros megye).

b) A „szűkebb értelemben vett” Erdély

Modernizációs szempontból nem tekinthető egységes területnek. Az Erdélyt alkotó 16 megyéből hét – Hunyad, Alsó-Fehér, Torda-Aranyos, Kis-Küküllő, Fogaras, Udvarhely és Szolnok-Doboka – az ország legkedvezőtlenebb helyzetű megyéi közé tartozott.

További négy megye – Beszterce-Naszód, Maros-Torda, Csík és Nagy-küküllő – modernizációs szintje átlag alatti.

Mindössze három megye – Brassó (elsősorban Brassó városa miatt), Szeben (elsősorban Nagyszeben városa miatt) és Kolozs (elsősorban Kolozsvár városa miatt) tekinthető modernizációs központnak. Háromszék és Szilágy megye értékei a fentebb említett három megye értékeihez közelítenek.

c) Krassó-Szörény vármegye

Horvát-Szlavónország. Az egész Kárpát-medence legkevesbé modernizált régiója. Bár maga Zágráb modern vidéki nagyváros – helyzete Horvátországban Budapestéhez hasonló –, de kisugárzó hatása csekély, csakúgy, mint a régió másik modern városának, Fiumének.

Itt hívjuk fel a figyelmet arra, érdekes vitakérdés lehet, hogy a fentebb bemutatott modernizációs zónák mennyiben tekinthetők régióknak. Szakmai beszélgetésekben felmerült egy olyan értelmezés is, hogy a modernizációs zónák nem régiók, hanem csupán a modernizáció eltérő területi szintjeit mutatják.

BELUSZKY P. 2008-ban megjelent könyvében (BELUSZKY P. [szerk.] 2008) némileg módosította saját 2000. évi felosztását (8 régió + köztes zóna) és egy 9 régiós felosztás – ami valójában 10 régió, mert VIII/a és VIII/b számozást is készített – mellett tette le voksát (10. ábra).

10. ábra A dualista Magyarország országrészei BELUSZKY P. (2008) szerint. – I – Budapest és vidéke; II – Nagyalföld; III – Kisalföld; IV – Dunántúl; V – Felföld (Felvidék); VI – Északkelet-Magyarország; VII – Temesköz (Bánát); VIII/a – Erdély; VIII/b – Partium; IX – Horvát-Szlavónország
 Figure 10 Regions of dualist Hungary by BELUSZKY, P. (2008). I – Budapest; II – Great Hungarian Plain; III – Little Hungarian Plain; IV – Transdanubia; V – Upper Hungary; VI – Northeast Hungary; VII – Banat; VIII/a – Transylvania; VIII/b – Partium; IX – Croatia-Slavonia

A két felosztás közötti egyezéseket és különbségeket a 3. táblázatban rögzítettük.

3. táblázat – Table 3

BELUSZKY két felosztása (2000; 2008)
 Two concepts of BELUSZKY (2000; 2008)

2000-es felosztás	2008-as felosztás	Értékelés
Budapest	Budapest és szűkebb vidéke (I.)	A két kategória megegyezik
Alföld	Nagyalföld (II.)	A két kategória megegyezik
Nyugat-Magyarország	Kisalföld (III.)	A két kategória megegyezik
Közép- és Dél-Dunántúl	Dunántúl (IV.)	A két kategória megegyezik
Közép-Felvidék	Felföld/Felvidék (V.)	A 2000-es két régió összevonásával
Nyugat-Felvidék	Észak-Magyarország (VI.)	Más felosztást készített
–	Temesköz/Bánát (VII.)	Más felosztást készített
Kelet-Magyarország	Erdély (VIII./a)	Más felosztást készített
–	Partium (VIII./b)	Más felosztást készített
Horvát-Szlavónország	Horvát-Szlavónország (IX.)	A két kategória megegyezik
A köztes zóna	–	Más felosztást készített

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Mint a 3. táblázatból és a vonatkozó térképekből (9–10. ábra) kiolvasható, a 2000. és a 2008. évi felosztás közötti különbség abból adódik, hogy BELUSZKY P. a későbbi felosztásban már nem szerepelteti az ún. „köztes zónát.” A „köztes zóna” három alkotórészét – 1. Északkelet-Felvidék 2. A „szűkebb értelemben vett” Erdély 3. Krassó-Szörény vármegye – más országrészhez sorolta be. Az Északkelet-Felvidékből Északkelet-Magyarország, a „szűkebb értelemben vett Erdélyből” Erdély lett, amelyhez hozzácsatolta Krassó-Szörény vármegyét is.

Mint a fentiekből látható, egymást követő publikációiban BELUSZKY P. fogalomhasználata folyamatosan változik, hol modernizációs zónáról, hol régióról, hol országrészről beszél. Ráadásul ezek a tércategóriák tartalmilag nem teljesen fedik egymást. Munkásságával kapcsolatban egy dolgot azonban hangsúlyoznunk kell. Valamennyi általunk ismertetett elképzelés közül szakmailag az övéi a legmegalapozottabbak, hiszen rendkívül részletes, alapos szempontrendszert dolgozott ki és hatalmas matematikai apparátust használt a térszerkezet feltárása érdekében.

A különféle térfelosztási kísérletek áttekintésének befejezésekképpen arra kell felhívni a figyelmet, hogy újabb egy-egy gazdasági ág elemzése alapján is születnek régióbeosztások. NAGY M. faktor- és klaszterelemzés segítségével feltárta a dualista Magyarország mezőgazdaságának regionális szerkezetét (11. ábra), ennek során 7 nagy agrárregiót, ezeken belül 20 alrégiót különített el (NAGY M. 2003).

11. ábra A dualista Magyarország agrárregiói (NAGY M. 2003)
Figure 11 Agricultural regions of dualist Hungary (NAGY, M. 2003)

Érdeemes összevetni a NAGY M. által felrajzolt hét agrárregiót FODOR F. 1924. évi felosztásával (3. ábra). Látható, hogy a két szerző felosztása jelentős mértékben egyezik. Ezen a ponton kell visszautalnunk tanulmányunk „Bevezetés és módszertani megjegyzések” című részében már kifejtett gondolatra, jelesül arra, hogy módszertani szempontból kétségeket vethet fel, hogy eltérő szakmai alapon és eltérő célból készült táj-, régió- és egyéb felosztásokat vessünk össze. Úgy véljük, hogy NAGY M. 2003 és Fodor F. felosztási kísérletének egybecsengése legalább részlegesen alátámasztja az összevetések szakmai indoklását.

Kísérlet az eddigi régió-felosztások összehangolására

Az eddigi felosztások összegzése

Mint e tanulmány első részében láthattuk, az elmúlt 130 évben számos kísérlet történt a dualista Magyarország térszerkezetének meghatározására. E helyen arra teszünk kísérletet, hogy ezeket közös nevezőre hozzuk. Ennek érdekében az általunk legfontosabbnak ítélt hat felosztást közös táblázatban ábrázoltuk (4. táblázat).

A kutatás során több kollégával – NAGY M., CSÜLLÖG G. – személyesen is konzultáltam a táblázat egyes elemeiről. NAGY M. javasolta, hogy az Országos Statisztikai Hivatal 8 régiós felosztása ne szerepeljen a táblázatban, mivel azt KELETI K. ténylegesen az adatgyűjtés és közlés megkönnyítésére, adminisztratív célból alakította ki. Ezzel szemben az összes többi felosztási kísérlet valamilyen gazdasági ágazati, vagy a teljes gazdaság mutatói szerinti vagy természetföldrajzi szempontok figyelembevételével elkészített pró-

4. táblázat – Table 4

Hat kísérlet a történelmi Magyarország táj- és régióbeosztására
Six attempts about of regions of historical Hungary

Országos Statisztikai Hivatal 8 régiója (1880)	Fodor Ferenc 9 tája (1924)	Prinz Gyula 15 tája (1926)	Tóth József 9 régiós felosztása (1997)	Beluszky Pál 9 régiós felosztása (2008)	Süli-Zakar I. és Csüllög G. 6 régiós felosztása
–	–	<i>Közép-Dunatáj</i>	Központi Körzet	Budapest	–
Duna jobb partja	Kisalföld	Győri-medence	Kis-Alföld és Nyugat-Dunántúl	Kisalföld	Kisalföld
	Dunántúli dombvidék	Dél-Dunántúl és Muratáj	Közép- és Dél-Dunántúl	Dunántúl (de a Kisalföld nélkül)	–
Duna bal partja	Északnyugat-Felvidék	Magas-Felföld és Mátraerdő	Felvidék	Felföld (Felvidék)	Felvidék
Tisza jobb partja	Északkelet Felvidék	Havaserdő Felső-Tiszatáj	Ruténföld	Észak-Magyarország	–
Horvátország	Drávántúli vidék	Zágrábi-medence Muratáj	Horvátország	Horvát-Szlavónország	Horvátország
Erdély	Királyhágón túl	Biharerdő Erdélyi-m. Székelyerdő Erdély-Havas	Erdély	Erdély és Partium	Erdély
Duna-Tisza köze	Mátra-Bükk hegyvidék Alföld	<i>Közép-Dunatáj</i> Nagyróna Felső-Tiszatáj	Alföld	Nagyalföld	–
Tisza bal partja	Királyhágón innen	–	–	–	Tiszántúl
Tisza-Maros köze	–	Aldunatáj	Délvidék	Temesköz (Bánát)	<i>Délvidék</i>

Forrás: A szerző saját szerkesztése

bálkozás volt. Végül is a KELETI-féle felosztást bent hagytam a táblázatban, mondván, az ténylegesen működő, létező felosztás volt és ezért érdemes az elmélettel összehasonlítani.

CSÜLLÖG G. arra mutatott rá, hogy a táblázatban szereplő felosztások összehasonlítása azért nehéz, mert például a nagytájak szerinti elkülönítés főleg természetföldrajzi azonosságokra (pl. Alföld) és összefüggésre (pl. Dunántúl) épít, kiegészítve – de megtartva a természeti alapot – a történeti azonossággal (pl. Erdély). Ilyen például a BULLA B. – MENDÖL T.-féle nagytáj-beosztás is. Csak két felvidéki régió, Erdély és a Dráva–Száva köze kapcsán lehet összefüggő, összekapcsolódó térről is beszélni, az Alföld és a Dunántúl esetében nem. Egy, a Dráva-síkján fekvő és egy Felső-Tisza-vidéki falunak is hasonló a természetföldrajzi környezete és ebből adódóan a gazdálkodása is, de soha nem jött létre közöttük semmilyen regionális (közigazgatási, gazdasági, etnikai stb.) térkapcsolat, nem volt közös központjuk. Ami közös bennük: egy természetföldrajzi nagytájhoz az Alföldhöz tartoznak. De ugyanígy nem mutatható ki térbeli kapcsolódás egy kisalföldi és egy baranyai település között sem, bár mindkettő a Dunántúlhoz tartozik.

A 4. táblázattal kapcsolatban itt kell megjegyezni, hogy amennyiben a benne foglalt hatféle beosztás egymásnak való megfeleltetése, pontosabban összehangolása nem lehetőséges, ezt a táblázatban az üresen hagyott kockák, illetve a *dölt betűs* részek jelzik.

Tanulmányunk gondolatmenetét folytatva, arra vállalkozunk, hogy egyrészt bemutatjuk azokat a pontokat, ahol a különféle beosztások között egybeesés mutatható ki, másrészt azokat a vitás területeket, ahol nagyobb eltérések vannak a felosztások között.

A 4. táblázatban vizsgált hat felosztás között teljes vagy nagymértékű megfelelést az alábbi pontokban látunk:

a) Valamennyi felosztás *Erdélyt* a történelmi Magyarország önálló régiójaként kezeli, bár abban már eltérések vannak, hogy az egyes szerzők, hol húzzák meg az erdélyi régió határait. Ez attól függ – mint ezt később látni fogjuk –, hogy az adott szerző szerint létezik-e önálló Partium régió.

b) Valamennyi felosztás szerzője *Horvátországot* a történelmi Magyarország önálló régiójaként kezeli. Bár történészként itt fel kell arra hívni a figyelmet, hogy horvát és a magyar állam több évszázadon keresztül perszónálunióban élt egymással, ebből eleve következik a két terület elkülönülése. Azt is rögzítenünk kell, hogy a regionalisták és földrajzosok elképzelései között vannak eltérések a tekintetben, hogy Horvátország K-i irányban meddig terjed. BELUSZKY P. például pontosan azért használja a Horvát-Szlavónország megnevezést, hogy ezzel is kifejezze azon véleményét, hogy e régió ÉNy-i és Ny-i határa Bács-Bodrog, illetve Torontál vármegyénél húzódik. Ezzel szemben PRINZ GY. a Zágrábi-medence elnevezéssel kifejezetten szűkre veszi a horvát régió határait, viszont szerepeltet egy ún. Aldunatáj középtájt.

c) A *Felvidék* szintén önálló régióként szerepel valamennyi felosztásban, bár itt is jelentős eltérések vannak arra vonatkozóan, hogy ki, mit ért felvidéki régión, illetve, hogy ezt egy régiónak kell-e tekinteni vagy több kisebb régióra/tájra kell osztani.

d) A vizsgált hat felosztásból öt a *Kisalföldet* önálló régióként kezeli. A kivétel a KELETI KÁROLY-féle felosztás, ahol a Duna a dunántúli régió északi határa és ennek következtében ebben a felosztásban nincs önálló kisalföldi régió.

e) Ugyancsak öt felosztás egyetért abban, hogy a *Közép-Dunántúl és/vagy Dél-Dunántúl* régiót is le kell határolni. A kivétel a SÜLI-ZAKAR I. – CSÜLLÖG G.-féle felosztás, ami szerint a Dunántúl nem önálló régió.

f) A vizsgált hat felosztásból a későbbi *Kárpátalját* (GULYÁS L. 2009) – a dualista korszakra vonatkozóan helyesebb az Északkelet-Magyarország, Északkelet-Felvidék terminus technicus használata – önálló, bár nagyon fejletlen régióként kell meghatározni. A kivétel ismét a SÜLI-ZAKAR I. – CSÜLLÖG G.-féle felosztás, ami szerint a dualista korszakban Kárpátalja nem régió.

A fenti megállapításokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy van hat olyan régió – Erdély, Horvátország, Felvidék, Kisalföld, Közép- és Dél-Dunántúl, Északkelet-Magyarország (Kárpátalja) –, amelynek meglétében a különféle felosztások szerzői meg-egyeznek, bár az egyes régiók kiterjedését illetően vannak kisebb-nagyobb eltérések.

Itt jegyezzük meg, hogy a legtöbb eltérést a többi felosztástól a SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. szerzőpáros produkálta. Ez egyértelműen annak tudható be, hogy ez az a régiófelosztás, amely a legkevesebb régióval – hattal – számol.

Az összszegésből fakadó vitakérdések

Az egyezések bemutatása után vizsgáljuk meg a lényeges különbségeket. Nagymértékű eltéréseket a 4. táblázatban vizsgált hat felosztás között az alábbi pontokban látunk.

Első vitakérdés: Létezett-e a dualista korszakban a „Budapest régió”?

Három felosztásban – Országos Statisztikai Hivatal, FODOR FERENC és SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. – Budapest nem önálló régió. Az Országos Statisztikai Hivatal a Duna–Tisza közéhez, míg FODOR F. az Alföldhöz sorolja. Ráadásul a SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. szerzőpáros külön hangsúlyozza, hogy „Budapest semmilyen formában – környezetével együtt sem – nevezhető régiónak”. Ráadásul PRINZ GY. felosztásában Budapest a Közép-Dunatáj része, amely kiterjed a Duna–Tisza közére.

Valójában csak két felosztás – TÓTH J., illetve BELUSZKY P. – tekinti önálló régiónak Budapestet. Sőt TÓTH J. kifejezetten azt hangsúlyozza, hogy az ország első számú régiója Budapest, s földrajzi értelemben vett szívtérületnek (core area) nevezi.

Második vitakérdés: Mekkora az Alföld régió?

PRINZ GY. három tája – Közép-Dunatáj, Nagyróna, Felső-Tiszatáj – még többé-kevésbé megegyezik a BELUSZKY P.-féle Alfölddel, de ezeken kívül több az eltérés, mint a hasonlóság az egyes felosztások Alföld-fogalmi között.

TÓTH J. nem határozta meg pontosan, hogy mit ért Alföld régión. A SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. szerzőpárosnál nincs is Alföld régió, ők ehelyett egy ún. Partium régiót szerepeltetnek. A kérdést tovább bonyolítja, hogy Partium régiót BELUSZKY P. is lehatárolt, de az ő Partium régiója nem esik egybe a SÜLI-ZAKAR – CSÜLLÖG-féle Partium régióval.

Mindezek alapján leszögezhetjük, hogy az Alföld régió lehatárolásának egyik kulcskérdése, hogy hol húzódnak annak K-i határai. A kérdést másképpen feltéve: Létezett-e Partium régió? Ha létezett, mekkora kiterjedésű volt? Ha nem létezett – például TÓTH J. szerint nem létezett –, akkor hol húzódik a határ Erdély és az Alföld között?

Az Alföld régió lehatárolásának másik kulcskérdése, hogy hol húzódik a régió D-i és DK-i határa (l. alább).

Harmadik vitakérdés: Mekkora a „Délvidéki régió”?

A vizsgált hat felosztás között egyedül FODOR F.-nél nem láthatunk „déli régiót,” nála az Alföld a történelmi Magyarország D-i határáig ér. A másik öt felosztás feltüntet valamiféle „déli régiót” – Aldunatáj (PRINZ GY.), Délvidék (TÓTH J.), Délvidék (SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G.) Temesköz/Bánát (BELUSZKY P.) –, de a térképeket tanulmányozva rögtön rögzíthetjük, hogy az egyes szerzők mást és mást értenek e régión. PRINZ Aldunatájának kiterjedtsége jelentősen eltér BELUSZKY P. Temesközétől. Mint ahogy a SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G.-féle Délvidék kiterjedtsége – Pécs és Eszék városa náluk regionális gyűjtőközpont – is erősen különbözik BELUSZKY P. Temesközétől, amely Torontál vármegye Ny-i

határainál véget ér. A kétféle felosztás mindössze abban egyezik meg, hogy Temesvárt tekintik régióközpontnak.

A fenti megállapításokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a történelmi Magyarország „középső részének” – Budapest, Alföld, Délvidék/Temesköz – regionális beosztása erősen vitatott, és nem létezik szakmai konszenzus, mint ahogy a dualista régiók keletkezéséről sem. FRISNYÁK S. (1996) szerint már a feudális korszakban is beszélhetünk régiókról, amelyek megegyeznek a BULLA B.–MENDÖL T.-féle felosztás nagytájaival. Ő ezekből a feudális régiókból származtatja a dualista régiókat. Hasonló álláspontot foglal el a SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. szerzőpáros. Ezen belül CSÜLLÖG G. (1997, 2007, 2008, 2010) külön hangsúlyozza a történelmi előzményeket, azaz az ún. áramlási terek hatásait.

A fentebb említett szerzőkkel szemben TÓTH J. (1997) kiemelte, hogy a gazdasági szerveződésű régiók csak a 19. század végén születtek meg Magyarországon és a korábbi regionalizációs kísérletek, illetve regionalizmusok nem tekinthetők ezek előzményének, azaz tagadja azt az elképzelést, hogy a feudális régiók alakultak volna át dualista régiókká.

Néhány gondolat a potenciális régióközpontokról

Axióma, hogy régió nem létezik régióközpont nélkül. A potenciális régióközpontok körének meghatározásához felhasználjuk a fentebbiekben bemutatott régiófelosztásokat, BELUSZKY P. (1999) városhierarchiára vonatkozó kutatási eredményeit. E városhierarchia az 1900-as évre vonatkozóan 245 várost sorol be hat szintre, az alábbi módon: I. szint: Budapest egymagában, II. szint: 10 regionális centrum, III. szint: 16 fejlett megyeszékhely, IV. szint: 37 megyeszékhely szintű város, V. szint: 88 középváros, VI. szint: 93 kisváros. Mindezek alapján rajzoltuk meg a 12. ábrát.

Mint erről leolvasható, a 19. század végén, illetve a 20. század elején a dualista Magyarországon az alábbi tizenegy potenciális régióközpontot lehet kijelölni: Zágráb, Pécs, Pozsony, Budapest, Kassa, Debrecen, Nagyvárad, Kolozsvár, Szeged, Arad, Temesvár.

12. ábra Potenciális régióközpontok 1900-ban. A szerző saját szerkesztése BELUSZKY P. (1999) 155. old. alapján
Figure 12 Potential regional centres in 1900 (by author based on BELUSZKY, P. 1999., p. 155.)

Ki kell emelnünk, hogy az ezekhez tartozó régiók pontos területét egyelőre még nem tudjuk körülhatárolni (GULYÁS L. 2005a, b, 2012). Amit nemcsak a szakmai konszenzus hiánya indokol, hanem az a tény is, hogy maguk a régióközpontok – sőt, nemcsak azok, hanem a kisebb városok is (GULYÁS L. 2010; KÓKAI S. 1999) – vetélkedtek egymással a különféle, ún. városi funkciókért, illetve arra törekedtek, hogy ezeket minél nagyobb területre terjesszék ki. A dualista korszakban a már meglévő városok között erős verseny indult meg, aminek során jelentékeny rangkülönbségek alakultak ki a városhálózaton belül (BELUSZKY P.–GYÓRI R. 2005). A rangsort a már meglévő városok súlya, gazdasági jelentősége, a helyi és helyzeti előnyök újraértékelése és a forgalmat lebonyolító vasúthálózat kiépülése alakította ki.

Mindezek alapján úgy gondoljuk, hogy a dualista korszakban a régiók területe a változás állapotában volt – ezen azt értjük, hogy nem volt még végleges –, azaz a régió kiterjedtsége jelentős mértékben attól is függött, hogy az adott régióközpont a városi funkciókért folyó versenyben hogyan szerepelt.

A városok között kibontakozó verseny egyik legfontosabb aspektusát – a pénzügyi funkciók betöltéséért folyó versenyt – a dualista korszakra vonatkozóan GÁL, Z. (1997, 2000, 2005) dolgozta fel. Pénzügyi fejlettség alapján rangsorolt városainak – Budapest és az első 10 város – listája szinte teljesen egybeesik a potenciális régióközpontok 11 városával (5. táblázat). A táblázat első oszlopa esetében – pénzügyi vagyon alapján felállított rangsor – a különbség annyi, hogy Nagyszében nem szerepel a régióközpontok listáján, illetve Pécs nincs az első 10 között (GÁL, Z. 2010).

5. táblázat – Table 5

A városi funkciójú települések rangsora (Budapest és az első 10 város),
a pénzügyi vagyon és betétállománya alapján 1909-ben
Ranking of cities (Budapest and first 10 cities) based on asset stocks
and bank deposit stocks of banks at 1909

Városrangsor a pénzügyi vagyonok alapján	millió korona	Városrangsor a pénzügyi vagyonok és betétállománya alapján	millió korona
Budapest	5 262,0	Budapest	1 175,0
1. Zágráb	296,0	1. Zágráb	117,6
2. Nagyszében	217,5	2. Arad	77,7
3. Arad	131,0	3. Pozsony	70,4
4. Temesvár	126,0	4. Temesvár	56,0
5. Debrecen	111,0	5. Nagyvárad	50,5
6. Pozsony	86,5	6. Nagyszében	46,3
7. Nagyvárad	83,9	7. Debrecen	42,8
8. Szeged	70,5	8. Szeged	40,7
9. Szabadka	67,7	9. Miskolc	38,6
10. Fiume	61,5	10. Kolozsvár	35,2

Forrás: A szerző saját szerkesztése

Összefoglalás

Összegzőképpen azt mondhatjuk, hogy napjainkban nincs szakmai konszenzus a dualista Magyarország regionális térszerkezetét illetően. A kérdésben több tudományterület

képviselői foglaltak állást (történeti és politikai földrajzzal foglalkozó geográfusok, történészek, regionalisták), akik eddig nem tudtak megállapodni a régiók száma és kiterjedése tekintetében A régióhatárolás-vita jelen állapotában ott tart, hogy sikerült meghatározni dualista korszak potenciális régióközpontjainak körét. Még számos vitának kell lezajlania ahhoz, hogy a régióközpontokhoz szakmai konszenzussal pontosan körülhatárolt területeket is hozzárendelhesünk.

GULYÁS LÁSZLÓ

SZTE-MK Ökonómia és Vidékfejlesztési Intézet
gulyas1@t-online.hu

IRODALOM

- BALLAGI K.–KIRÁLY P. 1877: A Magyar birodalom leírása, különös tekintettel az 1876. évi XXXII. Törvényre. Athenaeum, Budapest.
- BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. Általános rész. – Dialóg Campus. Budapest–Pécs.
- BELUSZKY P. 2000: Egy fél siker hat stációja, avagy a modernizáció regionális különbségei a századelő Magyarországon. – In: DÖVÉNYI Z. (szerk.): Alföld és Nagyvilág. Tanulmányok Tóth Józsefnek. MTA Földtudományok Kutató Központ, Budapest.
- BELUSZKY P. (szerk.) 2005: Magyarország történeti földrajza, I. – Dialóg-Campus, Pécs–Budapest.
- BELUSZKY P. (szerk.) 2008: Magyarország történeti földrajza, II. Dialóg-Campus, Pécs–Budapest.
- BELUSZKY P.–GYÓRI R. 2005: Magyar városhálózat a 20. század elején. – Dialóg-Campus, Budapest.
- BULLA B.–MENDŐL T. 1947: A Kárpát-medence földrajza. – Egyetemi Nyomda, Budapest.
- CSÜLLÖG G. 1997: Szempontok és módszerek történeti tájak és régiók Kárpát-medencei szerveződésének történeti földrajzi vizsgálatához. – In: FÜLEKY GY. (szerk.): A táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében. – Gödöllői Agrártudományi Egyetem MSzKI, Gödöllő. pp. 291–296.
- CSÜLLÖG G. 2007: A Tiszántúl a Kárpát-medence 10–17. századi regionális tagolódásában. – Studia Geographica, 18. Debreceni Egyetem Kossuth Kiadója, Debrecen.
- CSÜLLÖG G. 2008: Az európai áramlási terek hatása a Kárpát-medence területi tagolódásának történeti folyamatára. – In: REMÉNYI P.–SZEBÉNYI A. (szerk.): A nagy terek politikai földrajza. Pécs. pp. 334–341.
- CSÜLLÖG G. 2010: A Bánság változó szerepe Magyarország történeti térszerkezetében. – Közép-Európa Közlemények, 2010/2. pp. 17–28.
- FODOR F. 1924: Magyarország gazdaságföldrajza. – Pátria, Budapest.
- FRISNYÁK S. (szerk.) 1996: A Kárpát-medence történeti földrajza. – Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza.
- FRISNYÁK S. (szerk.) 2000: Az Alföld történeti földrajza. – Nyíregyházi Főiskola. Földrajz Tanszék. Nyíregyháza.
- GÁL Z. 1997: A magyarországi városhálózat vizsgálata a banki betétforgalom alapján 1910-ben – In: NÉMETH Zs.–SASFI Cs. (szerk.): Kőfallal, sárpalánkkal... – Várostörténeti tanulmányok. Csokonai Kiadó, Debrecen. pp. 50–69.
- GÁL Z. 2000: A pénzintézetek szerepe az alföldi városok modernizációjában. – In: FRISNYÁK S. (szerk.) 2000: Az Alföld történeti földrajza. – Nyíregyházi Főiskola, Földrajz Tanszék. Nyíregyháza. pp. 321–343.
- GÁL, Z. 2005: The „golden age of the local-regional banking”: the spatial structure of the Hungarian banking system at the turn of the 19/20th century. European Association for Banking and Financial History Bulletin, 2. pp. 19–30.
- GÁL, Z. 2010: The Golden Age of Local Banking – The Hungarian Banking Network in the Early 20th Century. Gondolat Kiadó, Budapest.
- GULYÁS L. 2005a: Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. – Hazai Térségfejlesztő Rt., Budapest.
- GULYÁS L. 2005b: A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. – A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve, Pécs. pp. 17–25.
- GULYÁS L. 2007: Vajdaság: Történeti áttekintés. – In: NAGY I. (szerk.) (2007): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói, 7. Dialóg-Campus, Pécs–Budapest, 2. pp. 76–77.
- GULYÁS L. 2009: Kárpátalja történetének főbb vonásai 1918 előtt. – In: BARANYI B. (szerk.): Kárpátalja. A Kárpát-medence régiói, 11. Dialóg-Campus. Budapest–Pécs. pp. 65–75.
- GULYÁS L. 2010: A délvidéki régióközpontok – Arad, Temesvár és Szeged – ipara a dualista korszakban. – Közép-Európai Közlemények 2. 9. pp. 38–45.

- GULYÁS L. 2012: Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon, 1690–1914. – Kárpátia Stúdió, Budapest.
- HAJDÚ Z. 2001: Magyarország közigazgatási földrajza. – Dialóg Campus, Pécs–Budapest.
- HUNFALVY J. 1863: A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása, I. kötet. – Magyar Tudományos Akadémia, Pest.
- KÁDÁR L. 1941: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. – Országos Táj- és Néprajzkutató Intézet, Budapest.
- KEMÉNY GY. 1917: Magyarország mezőgazdasága. Földrajzi Közlemények 45. 1. füzet. pp. 8–57.; 4. füzet. pp. 146–204.
- KOCSIS K. 2001: A Kárpát-medence tájfelosztásának eddigi főbb hazai kísérletei. – In: KUPA L. (szerk.) 2007: Tájak, tájegységek, etnikai kisebbségek Közép-Európában. B and D Stúdió, Pécs. pp. 22–28.
- KÓKAI S. 1999: Az Alföld vonzásközpontjai és körzetei a XIX. század közepén. – Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv. Nyíregyháza.
- KÓKAI S. 2010: A Bánság, mint a történelmi Magyarország sajátos régiója különböző szemléletek tükrében. – Közép-Európai Közlemények, 2010/2. szám. pp. 7–16.
- NAGY M. 2003: A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. – Doktori mestermunkák. Osiris–Gondolat, Budapest.
- NAGY M. 2005: Magyarország mezőgazdasága a 20. század elején. – In. BELUSZKY P. (szerk.): Magyarország történeti földrajza, I. Dialóg–Campus, Pécs–Szeged.
- PRINZ GY. 1926: Magyarország földrajza. – Budapest.
- PRINZ GY.–CHOLNOKY J.–TELEKI P. 1938: Magyar földrajz, I–III. – Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, Budapest.
- SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. 2003: A terület- és településfejlesztés Magyarország ezeréves történelmében. – In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.) 2003: A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg–Campus, Budapest–Pécs. pp. 15–46.
- SÜLI-ZAKAR I.–CSÜLLÖG G. 2010: A regionalizmus, a terület- és településfejlesztés történelmi előzményei Magyarországon. – In: SÜLI-ZAKAR I. 2010: A terület- és településfejlesztés alapjai, II. Dialóg–Campus, Budapest–Pécs. pp. 37–72.
- TÓTH J. 1997: Régiók a Kárpát-medencében. – In: PAP N.–TÓTH J. (szerk.): Európa politikai földrajza. JPTE TTK Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszéke és a JPTE TK Kiadói Iroda. University Press, Pécs.

OKTATÁSFÖLDRAJZI VIZSGÁLÓDÁSOK A RENDSZERVÁLTOZÁSTÓL NAPJAINKIG

BLAHÓ JÁNOS

EDUCATIONAL GEOGRAPHY ANALYSIS FROM THE TRANSITION PERIOD
TO THE PRESENT DAY

Abstract

The transition period and the opening towards market economy revealed very significant – so far politically hidden – differentiation in the society. It seems that there were only few relevant solutions for the challenges in the subsequent years which caused more and more differences. This differentiation has been edging along trichotomy. It includes the development differences in the regions, the hierarchy levels of the settlement system and the continually larger distance between rural and urban territories. Their consequences affect the educational system seriously, hereby in point of efficiency and equal opportunities it has been differentiated excessively. Practically speaking, the public education system is in a declining period – different hierarchy level regions and training facilities, lack of normal and inclusive development of society and not properly functioning economic competitiveness.

Keywords: social descent, settlement descent, education descent, public utility of education

Bevezetés

Az Európai Unió Tanácsa 2011. június 28-án fogadta el az oktatással és képzéssel kapcsolatos, 2020-ig szóló stratégiai célkitűzéseket. Az „Európa 2020” stratégiában a versenyképesség erősítése végett a kognitív társadalom felépítését jelölték meg célként és az oktatás, képzés általánossá és folyamatosá tételét eszközként. A kiemelt célkitűzések között szerepel a méltányosság, a társadalmi kohézió és az aktív polgári szerepvállalás előmozdítása is. A célok megvalósítása érdekében – a tagországok konkrét vállalásai alapján – úgynevezett referenciaértékeket állapítottak meg, amelyek teljesülését folyamatosan nyomon követik.

A stratégiai célkitűzéseknek rendkívül komplex, számos esetben sokszzerű gazdasági és társadalmi okai vannak. A természeti erőforrások korlátozottak, ezért a fenntartható jövő csak egy kognitív társadalom keretei között képzelhető el. A globálisan kibontakozó (a magterületeken már zajló) tudományos-technikai forradalom intenzív és folyamatos változásokat kelt, amelyek következményei a térszerkezetben megjelenő jelentős differenciálódások.

A társadalmi pozíciókat és lehetőségeket egyre inkább azok az ismeretek fogják meghatározni, amelyeket az egyén meg tud szerezni magának. Az ember új viszonyrendszerbe került az egyéni és társadalmi felelősség oldaláról önmagával, szűkebb és tágabb társadalmi, valamint természeti környezetével (BLAHÓ J. 2012). A kihívásokra, hatékonyabb válaszokra képes országok példája alapján leszögezhetjük, hogy az iskolázottság és képzettség színvonalának javítása jelentős mértékben hat a gazdasági növekedésre, ugyanakkor hozzájárul a munkanélküliség, a szegénység és a társadalmi kirekesztettség súlyos kockázatainak csökkentéséhez, az inkluzív társadalmi fejlődéshez.

A továbbiakban arra teszünk kísérletet, hogy röviden elemezzük a rendszerváltozástól eltelt időszakban a közoktatási rendszer és társadalmi-gazdasági térszerkezet között fennálló kölcsönhatásokat és térbeli megjelenésüket, valamint hangsúlyozni kívánjuk a közoktatás hozzájárulását a társadalmi kohéziós és gazdasági versenyképességi célkitűzésekhez.

A meredek társadalmi lejtő és következményei a közoktatásban

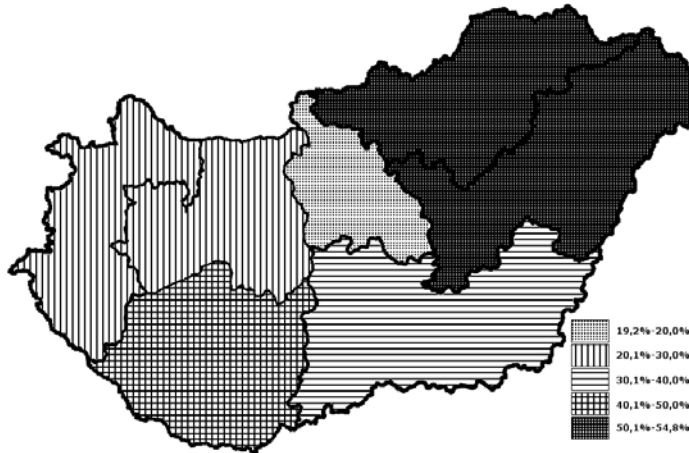
A rendszerváltozás óta a magyar társadalomban végbement jelentős differenciálódás és tömeges elszegényedés szükségessé teszi a család mint az iskola háttérháza összefüggésében a téma rövid vizsgálatát. Ez azért is indokolt, mert az ezredforduló utáni PISA-mérések alapján a magyar közoktatást terhelő rendkívül súlyos összefüggésekre derült fény. Az egyes iskolák közötti különbségeket több mint 50%-ban, a tanulói teljesítményeket pedig 40%-ot meghaladóan – az OECD-országokban az egyik legmagasabb mértékben – a szülők társadalmi státusza határozza meg. Ezek az összefüggések egyértelműen kijelölik a közoktatás rövid távú stratégiai célrendszerét és feladatát.

Gyakorlatilag a rendszerváltozás első évtizedében kialakultak azok a társadalmi rétegződések, amelyek napjainkban is jellemzők. A piacgazdaságra való áttérés következtében azonban jelentősen szűnt a jövedelemmólló. A társadalmi differenciálódás egyik fő mozgatóereje az egyéni képzettség, az iskolázottság színvonala volt, ami jelentősen befolyásolta a társadalmi pozíciók megszerzését. A KSH adatai alapján megállapítható, hogy míg 1988-ban a háztartások egy főre jutó jövedelme alapján számított legfelső decilis átlagjövedelme 5,8-szorosa volt a legalsóénak, addig két évvel később ez a szorzószám 6-ra emelkedett, 1996-ban pedig a leggazdagabbak már átlagosan 7,5-szer annyi jövedelemmel rendelkeztek, mint a legszegényebbek. A növekedés elsősorban abból adódott, hogy a rendszerváltozást követően a felső 10% jövedelme jelentős mértékben nőtt, miközben a társadalom többsége szegényebbé vált. Az 1996-os mikrocenzus adatai már azt jelzik, hogy az egy főre jutó nettó jövedelem alapján a családok legszegényebb 20%-ában az általános iskolások száma majdnem hatszor nagyobb, mint a leggazdagabb felső réteg 20%-ában. Mindezen folyamatok következménye az lett, hogy a társadalmi hátrányok roppant összetett problémái bekerültek a közoktatási rendszerbe, és a rendszer egyik legnagyobb kihívásává váltak (BLAHÓ J. 1999).

„Az első évek örökké tartanak!” Szemléletesen fejezi ki ez a mondás, hogy az egyéni sikerességet meghatározó alapkompenciákat a családi környezetben eltöltött első néhány év minősége döntően befolyásolja. A magyar társadalom jelentős része, valamint a társadalmi ellátórendszer a rendszerváltozást követő gyors változásokra nem tudott megfelelően reagálni. Ezeket az összefüggéseket a társadalmi-gazdasági megújulás és versenyképesség, tehát a jövőépítés stratégiája szempontjából azért is fontos hangsúlyozni, mert a nemzetközi tanulói teljesítménymérések és az országos kompetenciamérések eredményei egyaránt és továbbra is azt mutatják, hogy a hazai közoktatási rendszer a feltornyosult társadalmi hátrányokat – a működését meghatározó jelenlegi keretfeltételek között – egyre kevésbé tudja ellensúlyozni.

Az általános iskolába a tanulók ötöde nehezen behozható hátránnyal érkezik (HERCZOG M. 2008). 2010-ben az óvodások szociális helyzetét megjelenítő adatok azt jelzik, hogy a megyék közötti különbségek nőnek. Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nógrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben az óvodások fele hátrányos – ezen belül harmaduk halmozottan hátrányos – helyzetű, ugyanakkor Budapesten ez az érték 10% körül alakul. Hasonló a helyzet az általános iskolákban is (*l. ábra*). A probléma társadalmi súlyát és következményeinek kockázatát kritikus mérete, növekvő tendenciája, etnikai dimenziói, valamint koncentráltága jelenti. A szegénység egyre tömegesebben jelenik meg a társadalmi-gazdasági térszerkezetben, szegény gettótelepülések és gettóterületek sűrűsödő mozaikja jött létre, miáltal a társadalmi hátrányok is egyre nagyobb méretekben jelennek meg az oktatási rendszerben és iskolai hátrányokká alakulnak.

A rendszerváltozástól eltelt két évtized középiskolai továbbtanulását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a képzési típusok választását egyre erőteljesebben a családok társadal-

1. ábra Hátrányos helyzetű általános iskolás tanulók aránya a régiókban, a 2011–2012-es tanévben
 Figure 1 Ratio of underprivileged elementary school students in the regions in school year 2011–2012

mi pozíciója befolyásolja. A felső- és középosztály gyermekei zömében az érettségit adó, elsősorban gimnáziumi képzést választják. Az érettségit adó képzésben ezért a tanulóknak relatíve alacsony, mindössze 13%-a hátrányos helyzetű. Az érettségit nem adó képzések bázisát egyértelműen a szegény családok jelentik; a pályaválasztás esetükben zömében a maradékelv alapján történik. A szakiskolákban továbbtanulók csaknem fele a normál felvételi eljárásban nem nyer felvételt, átirányítással kerülnek a rendszerbe (HÍVES T. 2007). A lemorzsolódás ebben a képzési típusban a legnagyobb, meghaladja a 30%-ot. Az oktatásstatisztikai adatsorok alapján (KIR-STAT, kompetenciamérés stb.) megállapíthatjuk, hogy a szakiskolai képzés társadalmilag a lelegeértékelt képzési forma, mely egyszerre hordozza a korai iskolaelhagyás és az iskolai lemorzsolódás problémáját. A társadalmilag hátrányos helyzetű családok gyermekei egyre inkább kiszorulnak a felsőfokú továbbtanulás lehetőségéből, sőt közülük szignifikánsan magasabb az érettségit sem megszerzők és a lemorzsolódók aránya. Ma már az is látható, hogy a tankötelezettség korábbi 18 évre történő emelése, majd újból 16 évre történő visszaállítása önmagában nem tekinthető – elsősorban a korai iskolaelhagyók és lemorzsolódók számára – releváns válasznak.

Magyarország a korai iskolaelhagyók arányával (10,3%) az európai középmezőnyben található (EUROSTAT 2011). Kétségtelen, hogy az elmúlt éveket vizsgálva a jelenség stagnáló-csökkenő tendenciát mutat, és az EU 27 átlagánál jobb mutatók azt a benyomást kelthetik, hogy a problémát az oktatási rendszer kezelni képes. Valójában a probléma két fontos, látenciában meghúzódó mozzanatát feltétlen szükséges vizsgálni. Egyik az érettségit adó felnőttképzések színvonalbeli eltérése, ami elsősorban a területi és az intézmények képzési típusához köthető jelentős különbségeken alapul. A felnőttképzésben a középfokú érettségi vizsgaeredmények 2006–2010 között egyszer sem érték el a nappali oktatás országos átlagát, eredményei fokozatosan romlottak; a gimnáziumi képzés hasonló mutatóitól 2010-ben már csaknem 15 százalékkal, és még a leggyengébben teljesítő (érettségit adó) képzési típus, a szakközépiskolák mutatóitól is csaknem 6 százalékkal maradtak el. A másik a korai iskolaelhagyók összetétele: zömük egyértelműen a társadalmilag hátrányos helyzetű családok gyermekei közül kerül ki. Ennek következtében a nemzedékeken belüli és a nemzedékek közötti (pozitív irányú) társadalmi mobilitás egyaránt a kívánatosnál lényegesen csekélyebb. Gyakorlatilag a társadalmi hátrányok iskolai hátrányokká,

majd újból társadalmi hátrányokká történő alakulásának, körforgásának lehetünk a tanúi. Ez azért lényeges kérdés, mert a korai iskolaelhagyás csökkenése kettős eredményt hozhat: egyrészt az iskolázottsági és képzési szintek javításán keresztül segítheti a gazdasági növekedést, másrészt a munkanélküliség, a szegénység és a társadalmi kirekesztettség folyamatos csökkentésével hozzájárulhat az inkluzív növekedéshez. A probléma kezelésének szükségessége ezért is vált az Európai Unió Tanácsának 2011-ben elfogadott, kiemelt szakmapolitikai ajánlásává.

A társadalmi lejtő térbeliségének sajátossága, hogy a szegényebb családok zömében vidékies térségekben és a településrendszer alsó hierarchiaszintjeiben élnek. Elsősorban Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl és az alföldi régiók küzdenek a problémával. Ezekre a térségekre jellemző a nagyfokú elvándorlás, főleg a fiatalok és a képzettek részéről, aminek következtében jelentős a társadalom tudás- és műveltségfokjének vesztesége. Gyakorlatilag kulturális kiürülés folyamata zajlik le, ami maga után vonja a közszolgáltatások színvonalának hanyatlását, végezetül pedig a teljes társadalmi-gazdasági leépülést.

A folyamat hatása az oktatási rendszerben tovább növekvő területi különbségeket eredményez. A 2009-ben végzett kompetenciamérés kapcsán a 8. évfolyamos tanulók matematikai átlageredményei közötti kistérségi különbségek 45%-a, a szövegértési eredmények esetében pedig több mint 70%-a magyarázható a tanulók átlagos családi háttér-indexe közötti különbségekkel. A tanulói teljesítményekben mutatkozó óriási különbségek térbelisége a teljesítményeket befolyásoló tényezők ismerete alapján olyan indikátornak tekinthető, ami jelzi a szegény gettótelepülések, gettótérségek kialakulását.

Tizenhat olyan kistérség van, ahol a már gettósodott és jelenleg gettósodó települések aránya meghaladja a 20%-ot, ezen belül nyolc kistérségben a 30%-ot is. E kistérségekben a foglalkoztatottakkal nem rendelkező háztartások aránya 57,2%–70,1% közötti. A társadalmi elkülönülés az oktatási rendszerben is megjelenik: az ilyen településeken a gettóiskolák aránya 12,5%–42,9% közötti értéket mutat, az iskolákban pedig roppant magas, 21%–46% közötti a roma tanulók aránya (HAVAS G. 2008).

A probléma súlyosságát tovább növeli, hogy e térségekben az óvodai ellátás, mint a köznevelés első szocializációs színtere, nagyon hiányos. Mindez azért tekinthető súlyos problémának, mert mára már jelentősnek mondható azon másodgenerációs munkanélküli családok száma, amelyeknek a gyermekei tankötelezettségük ideje alatt számos hozott (családi) hátrányt cipelnek magukkal a köznevelési rendszerben, és majdan a munka világában is. Sajnálatosan ezen családok felkészületlensége a gyermekvállalási és nevelési időszakban egyaránt megmutatkozik, és a kompetenciahiányok alapvetően hozzájárulnak a társadalmi hátrányok egyfajta örökléséhez, mivel az iskolai kudarcok jelentős része zömében ebből a problémakörből eredeztethető. A kisgyermekek 20%-a az óvodából az iskolába már nehezen behozható hátrányokkal kerül be (HERCZOG M. 2008).

A társadalom inkluzív fejlődésével szemben megjelenő tendencia, hogy a kisiskolás korsztály ötóde gyakorlatilag esélytelenül, számos kudarcélménnyel kezd meg tanulmányait. A kialakult társadalmi lejtő méretei, hatása és térbelisége alapján a köznevelési rendszer, valamint a terület- és településfejlesztés legsürgetőbb megoldandó problémájává vált.

A településlejtő problémaköre

A rendszerváltozás után az önkormányzatiság erősödése következtében a települési önkormányzatok zöme intézményfenntartóvá vált. Ugyanakkor a közoktatás területi ellátásának tervezésére vonatkozó jogszabályok, mint a működést döntően befolyásoló keretfeltételek, jelentős késéssel jelentek meg a jogalkotásban, a helyi önkormányzatokról szóló

1990. évi LXV. törvény pedig még nem írta elő az önkormányzatok számára a feladataik ellátásához kapcsolódó tervezést. Ennek ellenére a törvény számos feladat megszervezését és ellátását az önkormányzatokra ruházta át, így a helyi önkormányzatok saját belátásuk szerint biztosították a számukra kötelezően, illetve önként vállalt közszolgáltatási feladatokat. A törvényalkotó szándéka az volt, hogy érvényesüljön a subszidiaritás gyakorlata, ami azon az elképzelésen alapult, hogy a megfelelő és szükséges válaszokat a településeken tudják szakmailag legjobban és felelősségteljesen kialakítani. A valóságban azonban jelentős színvonalbeli különbségekkel valósult meg a települési önkormányzatok irányító-fenntartói munkája. Leszögezhetjük, hogy a közoktatási intézményrendszer térbeliségét, képzési kínálatát és eredményességét döntően a fenntartó anyagi-emberi erőforrásai határozták meg, ám számos esetben befolyásolták szűk szempontú, elsősorban rövidtávú politikai érdekei. A településrendszer különböző hierarchiaszintjeiben kialakult településlejtő összetett problémája a közoktatási feladatellátás szakmai tervezésének hiányosságaiban, a gyengébb forrásszerző képességben és következményeiben, a szűkülő képzési kínálatban és a csökkenő eredményességben egyaránt megjelenik.

2006-ban a regionális közoktatás-fejlesztési stratégiákhoz kapcsolódó empirikus kutatások megmutatták, hogy a közoktatási rendszerben végbement jelentős differenciálódások az esélyegyenlőség, a hatékonyság és eredményesség terén egyaránt problémás helyzetet teremtettek. Mindez a közszolgáltatások kvantitatív és kvalitatív mutatóiban is jelentkezik. Jogi értelemben az esélyegyenlőség alkotmányos problémájával állunk szemben, melynek azonban rendkívül jelentős társadalmi és gazdasági hatásai vannak. A településlejtő tükrében indokolt tehát az a kérdés, hogy a közszolgáltatások – és ezen belül a közoktatás – tekintetében a településrendszer különböző hierarchiaszintű elemeihez milyen eredményesség társítható, és mely tényezők befolyásolják legnagyobb mértékben mindezt?

A legversenyképesebb közoktatási rendszer a legalább 100 000 lakossal rendelkező városainkban alakulhatott ki. Az 1990-2005 közötti időszakot vizsgálva ez az egyetlen településkategória, mely mindenkor az országos átlag feletti eredményt ért el a felsőoktatási felvételi jelentkezőkben. Ezt támasztja alá a településméret és iskolai eredményesség közötti összefüggések vizsgálata (NEUWIRT G. 2006). A felsőoktatási felvételen átlagosan a nyolc nagy város (Debrecen, Pécs, Miskolc, Szeged, Győr, Nyíregyháza, Székesfehérvár, Kecskemét) iskoláinak a tanulói a legeredményesebbek. Ezt követi a tizenegy 50–100 ezer lakosú város (Szombathely, Szolnok, Tatabánya, Kaposvár, Békéscsaba, Veszprém, Zalaegerszeg, Eger, Dunaújváros, Sopron, Nagykanizsa). Harmadik helyen 1999-ig a 10-25 ezer lakosú, negyedik a 25–50 ezer lakosú városok voltak, de 2000-től helyet cseréltek egymással. Ami Budapestet illeti, a főváros iskolái eddig nyolcszor a hatodik és hatszor az ötödik helyen voltak, cserélgetve ezt a két helyet az 5–10 ezer lakosú városokkal. A hetedik helyen 1994 óta az ötezer lélekszám alatti települések találhatók. Budapest mutatói kapcsán ismételtén utalni kell a szegregáció problémájára: minél nagyobb a település, annál jelentősebb a közoktatási rendszerben a szegregáció. Budapest iskolarendszere az eredményesség tekintetében Janus-arcú, ugyanis a számos országosan is legkiválóbb iskola mellett roppant gyenge teljesítményt nyújtó iskolák is előfordulnak.

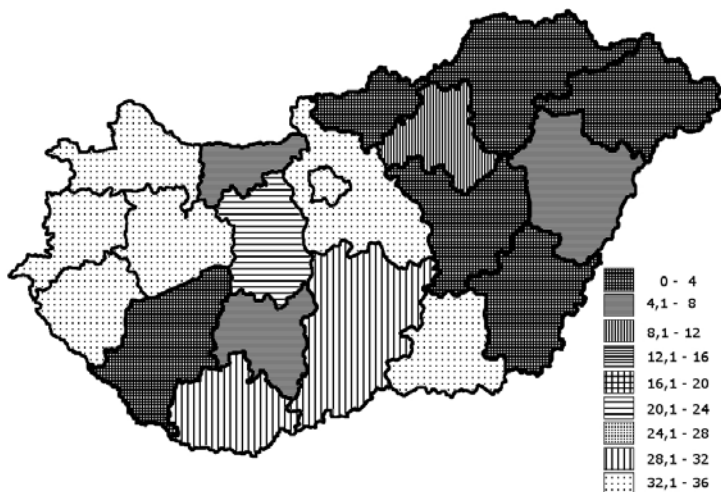
A településrendszer másik jellegzetes töréspontja a városias és falusias területek különbségében rajzolódik ki. A digitális és egyéb fejlesztések ellenére még mindig jelentős a falvak infrastrukturális és kulturális hátránya. A hátrányok a tárgyi és a humán infrastruktúra területén egyaránt kimutathatók. Sok esetben ezek a tényezők – a családi háttérrel együttesen – behatárolják a középiskolai továbbtanulás lehetőségeit, elsősorban a képzési kínálat választásában. Az apró- és kistalvokból mindössze a tanulók negyede jutott el a gimnáziumi képzésbe, többségük szakközépiskolában és szakiskolában tanult tovább. A gimnáziumi továbbtanulás aránya még a nagyközségekben sem haladta meg a harminc százalékot

és ebben a települési méretkategóriában is magas – csaknem egyharmad – a szakiskolai képzést választók száma. Elsősorban a városok előjogává vált a gimnáziumi képzés és az érettségit adó szakképzés, és megfigyelhető, hogy a szakiskolai képzés részaránya a városok nagyobb méretkategóriájában jelentősen csökken. Szükséges azt is hangsúlyozni, hogy a szakképzésen belül az anyag- és infrastruktúraigényes szakképzés térbeli képe jelzi, hogy döntően az ötvenezer lélekszám feletti városok képesek csak fenntartói szerepre. Ezek zömében a megyeszékhelyek és régiós központok. Emellett szólni kell egy erősödő szülői magatartásról is, arról, hogy a magasabb társadalmi státusszal rendelkező szülők az alsó tagozat elvégzése után, vagy már az iskolába járás megkezdésekor a nagyobb településeket, főleg a közelebbi városok gazdagabb pedagógiai kínálattal és gyakorta eredményesebb mutatókkal rendelkező iskoláit választják (KELLER J. – MÁRTONFY GY. 2006).

A szülők „lábbal szavaznak” – összegezhető tehát ez a jelenség, melynek súlyos következménye, hogy besűkül a kistelepülések beiskolázási merítési bázisa, gyakran hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek tömegesen alkotnak egy-egy osztályt, illetve a roma gyerekek aránya is koncentráltabban jelentkezik. A közoktatási statisztikai rendszer (KIR-STAT) adatai alapján egyéb lényeges összefüggéseket is megismerhetünk. A körzeten kívüli diákokat felvevő iskolák között nagy a szórás abban a tekintetben, hogy milyen mértékben képesek távolabbról érkező jelentkezőket beiskolázni. Az iskolák mintegy felében 10% alatt marad a körzeten kívülről érkezők aránya, egynegyedében viszont meghaladja a 30%-ot, minden nyolcadik iskolába pedig a diákok fele körzeten kívülről érkezik. Döntően a főváros, a megyeszékhelyek és régióközpontok iskolái rendelkeznek ilyen elszívó erővel, melyek jól felszereltek, eredményes, sokszínű képzési kínálattal rendelkeznek. Ez egyben szelekciós hatás is, mivel ezek az iskolák elsősorban a jó képességű tanulókat vonzzák az iskolarendszerükbe. Az adatok azt is alátámasztják, hogy a szelekció-szegregáció mértéke a településlejtőn ellentétesen hat, azaz a nagyobb lakosságú település jobban tud szelektálni-szegregálni, mint a kisebb település. A fővárosban és a nagyvárosokban ezért is fordulnak egyaránt elő kiváló és a rosszabb teljesítményt mutató iskolák.

További tényező, hogy számos – az iskolai eredményességet mérő – mutató (pl. kompetenciamérés, nyelvvizsgák száma, tanulmányi versenyek) összevetésében nagytérégi szinten a gazdasági fejlettséget leképező nyugat–keleti irányú lejtő is egyre markánsabban kirajzolódik. A kompetenciamérések 2006-2011 közötti évekre vonatkozó eredményeit vizsgálva az is megállapítható, hogy a fejlett régiók eredményei az alap- és középfokon is jobbak (2. ábra). Megyei szinten csupán Csongrád, Győr-Moson-Sopron, Pest (Budapesttel együtt) és Vas megyék azok, amelyek a vizsgált hat évben minden mérésből (36 alkalommal) az országos átlag felett tudtak teljesíteni. A legrosszabban teljesítő megyék mindegyike a legfejletlenebb régiókból való. Borsod-Abaúj-Zemplén egyszer sem, Békés és Szabolcs-Szatmár-Bereg is csak egyszer, míg Jász-Nagykun-Szolnok és Nógrád is csak két alkalommal tudott országos átlag felett teljesíteni. Jelentős szórást mutattak az elért tanulói teljesítmények (pontok) megyei átlagai. Matematikából és szövegeértésből is 100 pont (20-25%-os) különbség van a legjobban és a legrosszabbul teljesítő megyék között. Amennyiben a mérések során elért teljesítmények pontértékeit vizsgáljuk, a legjobban teljesítő megyék sorrendjében gyakorlatilag nincs változás. A legrosszabbul teljesítő megyék közül Békés kikerült, és hátulról nézve a Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád sorrend alakult ki.

A mérésekben részt vevő tanulók családháttér-indexe azt is jelzi, hogy a fejlett régiókba történő vándorlás nemcsak a népességtöbblettel mutat pozitív egyenleget, hanem a migránsok zöme magasabb iskolai végzettségű és kulturális igényű családokból áll. Tulajdonképpen a versenyképes megyékben egyben a legmagasabb a lakosság iskolai végzettsége. A rendszerváltozás óta eltelt két évtized alatt a régiók és megyék lakosságának

2. ábra A 2006-2011 évek közötti kompetenciamérések országos átlagértékeinek megyei képe
 Figure 2 Competence measurements (2006-2011) – country average values in the counties

iskolázottságában jelentős differenciálódás ment végbe a népességvándorlásból adódóan is. Borsodban, Szabolcsban és Nógrádban az óvodás korú gyermekek szüleinek több mint 15%-a jobb esetben is csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Ez azért jelentős tényező, mert – mint láttuk – a szülők iskolai végzettsége jelentősen meghatározza az iskolaválasztást és befolyásolja a tanulói teljesítményeket. A társadalom tudás- és műveltség-tőkéje, kulturális attitűdje ugyanakkor befolyásolja az adott térszerkezetre jellemző társadalmi szolgáltatások minőségét. Leszögezhetjük, hogy a folyamat hatására a humán és a tárgyi infrastruktúra minőségi mutatóiban egyaránt jelentős területi differenciálódás zajlik. Mindebből az is következik, hogy a közoktatási rendszer további differenciálódásával kell számolni, amennyiben a működését meghatározó keretfeltételek nem biztosítják a rendszer számára az esélyegyenlőség és eredményesség terén történő elmozdulást.

Talán nem véletlen, hogy a 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről az esélyegyenlőség és az eredményesség problematikáját egyszerre kívánja megoldani. Úgy tűnik, a probléma azonban a rendszer duális jellege (működtető és fenntartói szintek szétválasztása) következtében a köznevelés megoldásra váró feladata marad. Ugyanis 2013. január elsejével kettévált a fenntartói és a működtetői feladat. A volt önkormányzati iskolák zömének új fenntartói a járási szinteken szerveződő tankerületi igazgatóságok, míg a működtetés továbbra is települési önkormányzatok feladata maradt. Mindez magában hordozza a már vizsgált különbségek továbbélését, azt, hogy az önkormányzatok forrásszerző képessége továbbra is meg fogja határozni az egyes iskolák tárgyi és személyi feltételrendszerét – ami végső soron befolyásolja az iskolák teljesítményét.

A települési önkormányzatok fejlettsége és ezzel összefüggő forrásszerző képessége alapján bemutatott jelentős különbségek mellett új típusú különbségek is keletkeztek a köznevelés rendszerében. Megfigyelhető pl. az egyházi fenntartói szerepvállalás – alapvetően államilag ösztönzött – erőteljes növekedése. Noha az egyházak kiegészítő állami normatívája nem éri el a gazdag települések iskoláikra fordított költségeit, ugyanakkor nagyságrendekkel nagyobb a szegényebb települések iskolákra fordított forrásainál, aminek következtében – a fenntartótól függően – már egy településen belül is jelentős különbségek jöttek létre a köznevelési intézményrendszer működését meghatározó keretfeltételekben.

Az erőteljes iskolalejtő

A családok társadalmi pozíciójából fakadó iskolaválasztási szokások – illetve sokkal inkább már lehetőségek – kapcsán kialakult helyzet megértése szükségessé teszi a középiskolák képzési kínálat szerinti eredményességének és a mögötte rejlő összefüggéseknek a vizsgálatát. Mivel a középiskolai tanulmányok életkori szakasza az óvodai és általános iskolai nevelés és oktatás eredményeire alapoz, így látható az is, hogy a közoktatás vertikális szakaszaiban megjelenő hátrányok középfokon a különböző képzési típusokban hogyan oszlanak meg horizontálisan.

A rendszerváltozás óta eltelt időszak alapvetően rendezte át a középfokú oktatás és képzés programtípusainak arányát. A gimnáziumi képzés terjeszkedése mellett csökkent a szakiskolai képzésben résztvevők száma, és mindez jelentős szelekcióval párosult, a szakiskola egyre inkább a hátrányos helyzetűek, a tanulási és magatartási problémákkal küzdők és a szegény rétegek gyermekei számára vált realitássá. A középfokú képzés társadalmi megítélését és eredményességét szerinti hierarchiáját a gimnázium – szakközépiskola – szakiskola sorrend jellemzi. A gimnáziumok középszintű érettségi vizsgaeredménye 2006-ban 13%-kal, 2010-ben már több mint 17%-kal volt magasabb a szakközépiskolák hasonló mutatóinál. A vegyes képzést – gimnázium és szakközépiskola egyben – folytató iskolák eredménye sem érte már el az országos átlagot, eredményességüket nagyban befolyásolta a képzési kínálatukon belül a gimnáziumi és a szakképzés aránya. A tiszta profilú szakközépiskolák középfokú érettségi eredménye szintén jelentősen romlott a gimnáziumok hasonló eredményeihez képest. 2006-ban a különbség 13% volt, 2010-ben viszont már csaknem 18% (ezek persze csak átlagok, szükséges annak hangsúlyozása, hogy természetesen vannak kiváló eredményekkel rendelkező vegyes és tiszta profilú szakközépiskolák is). Az érettségi eredmények régiós és megyei átlagainak szórásánál is jelentősebb volt a gimnáziumi és a szakképzés között kialakult különbség. Mindez arra utal, hogy a társadalmi-gazdasági térszerkezet területi eltéréseinél nagyobb mértékben képződnek le a középiskola különböző képzési kínálatában a társadalmi különbségek.

A gimnáziumi képzésen belül vizsgálódva is fontos összefüggések figyelhetők meg, mivel a gimnáziumi képzési paletta is sokszínűvé vált az eltelt húsz év alatt. Létrejött számos versenyképes képzést adó gimnázium, melyeket főleg a tehetősebb szülők gyermekei részesítenek előnyben. A képzés tartalmi sokszínűsége mellett a szerkezet is változatosabbá vált, a hagyományos négy évfolyamos mellett létrejött a hat és a nyolc évfolyamos gimnáziumi nevelés és oktatás is, sőt az elmúlt években a gyenge idegnyelv-tudás problémáját kezelendő öt évfolyamos, úgynevezett nyelvi előkészítő osztályokat indító gimnáziumok is alakultak. A különböző gimnáziumi képzési típusok közti választást jelentősen befolyásolta a tanulók szüleinek társadalmi pozíciója. Általában megfigyelhető, hogy a nyelvi előkészítő osztályok a kéttannyelvű képzések alternatíváit jelentik a kisebb településeken és a kevésbé tehető családok számára. Úgy tűnik, hogy a hat és nyolc évfolyamos gimnáziumok eredményeik alapján betöltik jó színvonalú tehetséggondozó szerepüket, és az sem meglepő, hogy ezeket zömében a magasabb társadalmi rétegek gyermekei választják.

A középiskola jelentős belső lejtőjének létét igazolja továbbá az a tény, hogy ha egy véletlenszerűen kiválasztott magyar gimnazista és egy szakiskolás teljesítményét összevetjük, akkor azok között várhatóan igen jelentős, közel másfél szórásnyi (146 pontnyi) különbséget tapasztalunk (PISA 2000). A szakiskolák teljesítményszintje nemcsak korosztályuk átlagától marad el jelentősen, a 2011. évi országos kompetenciamérésben a 10. évfolyamos szakiskolások átlageredménye rosszabb volt, mint a náluk négy évvel fiatalabb 6. évfolyamosok átlageredménye.

A szakközépiskolai képzés térbeliségét a gazdasági szerkezetváltást követő munkaerő-piaci elvárások és a kialakult társadalmi státuszok – mint az iskolaválasztást befolyásoló tényezők – együttesen határozzák meg. A szakiskolai képzésben felhalmozódott problémákat azért kell hangsúlyozottan vizsgálni, mert zömében ez a képzési kínálat jelenti az alacsonyabb társadalmi státuszú szülők gyermekei számára az egyetlen lehetőséget a továbbtanulásra, és ad felkészítést a munka világában történő szerepvállaláshoz. A szakiskola jelenleg társadalmilag leértékelődött, itt a legmagasabb a lemorzsolódás, mely csaknem eléri a 30%-ot.

Az iskolalejtő kevésbé ismert összefüggése a hozzáadott pedagógiai érték középiskolai képzési kínálaton belüli alakulása. A tiszta profilú gimnázium hozzáadott pedagógiai értéke volt 2002–2006 között a legmagasabb, 3,4%. Ez a tény sokféleképpen értelmezhető. Az iskola társadalmi küldetése szempontjából vizsgálva azt jelenti, hogy mivel ebben a képzésben a magasabb társadalmi státuszú gyerekek járnak, ők hasznosítják középiskolás társaik közül a legjobban az iskola kínálta lehetőségeket. Azt is hangsúlyozni szükséges, hogy a tiszta profilú gimnáziumok inkább a nagyobb városokra jellemzők. Figyelemre méltó azonban, hogy a vegyes profilú gimnáziumi és szakképzést egyaránt folytató iskolák hozzáadott pedagógiai értéke (1,4%) alacsonyabb volt, mint a tiszta profilú szakközépiskoláké (2,7%). Mindkét képzési forma érettségi és felvételi eredményessége és hozzáadott pedagógiai értéke jelentősen elmarad azonban a gimnáziumok hasonló értékeitől. A képzési típusokon belül vizsgálva az iskolák hozzáadott pedagógiai értékét azt tapasztalhatjuk, hogy ez a gimnáziumi képzésben volt a legmagasabb, mivel ebben a képzési típusban található a továbbtanulni szándékozó és motivált tanulók többsége. Ez egyben azt is mutatja, hogy sokkal jobb eredményeket tudnak a pedagógusok elérni ott, ahol nem kell széles körben differenciáltan és folyamatosan személyre szabott nevelési technikákat alkalmazni. Leszögezhetjük továbbá, hogy az iskola családi hátrányokat kompenzáló ereje sajnálatosan ott kevésbé hatékony, ahol a legtöbb segítségre volna szükség. Különösen helytálló ez a megállapítás a legtöbb problémát hordozó képzési forma, a szakiskolák tekintetében.

Összefoglalás

A rendszerváltozás és ennek következtében kibontakozó önkormányzatiság kialakította az oktatásirányítás és feladatellátás decentralizált feltételeit, a kialakuló és elmélyülő társadalmi-gazdasági különbségek és következményeik azonban nem biztosították az oktatási rendszerben az esélyegyenlőség és az eredményesség általános érvényesülését. Tulajdonképpen a rendszer a működését meghatározó keretfeltételekben és ennek okozataként az iskolai teljesítményekben jelentős területi, fenntartói, illetve képzési típus szerinti differenciálódás ment végbe. Erre a helyzetre sem a terület- és településfejlesztés, sem az oktatásirányítás részéről nem készültek rendszerszerű meghatározó válaszok. A differenciálódás új, eddig kevésbé jellemző motorikus tényezőjét növekvő térformáló hatása miatt okvetlen meg kell említeni. Ez nem más, mint a társadalom iskolázottsága és kulturális attitűdje szerint végbement differenciálódás, amely a nagyobb területi és a településrészek közötti különbségekben egyaránt megmutatkozik. A civil szerepvállalás lehetőségének kiteljesedésével egyre markánsabban tudott megjelenni a társadalmi befolyással rendelkező csoportok igénye és érdekérvényesítő ereje. Ez a fajta magatartás az iskolázottabb, társadalomtudatos attitűdökkel rendelkező helyi közösségek aktív társadalmi szerepvállalásának tekinthető, aminek következtében az iskolák képzési kínálata és eredményessége, valamint infrastruktúrája egyre inkább ezeknek a közösségeknek az elvárásai alapján

formálódik. A társadalom iskolázottsága alapján végbement társadalmi és területi szintű differenciálódás hatásában a térszerkezetre gyakorolt minden korábbi tényezőgyűttes hatásánál jelentősebbnek tűnik. A jelenség következményei, gyorsasága és egyre tömege-
sebb jellege miatt – amennyiben továbbra sem születnek megfelelő válaszok – a változások visszafordíthatatlanságának kockázatát hordozza. Gyakorlatilag a térszerkezetben egyre élesebben elkülönülnek a társadalmi csoportok által – helyzetükkel szoros összefüggésben – előnyben részesített intézmények.

Leszögezhetjük, hogy továbbra is az oktatás legfontosabb feladatai közé tartozik az esélyegyenlőség és az eredményesség problémájának társadalmi szintű megoldása. Ennek a két célnak az érvényesülése azért rendkívül fontos, mivel az ország fejlődése azokban a válaszokban dől el, melyek a társadalom tudás- és műveltségfokára alapján megfogalmazódnak. Az oktatás közhaszna éppen ennek a társadalmi képességnek a folyamatos megújításában rejlik. Nyilvánvaló, hogy csak a mindenki számára biztosított eredményes oktatáson keresztül mérsékelhetők és számolhatók fel a térszerkezetben megjelenő jelentős különbségek és valósítható meg az inkluzív társadalmi fejlődés kibontakozása, valamint a gazdasági versenyképesség növelése.

BLAHÓ JÁNOS

Orosházi Tánics Mihály Tehetséggondozó Gimnázium, Szakközépiskola, Általános Iskola, Kollégium, Pedagógiai Szakmai és Szakszolgálati Intézmény, Orosháza
blahoj@tancsicsoh.hu

IRODALOM

- BLAHÓ J. 1999: A modern közoktatási rendszer működésének társadalmi, pedagógiai és közgazdasági feltételei. – Szakdolgozat. Kézirat. BME GTK, Budapest. 72 p.
- BLAHÓ J.–TÓTH J. 2006: A Dél-alföldi Régió közoktatás-fejlesztési stratégiája 2007–2013. – Kézirat. OKÉV, Budapest-Szeged. 151 p.
- BLAHÓ J. 2007: A Dél-alföldi Régió versenyhelyzete az európai tudástársadalom térrendszerében. – In: TÉSITS R.–TÓTH J.–PAPP J. (szerk.): Innovációk a térben – A munkavállalástól a rekreációig. PTE Földtudományok Doktori Iskolája, Pécs. pp. 39–59.
- BLAHÓ J. 2008: A közoktatási és versenyképesség. – Földrajzi Közlemények 3. pp. 307–313.
- BLAHÓ J. 2012: A közoktatás megoldatlan problémái. – In: GURKA D. (szerk.): Diskurzus – Alternatív módszerek a pedagógiában. SZIE Alkalmazott Bölcsészeti és Pedagógiai Kar, Szarvas. pp. 5–15.
- FORRAY R. K.–KOZMA T. 1999: Az oktatáspolitikai regionális hatásai 1990–97. – Szakértői anyag. Kézirat. OKI, Budapest. 45 p.
- HAVAS G. 2008: Esélyegyenlőség, deszegregáció. – In: FAZEKAS K.–KÖLLŐ J.–VARGA J. (szerk.): Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért. ECOSTAT Kiadó, Budapest. pp. 121–139.
- HERCZOG M. 2008: A kora gyermekkori fejlődés elősegítése. – In: FAZEKAS K.–KÖLLŐ J.–VARGA J. (szerk.): Zöld könyv a magyar közoktatás megújításáért. ECOSTAT Kiadó, Budapest. pp. 95–121.
- HORN D.–SINKA E. 2006: A közoktatás minősége és eredményessége. – In: HALÁSZ G.–LANNERT J. (szerk.): Jelentés a magyar közoktatásról. OKI, Budapest. pp. 341–377.
- KELLER J.–MÁRTONFI GY. 2006: Oktatási egyenlőtlenségek és speciális igények. – In: HALÁSZ G.–LANNERT J. (szerk.): Jelentés a magyar közoktatásról. OKI, Budapest. pp. 377–404.
- MEDGYESI M. 2006: Az oktatás társadalmi és gazdasági környezete. – In: HALÁSZ G.–LANNERT J. (szerk.): Jelentés a magyar közoktatásról. OKI, Budapest. pp. 29–55.
- M. CSÁSZÁR ZS. 2004: Magyarország oktatásföldrajza. A magyar közoktatás területi sajátosságai. – Pro Pannonia Kiadó, Pécs. 189 p.
- NEUWIRTH G.–HORN D. (szerk.) 2007: A középiskolai munka néhány mutatója 2002–2006. – Kézirat. OFI, Budapest. 173 p.
- TÓTH J. 1981: A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. – Földrajzi Értesítő 30. 2–3. pp. 267–292.
- TRÓCSÁNYI A.–TÓTH J. 2002: A magyarság kulturális földrajza II. – Pro Pannonia Kiadó, Pécs. 361 p.

TRÓCSÁNYI A.–WILHELM Z. 1996: A településimázs és a humán erőforrások szerepe a nagyközségek életében.
– In: TÓTH J.–TRÓCSÁNYI A. (szerk.): Összegzés a magyarországi városhálózat és a városhiányos térségek vizsgálata c. kutatás témakörében. JPTE TTK ÁTUT, Pécs. pp. 58–66.

Egyéb források

Tanügyi igazgatási szakportál – Statisztika. www.kir.hu/kir_stat

„EURÓPA 2020” – Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája.

www.ec.europa.eu/europe2020/index_hu.htm

Országos kompetenciamérés eredményei. www.kir.hu/okmfit

Oktatási Hivatal érettségi statisztikai adatsorai. www.oktatas.hu

PISA-mérések. www.ofi.hu/kiadvanyaink/ofi-kotetek/pisa-meresek-altalanos-100410.pdf

Regionális közoktatási-stratégiák. www.ofi.hu/tudastar/teruleti-tervezes-090617

TURIZMUSORIENTÁLT TERMÉSZETVÉDELMI FEJLESZTÉSEK BUDAPESTI MINTATERÜLETEKEN

TENK ANDRÁS

TOURISM ORIENTED NATURE PROTECTION PROJECTS
IN BUDAPEST MODEL AREAS

Abstract

It is not a widely known fact that there are several protected natural areas and assets in Budapest. A considerable part of these areas and sites are of national interest and are managed by the Duna–Ipoly National Park Directorate. Sites of local interest are managed by the Municipality of Budapest. The management, maintenance and protection of these natural areas and assets have been a serious problem in the past few years, as the resources of both the National Park Directorate and the Municipality have decreased considerably. Furthermore, serious local conflicts of land use have been generated by natural areas, as these often block local development projects. However, the conservation of these areas is becoming more important owing to considerations of city planning, environmental management and human ecology. Since it has been more and more difficult to find the resources for the maintenance of protected areas due to the diminishing central budget, other revenues are needed. Beside income from tenders, money can be raised from tourism on the protected areas. Two sites can be looked at as models for such utilization of natural areas: one is the Szemlő-hegyi Cave managed by the Duna–Ipoly National Park Directorate and the other is the Újpest Sea-buckthorn Natural Conservation Area, which is managed cooperatively by non-profit organizations and the local government.

Keywords: conservation, urban development, tourism, environmental management, best practice, Budapest

Bevezetés

Budapest területén jelenleg 30 fővárosi védettségű és 9 országos jelentőségű természeti terület és jó néhány *ex lege* védett láp található. Emellett több természeti emlék is gazdagítja a védett értékek tárházát. Ezeknek a területeknek a kezelése és fenntartása a helyi (jelen esetben Budapest Főváros Önkormányzata és a működési területével érintett Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság) költségvetését terheli. Mivel a természetvédelmi kezelés és fenntartás nem tartozik az önkormányzatok kiemelt feladatai közé, ezért nagy kérdés a döntéshozók, a szakembereknek és a költségvetési szervek érintettjei számára, hogy vajon érdemes-e közpénzből fenntartani természetvédelmi területeket egy világáros közepén? Megéri-e pénzt, időt és energiát fordítani olykor alig pár hektáros, speciális kezelési igényű területek fenntartására, nem ingatlan-célú hasznosítására?

A közpénzek felhasználásáról döntő politikusok szerint drága a fenntartás, sokkal fontosabb problémák és megoldandó feladatok is vannak a fővárosban és egy-egy ilyen területet másként – pl. ingatlanfejlesztési célú értékesítéssel, közparkként – is lehetne hasznosítani. A természetvédők ugyanakkor az élővilág megóvása és a fenntartható települési környezet védelme mellett kardoskodnak. A közvetlenül érintett lakosság elsősorban pihenni, kikapcsolódni, piknikezni szeretne egy-egy területen és nem érdekli, hogy védett-e vagy sem, csak legyen a közelben valamilyen zöldterület. Végül nem hagyhatjuk ki az oktatási-nevelési szakemberek táborát sem, amely szerint a környezettudatos viselkedés elsajátításának egyik alapja lehet egy-egy védett érték megismerése, megóvása és figyelemmel kísérése, amit legjobb kisgyermekkorban elkezdni.

Írásomban az eddigi tapasztalataim, vizsgálataim és elemzéseim alapján azt kívánom alátámasztani, hogy érdemes megtartani egy-egy kisebb kiterjedésű védett területet is, mert hosszú távon akár gazdasági hasznot is hozhat, illetve adott esetben a fenntartás nem az önkormányzatok költségvetését terheli. A védett területek közvetlen hasznosítására a legjobb példa a turisztikai hasznosítás. Emellett több külső forrás bevonásával (pl. pályázatok, önkéntes munka stb.) is fent lehet tartani védett területeket. Mindezek a lehetőségek nem csak a mindenki által jól ismert ökoturisztikai attrakcióként számon tartott helyeken, mint például az európai hírű nemzeti parkok (Hortobágy), ismert arborétumok (Vácrátót, Szarvas) esetében lehetségesek, hanem Budapesten is értelmezhetők. Ennek bizonyítását két védett terület példáján keresztül mutatom be. Az egyik a helyi jelentőségű természetvédelmi területek közé tartozó Újpesti Homoktövis Természetvédelmi Terület, a másik az országos jelentőségű védett természeti területek közé sorolható és „ex lege” védelem alatt álló Szemlő-hegyi-barlang.

A biodiverzitás és a földtani értékek közgazdasági értéke

A védett területek értékeit nem csak az ott lévő védettséget élvező fajok eszmei értéke alapján lehet számon tartani, hanem például gazdasági mutatók alapján is fel lehet állítani egy értékelési szempontrendszert annak függvényében, hogy adott esetben milyen értékelésre van szükség, illetve milyen értékelést részesítünk előnyben. A gazdasági értékelés például az egyéneknek az értékelt tárgyra vonatkozó – negatív vagy pozitív – preferenciáit tükrözi. Ennek értelmében a biodiverzitás (biológiai sokféleség) gazdasági értéke lehet alacsony, amennyiben annak megőrzését (conservation biology) nem részesítik előnyben. A preferenciák többnyire a biológiai és földtani erőforrások valós használatával kapcsolatos tevékenységekre vonatkoznak, mint például az ökoturizmus, állatkertek, botanikus kertek, kiállítások, bemutatók, filmek megtekintése stb.. Emellett a biológiai sokféleség jelentős információ, továbbá hatalmas erőforrás is egyben, amely a mezőgazdaság és orvostudomány alapjait jelenti még napjainkban is. Ebből következően a biodiverzitás gazdasági értéke igen széleskörű lehet és áthatja a társadalom teljes gazdasági tevékenységét (CSANÁDY A.–KOVÁCS E. 2003).

Fontos megemlíteni, hogy a természeti értékek megőrzését célzó összes döntés anyagi ráfordítással jár, amelynek van költségviselője (pl. önkormányzat, állami szerv stb.). Ezért lényeges, hogy a megőrzés előnyei, azaz a természetvédelem ráfordításaiból keletkező közvetlen és közvetett haszon összehasonlítható legyen a ráfordított költségekkel (CSANÁDY A.–KOVÁCS E. 2003).

A fentiek miatt a környezetgazdálkodás szempontrendszerei alapján a főváros területén lévő természetvédelmi területek nemcsak mint fenntartást igénylő költséghelyek tárgyalandók, hanem potenciális természeti erőforrásként is értelmezhetők. Természeti erőforrásokon azok a természeti (földrajzi) adottságok értendők, amelyeket az ember (a társadalom) a termelés adott fejlettségi szintjén sajátos tulajdonságaiknál fogva anyagi szükségleteinek kielégítésére hasznosít (BORA GY.–KOROMPAI A. 2001). A biodiverzitás, illetve a természeti értékek közgazdasági értelmezése során beszélhetünk közvetlen és közvetett gazdasági hasznonról is. A közvetlen használati értéknek (direct value) az alapját a felhasználás szempontjából fontos kémiai és fizikai jellemzők képviselik. Ilyen közvetlen haszon lehet például az élelem, a termékek, vagy a gyógyszerek, míg a közvetett gazdasági előnyök inkább az infrastruktúrához hasonlóak, mint például a fotoszintézis, a légköri gázok összetételének szabályozása, az éghajlat és a víz körforgásának biztosítása, a talajképződés és megőrzése, vagy a növényvédelem (BORA GY.–KOROMPAI A. 2001).

A közvetett használati érték (indirect value) alapja az élelmiszerláncban betöltött szerep, a napenergia-megkötési képesség, az ökoszisztéma folyamataiban játszott szerep stb. A köz-

vetett értékek közé sorolható az ún. nem fogyasztói használati érték kategória is. Erre a legegyszerűbb példa a termesztett növényeket megporzó rovarok haszna. Nem lehet megmondani egy poszméh konkrét értékét, de az életműködése révén már kimutatható közvetett hasznát, amelynek eredője gazdasági mutatókkal kifejezhető. A növénytársulások jelentős szerepet játszanak a helyi, regionális és globális éghajlati viszonyok alakításában. Helyi szinten például a fák árnyat adnak, vizet párologtatnak, ami helyileg enyhíti az egyre gyakoribbá váló szélsőséges éghajlati jelenségeket (BORA GY.–KOROMPAI A. 2001). Ezért kiemelt jelentősége van a fás élőhelyeknek a sűrűn beépített városrészekben, mint pl. a Károlyi kertnek az V., a Népligetnek a XIII., vagy a védett Ferenc-hegynek a II. kerületben.

Egy faj potenciális értéke azt jelenti, hogy valamikor a jövőben gazdasági hasznat termel az emberi társadalom számára. Ennek azért van jelentősége, mert a társadalom igényeinek változásával lépést kell tartania az igények kielégítési módjának is. A megoldást gyakran a még nem hasznosított állat- és növényfajok jelentik (BORA GY.–KOROMPAI A. 2001). Erre jó példa az Újpesti Homoktövis Természetvédelmi Terület névadó növénye, a homoktövis (*Hippophaë rhamnoides*). A ma már fővárosi védettséget élvező terület gazdasági szempontból is értelmezhető „terméke” a homoktövis, így – bár ha nem is közvetlen természetből is – ebben az esetben közvetlenül is értelmezhető a gazdasági haszon. A homoktövis hatóanyaga növeli szervezetünk saját védekezésének hatékonyságát, továbbá eredményesen használható egyes bőrbetegségek kezelésére is (www.hazipatika.com). Láthatjuk, hogy ennek a védett homokpusztai cserjének, amelynek eszmei értéke 10000 Ft, komoly gyógyászati értéke is van. Ezzel párhuzamba állítható a páfrányfenyő (*Ginkgo biloba*), amelynek csak néhány elszigetelt vadon élő populációja ismert Kínából. Ellenben a leveléből készült gyógyszer gyártása révén az elmúlt 20 évben évi 500 millió USD haszon keletkezett (BORA GY.–KOROMPAI A. 2001).

A fajok közvetlen hasznossága mellett számba lehet venni azok tudományos értékét is (scientific value), amit az adott élő szervezetek, földtani képződmények a tudományos kutatások számára képviselnek. A tudományos értékek mellett ki lehet emelni a természeti területek oktatásban betöltött jelentős szerepét is. A természettel kapcsolatos ismeretek ugyanis egyre jobban beépülnek az iskolai tananyagokba is. A tudományos kutatási tevékenységek gazdasági hasznát hajtják a kutatóhelyek közvetlen környezetének, de igazi hasznuk abban rejlik, hogy képesek növelni az emberi tudást, segítik az oktatást és gazdagítják az emberiség tapasztalatait. Egy adott település területén található természeti értékek közelségük miatt nagyon fontos szerepet játszhatnak a környezeti nevelés, szemléletformálás terén (BORA GY.–KOROMPAI A. 2001). Erre a legjobb példa a Fővárosi Állat és Növénykert, ahol a látogatók közvetlenül megismerkedhetnek az állatvilág értékeivel. A Sas-hegy is megfelelő terep a környezeti nevelésre, mivel külön programok várják az érdeklődőket (pl. „Terepnap a Sas-hegyen óvodásoknak”, vagy „Kisállat-bemutató a Sas-hegyen” – www.sas-hegy.hu). Nem is beszélve arról, hogy komoly médiaszereppel bírnak a különféle természetfilmek, kiadványok, amelyek sok embernek jelentenek megélhetési és komoly kereskedelmi piaca is van ezeknek a termékeknek (Discovery Channel, National Geographic, David Attenborough, Bear Grylls stb.) Vagy megemlíthetjük a 2007-ben megjelent „Nagyvárosi vadon” című magyar természetfilmet is, amely egy fővárosi bérház életközösségét mutatja be (www.port.hu). A biodiverzitás fontossága és megőrzésének elképzelése, illetve jó értelemben vett hasznosítása előkerül Budapest településfejlesztési koncepcióiban is: a Városi Fenntarthatóság és Budapest Városfejlesztési Koncepciója (2004), Budapest Közlekedési Rendszerének Fejlesztési Terve (2008), Budapest városfejlesztési koncepciója (2011) vagy a Budapest Turizmus Stratégia (2012). Ezek a koncepciók, tervek elősegítik a fenntartható város megvalósulását, illetve Budapest fejlesztését a „slow city”, azaz az élhető városok közösségének irányába. (www.tudatoslet.hu)

Kapcsolatok a turizmus, a természetvédelem és területfejlesztés között Budapesten

A természetvédelmi területek közvetett gazdasági hasznosításának leginkább kézzelfogható példája a rekreáció és az ökoturizmus. A természet nem fogyasztói jellegű használata közé tartoznak az olyan szabadidős tevékenységek, mint például a természetjárás, a fényképezés, a madármegfigyelés stb. Egyes területeken kimutatták, hogy a helyi jövedelmek és a munkahelyek zöme a rekreációs tevékenységeknek és a táj szépségének köszönhető, ami új vállalkozásokat, látogatókat és leteleplő nyugdíjasokat vonzott az adott térségbe (BORA Gy. – KOROMPAI A. 2001, STANDOVÁR T. – PRIMACK, R. 2001). Napjainkban egyre fontosabbá válik a tiszta, természetes vagy legalábbis természetközeli környezet, nagyon sokan szeretnének ilyen helyen élni és szabadidejüket ilyen helyen eltölteni (LUKÁCS A. et al. 2003). Ahhoz, hogy a védett természeti területek vagy a természetközeli állapotú területek megmaradjanak, az érintettek többoldalú kölcsönös megelégedésére van szükség (*1. táblázat*). Ezt a kölcsönös megismerést legjobban a turizmus biztosíthatja (DOMBAY I. 2008).

1. táblázat – Table 1

Ökoturisztikai célok és a célok megvalósulását elősegítő tényezők
Major aims and facilitating factors of ecotourism

Célok	A célok megvalósulásának változói
Helyi szociális és gazdasági előnyök biztosítása	Fokozódó foglalkoztatottság Idegenforgalmi bevételek helyi elosztása Javuló helyi infrastruktúra Társadalmi juttatások javuló hozzáférhetősége Javuló interkulturális kapcsolatok
Környezetvédelmi, oktatási szolgáltatások biztosítása	Passzív és aktív tanulás oktató szolgáltatások útján a védett területen, ökoturisztikai helyszínen Helyi közösségek, szervezetek, iskolák bevonása és részvétele a környezeti nevelésben, oktatásban, oktatási programokba A látogatók növekvő környezettudatossága, fogékonyabbá válása a természeti szépségek iránt
A természetes környezettel rendelkező területek megóvása	Az idegenforgalomból származó bevétel hozzájárul a természetes környezet fenntartásához, megmaradásához és menedzseléséhez A látogatók részéről a későbbiekben keletkező adományok, vagy aktív részvétel a terület védelmében
Jó minőségű turisztikai élmény megszerzése	A keletkező szociális és gazdasági előnyök révén az érintett természetes környezetet is megóvják, fejlesztik
Fokozott devizabevétel	A külföldi turistáktól származó bevételek növelik a nemzetgazdaság bevételeit is
A helyiek aktív közreműködésének segítése	A természettel kapcsolatos pozitív élmények hatására mind a turisták, mind a helyi lakosok támogatják a természeti értékek megóvását

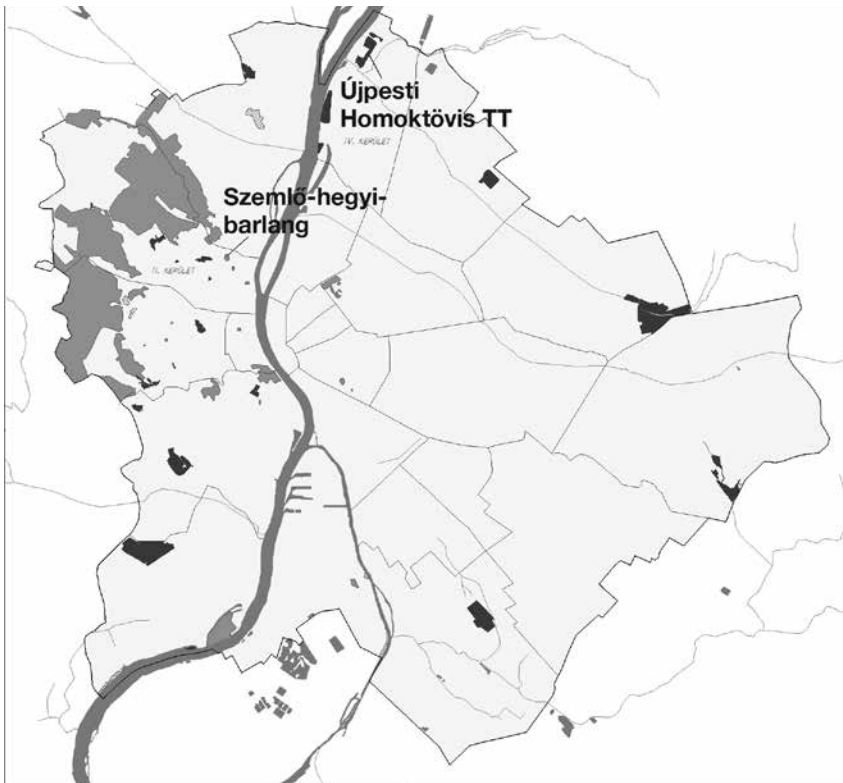
Forrás: DOMBAY I. et. al. 2008. nyomán módosítva

Source: based on DOMBAY I. et. al. 2008 with own modifications

A városi zöldterületek megmaradását hazánkban is elősegítené a közösségi tervezési mechanizmus bevonása a területeket érintő döntéshozatali folyamatokba. A jövőben nem építhetünk és nem tervezhetünk olyan településeket, ahol a döntési folyamatokba nem vonják be a helyi közösséget, illetve az őket képviselő nonprofit és civil szervezeteket. Már csak azért is szükséges a nonprofit szervezetekkel együttműködni, mert ezek közül több is részt vesz a településtervezési folyamatokban, együttműködésekben (LEO T. 1995).

A civil szervezetek sokkal jobban beágyazottak a helyi szintű folyamatokba és szakmai fórumokba. Emellett egy-egy adott projekt, feladat, vagy cél megvalósítása érdekében képesek összefogni a helyi önkormányzatokat, a gazdasági élet szereplőit és más nonprofit szervezeteket is (HUSZTI Zs. – TENK A. 2010).

A fentiek alátámasztására igen jó példa a Budapest Főváros Önkormányzata kezelésében lévő Újpesti Homoktövis Természetvédelmi Terület és a Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság (DINPI) kezelésében lévő Szemlő-hegyi-barlang (1. ábra). Egy jól átgondolt fejlesztéspolitikával mindkét területen sikerült egy aktív látogatottságú célterületet kialakítani úgy, hogy eközben megőrizték a természeti értékeket. A két védett terület elsősorban tudományos, ökoturisztikai és egészségturisztikai, továbbá jelentős oktatási értéket képvisel. A sikeresnek mondható fejlesztések mögött Budapest Főváros Önkormányzata és az Újpesti Önkormányzat, a Magyar Madártani Egyesület és a Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság együttműködése áll, ami valóban követendő példa az együttműködésre, mivel ritkán tapasztalható ilyen a főváros területén.

1. ábra A vizsgált területek elhelyezkedése Budapesten (forrás: saját szerkesztés)
Figure 1 The examined natural areas in Budapest (own work)

Fejlesztések és best practice az Újpesti Homoktövis Természetvédelmi Területen

A terület az ún. „Rákosok” egyik utolsó maradványterülete. A homokpusztai élőhely az egyetlen természetes hazai előfordulása a homoktövisnek, amely az 1974-ben általom alá helyezett természetvédelmi terület névadója is egyben (BOGNÁR A. 2005).

Az ember a természeti erőforrások használata során azokkal extenzív vagy intenzív módon gazdálkodik, azokat hasznosítja. Ahhoz, hogy egyes élőlények megmaradjanak, az élőhelyüket, pontosabban a fennmaradási helyüket valamilyen mértékben kezelni szükséges. Az élőhelyek megőrzéséhez nem csak a biogén szervezetek megóvása tartozik, hanem az élőlények fennmaradásának szempontjából alapvető fontosságú élettelen természeti tényezők fenntartása is szükséges (KOZÁK L. 2012). Ezért a homoktövis megvédése, kvázi génbankként történő konzerválása nem lehetne megoldható a termőhelyének megóvása nélkül. Első lépésként jogi értelemben ez már megvalósult a terület védettségét kimondó határozattal, de a gyakorlati védelem nélkül mit sem érne. Szükséges a terület közvetlen megóvása és kezelése is, illetve a környék megismertetése a nagyközönséggel. Kétségtelen, hogy ehhez erőforrásokra van szükség.

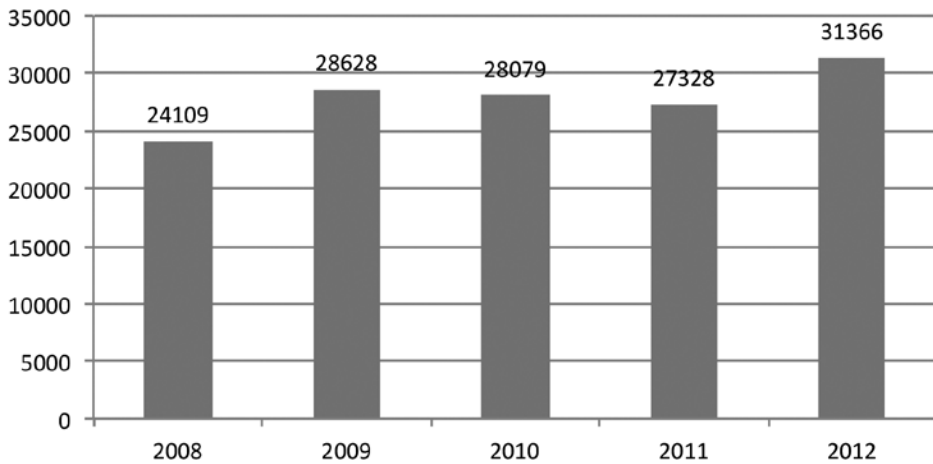
A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület Budapesti Helyi Csoportja a Fővárosi Önkormányzat Környezetvédelmi Alap pályázatának segítségével tanösvényt létesített az Újpesti Homoktövis Természetvédelmi Területen. Az átadásra 2011. június 3-án került sor a média és az illetékes szervezetek, önkormányzatok részvételével. Az öt táblából álló tanösvény bemutatja a terület élővilágát és azt a munkát, amelyet a Madártani Egyesület csoportjának tagjai végeztek ott a megelőző öt évben (ÁDÁM T. 2011).

A turisztikai attrakció, illetve vonzerő a fogadóterületre jellemző olyan természeti vagy kulturális erőforrás, melynek megismerése miatt a látogatók célirányosan felkeresik a területet. Azonban egy természeti vagy kulturális erőforrás nem tekinthető automatikusan turisztikai attrakciónak. Ezek az erőforrások inkább potenciális vonzerőnek tekinthetők egészen addig, amíg az attrakcióvá válás feltételei teljeskörűen nem teljesülnek (DÁVID L. [szerk.] 2007). Ezért az Újpesti Homoktövis TT teljes körű turisztikai hasznosítása – azaz attrakcióvá válása – még várat magára. Jelenleg a terület természetvédelmi célú rehabilitációja a legfontosabb, de a Szemlő-hegyi-barlang már több évtizede az öko- és egészségturizmus egyik fő célterülete hazánkban.

Egészségturizmus és barlangterápia a Szemlő-hegyi barlangban

A Szemlő-hegyi-barlang felszínét 1957-ben nyilvánították országos jelentőségű védett természeti értéké. A védelem elsődleges oka az alatta lévő barlang megóvása volt. Emellett turisztikai jelentősége is van a területnek, továbbá emlékhelyként is funkcionál, mivel itt található a barlangkutatók emlékkertje. A kertben azoknak a barlangászoknak állítottak emléket, akik kutatásaik során veszítették életüket (BOGNÁR A. 2005).

A barlang legnagyobb turisztikai jelentősége az egészségturizmusban, ezen belül a barlangterápiában rejlik. Ezt a látogatószám növekedése is bizonyítja (2. ábra). A barlangterápia klímakezelése hasonlatos a magashegyi szanatóriumi kezelésekhez. A barlang levegője ugyanis teljesen szennyezés- és allergénmentes. Állandó hőmérséklete 12-13 C° fok közötti. Ez a hőmérséklet nem kedvez a baktériumok és a vírusok szaporodásának. A barlang állandó relatív páratartalma 95% körül van. Ez tartalmazza a sziklákból kioldott természetes ásványi sókat, amelyek alapján összetétele lényegében a Salvus víznek felel meg (www.janoskorhaz.hu). Figyelembe véve a barlangok iránti fokozódó érdeklődést és a bennük rejlő turisztikai lehetőségeket, több fejlesztés is megvalósult az érintett barlang területén.

2. ábra A Szemlő-hegyi-barlang látogatottsága (fő/év)
 Forrás: www.dinpi.hu adatai alapján saját szerkesztés
 Figure 2 Number of visitors in Szemlő-hegyi Cave
 Source: Own work based on data from www.dinpi.hu

A Szemlő-hegyi-barlang turisztikai fejlesztése

2002–2003-ban a DINPI elvégeztette a már kiépített szakasz rekonstrukcióját, aminek köszönhetően a barlang kerekesszékesekkel is látogatható. A Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság a Szlovák Köztársaság Természetvédelmi Hivatalával (Štátna ochrana prírody Slovenskej Republiky) együttműködve szeretné a határ menti területek védett barlangjainak értékeit a lehető legmagasabb színvonalon bemutatni a látogatóknak. Ezt szolgálja az érintett területek infrastrukturális és turisztikai-marketing fejlesztése is. Ennek a közös fejlesztési elképzeléseknek a részeként a Szemlő-hegyi-barlang fogadóépületének és parkjának felújításához az Európai Unió határon átnyúló együttműködések támogató programja biztosított anyagi forrást. A Szemlő-hegyi-barlang fogadóépülete az 1980-as évek elején épült, s napjainkra elavult. 2010–2011-ben a projekt keretében egy több mint 130 millió forintos, részben európai uniós támogatásból megújult a fogadóépület közönségforgalmi része és a barlang tetején lévő park. A megváltozott környezetben földtani bemutató központ és Magyarországon egyedülálló interaktív barlangtani kiállítás is létrejött. 2010–2011-ben a DINPI saját beruházási keretéből felújította a fogadóépület barlangterápia, illetve a Magyar Karszt- és Barlangkutató Társulat által használt részeit is (www.aktivpihenes.hu).

A látogatóközpont egyik különlegessége, hogy minden korosztálynak kínál érdekes programlehetőségeket. A program részeként tudományos igénnyel megírt, de a tudományos-ismeretterjesztés magas fokú elvárásainak is megfelelő összefoglaló tanulmány született „Barlangok turisztikai célú hasznosítása a szlovák-magyar határ menti övezetben” címmel. A turisztikai fejlesztés keretében több új irányjelző táblát és óriásplakátot is kihelyeztek. Fontos megemlíteni, hogy a projekt megvalósításával, a szolgáltatások körének bővítésével olyan vonzó turisztikai célpont jött létre a fővárosban, amely csökkentheti a látogatottság szezonálisitását. A Magyarországon is egyedülálló interaktív barlangtani kiállítás létrehozásával az intézmény diákcsoportoknak kíván komplex programot biztosítani, ahol vetítések, kiállítások és barlangtúrák segítségével kaphatnak átfogó képet a barlangokról az érdeklődők.

A beruházás legfontosabb eredményei az alábbiak: interaktív barlangtani kiállítás, új vetítőterem barlangokat bemutató filmekkel, új fogadóépület, energiatakarékosabb világítótestek, új látványelemek. A programlehetőségek gazdag tárházával és a fenti fejlesztésekkel a Szemlő-hegyi barlang a fővárosi családok és a Budapestre látogató külföldi turisták számára is vonzó célponttá válhat (www.aktivpihenes.hu). „Az év ökoturisztikai létesítménye” című pályázaton a Szemlő-hegyi barlang 2011-ben második helyezést ért el.

A Turizmus Világnapja alkalmából látogatócsalogató volt az a különleges kedvezmény, amellyel 2012-ben várta a látogatókat a Szemlő-hegyi barlang. 2011. október 23-án volt pontosan 25 éve, hogy megnyitotta a barlang a kapuit a nagyközönség számára. Ezen a napon, a 25 évvel ezelőtti belépőjeggyel, azaz 30 Ft-ért lehetett megtekinteni a barlangot (www.dinpi.hu).

A DINPI 2012-es jelentése alapján 31 366 fő látogatója volt a Szemlő-hegyi barlangnak, s a látogatók belépőjegyeiből közel 18,6 millió forintos bevétele volt az intézménynek. Ez örvendetes hír, lévén önfenntartóvá teszi a barlang infrastruktúráját, kitermeli az alkalmazottak bértömegét és fejlesztésekre is jut belőle. A belépőjegyekből származó bevételek mellett a pályázati forrásokból elnyert támogatási összegek is jelentős anyagi forrásokat jelentett a területnek. A regionális együttműködés keretében további ökoturisztikai fejlesztési elképzelések valósulhatnak meg, jelen esetben a szlovák–magyar kapcsolatok keretében.

A nemzeti parkok, önkormányzatok lehetséges szerepe az ökoturizmusban és a természetvédelemben

A védett és természetközeli területek fennmaradásában és fenntartásában fontos szerepe lehet a turizmusnak és azon belül az ökoturizmusnak, amelynek jelentősége egyre inkább felértékelődik a nemzeti parkok munkájában. A nemzeti parkok tevékenysége mellett szól, hogy az ökoturizmus feltételrendszerét – infrastruktúra, emberi erőforrás, üzemeltetés stb. – maximálisan képesek biztosítani. Továbbá a jogi szabályozás lehetővé teszi, hogy az ökoturizmus a nemzeti igazgatóságok által kezelt területeken megfelelő természetvédelmi, jogi, gazdasági keretek között, rendszeres felügyelet mellett történjen (www.termeszetvedelem.hu). Ebben kiemelt szerepe kell, hogy legyen a marketingnek és a reklámnak. Például a Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóságnak fel kellene hívnia a figyelmet arra a tényre, hogy amikor a látogatók felkeresik valamelyik barlangot vagy egyéb országos jelentőségű védett területet, akkor tulajdonképpen a nemzeti park területét látogatják meg (MICHALKÓ G. 2007).

Az önkormányzatok esetében ezek a feltételek és lehetőségek már nehezebben biztosíthatók, de társadalmi szervezetek, oktatási intézmények bevonásával és a pályázati források igénybevételevel hasonló színvonalon tudnának gondoskodni a védett területeikről, még akkor is, ha ez nem is kötelező önkormányzati feladat. Továbbá bármelyik települési, kerületi önkormányzatnak jó imázst teremthet egy-egy szépen gondozott, óvott védett terület, amelyet az önkormányzat nonprofit szervezetekkel, iskolákkal karöltve tart fent akár együttműködésben a működési területével érintett nemzeti park igazgatósággal.

Összefoglalás

Helyenként komoly ellentét feszül a településfejlesztésben érdekelt önkormányzatok és természetvédelem között. Kevés a forrás, nem tartozik a prioritások közé a feladat, több fővárosi kerületi önkormányzat mégis „elnyert” vagy megörökölt a területén jó néhány

védett természeti területet. A turizmus és a természetvédelem között szintén fennállhat érdekelletét, ugyanis a turisztikai célú fejlesztések hosszú távon akár komoly veszélyt jelenthetnek egy védett természeti terület fennmaradására, a védett értékek háborítatlanságára. A védett területek – bármennyire is fontosak a fenntartható és élhető város kialakításának szempontjából –, sokszor inkább gondot jelentenek a tulajdonos önkormányzatoknak. Amennyiben sikerül megteremteni egy védett terület költségkímélő fenntartását, akkor az garanciát jelenthet a terület fennmaradására és még bevételt is termelhet a tulajdonosnak, illetve a kezelőnek. Ilyen bevétellel járó hasznosítási lehetőséget rejt magában a turizmus.

Budapest területe jó példa a védett területek profittermelő hasznosítására, hiszen több olyan védett természeti terület is van, amelynek a fenntartása nem csak költséggel jár a tulajdonos, illetve a kezelő számára, hanem bevételt is produkál. A területnek azonban megfelelő adottságokkal kell rendelkeznie ahhoz, hogy látogatók ezreit tudja majdán magához csalogatni. Továbbá a megfelelő turisztikai fejlesztések és a jól célzott marketing, illetve reklám is szükségesek egy turisztikailag sikeres védett természeti terület fenntartásához. Az egyik ilyen sikeres ökoturisztikai példa a Szemlő-hegyi barlang, amelynek nem csak a természeti látnivalói vonzanak évente több tízezer látogatót, hanem az egészségturizmusban is jelentős szerepe van. Az Újpesti Homoktövis Természetvédelmi Területen még nincs akkora látogatói létszám, ami teljesen önfenntartóvá tehetné a területet, de mint azt bemutattuk, egy természetvédő nonprofit szervezet az érintett önkormányzatokkal karöltve jelentős fejlesztési eredményeket érhet el. Amennyiben kiaknázzák a benne rejlő további lehetőségeket, turisztikailag egyre vonzóbbá és eladhatóbbá lehet tenni ezt a területet. A már megkezdett fejlesztések jó példát mutatnak a többi hasonló fejlesztési igényt támazstó és hasonló ökoturisztikai potenciállal rendelkező budapesti védett terület számára is.

TENK ANDRÁS

SZIE Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola, Gödöllő
tenkandras@freemail.hu

IRODALOM

- ÁDÁM T. 2011: Új tanósvényt adtak át a homoktövis újpesti élőhelyén. www.ujpest.hu/hir/1581/Uj_tanosvenyt_adtak_at_a_homoktovis_ujpesti_elohelyen/ (Letöltés 2013. március 28.)
- Barlangterápia – Szemlő-hegyi-barlang: www.janoskorhaz.hu/barlangterapia-szemlo-hegyi-barlang/ (Letöltés 2013. március 28.)
- BOGNÁR A. L. 2005: Védett természeti értékek a fővárosban. – Főpolgármesteri Hivatal, Budapest. 40 p.
- BORA GY. – KOROMPAI A. (szerk.) 2001: A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza. – Aula Kiadó, Budapest. 428 p.
- CSANÁDY R. A. – KOVÁCS E. (szerk.) 2003: A biológiai sokféleség ösztönzése és közgazdasági értékelése: Útmutató döntéshozók számára – Környezetvédelmi Minisztérium/OECD, Budapest. 196 p.
- Dobogós lett a Szemlő-hegyi-barlang. www.szemlohegyi.atw.hu/ (Letöltés 2013. március 28.)
- DAVID L. (szerk.) – JANCsik A. – RÁTZ T. 2007: Turisztikai erőforrások – A természeti és kulturális erőforrások turisztikai hasznosítása – Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó ZRt., Budapest, 289. p.
- DOMBAY I. – MAGYARY SÁSKA ZS. – LÁSZLÓ P. S. 2008: Ökoturizmus. – Kolozsvári Egyetem Kiadó, Kolozsvár. 158 p.
- Homoktövis. www.hazipatika.com/gyogynovenytar/homoktovis/59 (Letöltés 2013. március 28.)
- HUSZTI ZS. – TENK A. 2010: Szervezetek és kapcsolatok a terület és településfejlesztésben. – In: SÜLI-ZAKAR I. (szerk.): A terület és településfejlesztés alapjai II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs. 511 p.
- Kisállat-bemutató a Sas-hegyen. www.sas-hegy.hu/friss_hirek (Letöltés 2013. március 28.)
- KOZÁK L. (szerk.) 2012: Természetvédelmi élőhelykezelés. – Mezőgazda Kiadó, Budapest. 272 p.
- Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium Természetvédelmi hivatal 2005: A természetvédelem ökoturisztikai koncepciója – http://www.termeszetvedelem.hu/_user/downloads/okoturizmus/A%20term%E9szet%E9delem%20F6koturisztikai%20koncepti%F3ja%202005.pdf (Letöltés 2013. március 28.)

- LUKÁCS A.–SÁNDOR SZ.–SZILVÁCSKU Zs. (2003): Útmutató helyi jelentőségű természeti értékek védelméhez. Budapest, Magyar Természetvédők Szövetsége – Magyar Madártani Egyesület, www.mtvsz.hu/dynamic/helyived.pdf. 136 p. (Letöltés 2013. március 28.)
- Megújult a Szemlő-hegyi-barlang fogadóépülete. www.aktivpihenes.hu/sajtocikkek_ausztria_magyarorszag_nemetszag/megujult_a_szemlo-hegyi-barlang_fogadoepulete (Letöltés 2013. március 28.)
- MICHALKÓ G. 2007: Magyarország modern turizmusföldrajza. – Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs. 288 p.
- Nagyvárosi vadon (Budapesti vadon). – [www.port.hu/nagyvarosi_vadon_\(budapesti_vadon\)_nagyvarosi_vadon/pls/w/films.film_page?i_film_id=83659](http://www.port.hu/nagyvarosi_vadon_(budapesti_vadon)_nagyvarosi_vadon/pls/w/films.film_page?i_film_id=83659) (Letöltés 2013. március 28.)
- Slow city mozgalom első magyar városa. – www.tudatoslet.hu/index.php/ajanlo/programok-esemenyek/679-slow-city-mozgalom-els-magyar-varosa (Letöltés 2013. március 31.)
- STANDOVÁR T.–PRIMACK, R. 2001: A természetvédelmi biológia alapjai. – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 542 p.
- Szemlő-hegyi-barlang: http://dinp.nemzetipark.gov.hu/index.php?pg=menu_1271 (Letöltés 2013. március 28.)
- LEO, T. 1995: NGOs in Cities – An Annotated Bibliography. Intract, Oxford www.intrac.org/data/files/resources/130/OPS-9-NGOS-in-Cities.pdf. 38 p. (Letöltés 2013. március 28.)

EMLÉK SZATMÁRRÓL – EMLÉK FODOR FERENC RÓL
AZ EMLÉKEZÉS ÉS AZ IDENTITÁS FÖLDRAJZA FODOR FERENC:
„SZATMÁR FÖLDJE, SZATMÁR NÉPE, SZATMÁR ÉLETE” CÍMŰ MŰVÉBEN

STEVEN JOBBITT

REMEMBERING SZATMÁR, REMEMBERING HIMSELF: THE GEOGRAPHY
OF MEMORY AND IDENTITY IN FERENC FODOR'S
“SZATMÁR FÖLDJE, SZATMÁR NÉPE, SZATMÁR ÉLETE”

Abstract

This paper employs postmodern theory to examine the complex existential relationship between memory and the negotiation of identity during the early communist period in Hungary. Suggesting that Ferenc Fodor's unpublished 1952 manuscript “*Szatmár földje, Szatmár népe, Szatmár élete*” can be read in two ways, the article begins with an analysis of his “underground” study as a geographical retreat into conservative-nationalist memory. It concludes by suggesting that his work on Szatmár can be seen as an integral component of a much larger autobiographical project, one which may have been fuelled in part by fears that he would be seen as accommodating the new regime by publishing a handful of geographical studies during the 1950s. Though Fodor was no doubt sincere in his efforts to preserve the memory of a city that had been lost to Hungary as a result of the nation's defeat in World War I and then again in World War II, a close reading of his published socialist-era scholarship and his unpublished private papers suggests that, in his attempts to remember Szatmár, he was also attempting to construct, and ultimately preserve, a proper memory of himself as a sincere Hungarian nationalist whose values and identity had by no means been compromised by his attempts to remain academically relevant under the new regime.

Keywords: Fodor Ferenc, Szatmárnémeti, conservative-nationalist geography, memory and identity under communism.

Bevezetés

Fodor Ferenc 1952-ben fejezte be Szatmárnémeti földrajzának, „életrajzának” megírását. A 325 oldalas „*Szatmár földje, Szatmár népe, Szatmár élete*” című, szubjektív-önelemző hangvételű írás egy elvesztett város emlékét kívánta felfrissíteni. Szatmárnémetit az 1920-as trianoni békediktátum szakította el Magyarországtól; majd a város a második világháború éveiben visszatért Magyarországhoz, de csak átmenetileg: a háborús vereséget követően ismét Romániához csatolták. FODOR FERENC abban bízott, hogy a város történeti és földrajzi fejlődésének feltárásával, alapvetően magyar karakterének gondos bemutatásával örök helyet biztosíthat Szatmárnak a magyar nemzeti öntudatban. Így fogalmazott kéziratának bevezetésében: „*Szatmár élete bennem a feltörő ifjúkori emlékezet forróságával sürgetett, hogy érzékeljem és tegyem másoknak is érzékelhetővé*” (FODOR F. 1954a: 2). Fodor úgy vélte, hogy a kommunisták valószínűleg nem értékelik az erőfeszítéseit, de majd az erkölcsös, nemzetét szerető (és nemzetét építő) jövőbeli generációk értékelni fogják.

Fodor, aki ifjúságának személyiségformáló éveit töltötte Szatmárban, magyarként és tudósként is sürgető késztetést érzett, hogy a város alapvető „magyarságát” bizonyítsa, egyúttal pedig igazolni szeretne volna azokat az összekapcsolódó történeti és földrajzi faktorokat is, amelyek ezt a földet a magyar néphez, illetve a magyar népet ehhez a földhöz kötik (FODOR F. 1954a: 1). Ahogy később az „*Életem eseményei*” című kéziratban maradt önéletrajzi írásában megfogalmazta: a századfordulón a szatmári katolikus gimnáziumban kapta az első alapvető képet a magyarság és Magyarország összetett erkölcsi, lelki és

materiális alkatáról, és ami még fontosabb, a gimnázium segítette elő személyiségének kiformalódását (FODOR F. 1959: 4). Egy fél évszázaddal később, amikor Szatmárnémeti beláthatatlan időre „román elnyomói” kezére került, és amikor már a saját egészsége is megrendült, Fodor úgy érezte, meg kell írnia a város „életrajzát”: a saját maga számára, a magyar földrajztudomány számára és ezen keresztül a magyar nemzeti emlékezet számára is.

Fodor nem bízott abban, hogy a szatmári táj magyar lakossága megvédi és megőrzi Szatmár „igazi” emlékét, és megrémült a városi levéltár szétdőlt állapotától. Ezért kötelességének érezte (és erre hivatkozva egyúttal igazolta is magát), hogy munkája során bőven merítsen fiatalkori emlékeiből, biztosítva azt, hogy a város az olvasói képzetében is tovább éljen (FODOR F. 1954a: 2). Azaz Fodor úgy mutatta be önmagát, mint akinek a helyzete ideális Szatmár „életrajzának” megírásához. Kiemelte az erkölcsileg szilárd szubjektum fontosságát, akinek kötődése a földhöz és a néphez nemhogy akadályozza egy adott hely pontos „életrajzának” a megírását, hanem inkább elősegíti azt. Így fogalmazott: „*Minden életrajz két gyökérből táplálkozik, magából a vizsgált életből és a vizsgáló életéből. Ha a két élet rokon, az élet-kutatás közelebb juthat a hű képhez.*” Tudatosan „beleírva” önmagát is az általa megteremtett történeti földrajzi narratívába, azt vallotta: „*Egy táj életét is csak úgy tudjuk értelmünk számára fölépíteni, ha a kutató magának a tájnak szellemi szülőte.*” (FODOR F. 1954a: 2). Bevallva, hogy tanulmánya hamisítatlan szubjektív elemeket tartalmaz, így védekezett: „*Ha a széttagolt, halott élet helyett élő életet akarunk ábrázolni, ezt az életet szubjektíven is érezniünk kell, bennünk kell legyen magának a tájnak 'lelke'. Csak így szintetizálhatjuk életrajzát.*” Fodor természetesen arra is utalt, hogy „*idegen is szét-elemezheti a táj természetét, egyenkint belepillanthat természeti jelenségeibe, még emberi történelmének mozzanataiba is*”, ugyanakkor saját „életrajzírói” legitimitását hangsúlyozta azzal, hogy az ilyenfajta kutatás elkerülhetetlen velejárója, hogy „*boncolásával megöli benne az életet*” (FODOR F. 1954a: 2).

Fodor meggyőződése, hogy ő, és talán egyedül ő lesz képes életre kelteni a „magyar életet” Szatmárban, abból a szintetikus földrajzi megközelítésből fakadt, amit Fodor TELEKI PÁL és más geográfusok hatására alakított ki. Ez a szintetikus földrajzi szemlélet párhuzamba állítható a szellemtörténet eszméjével, amelyet a két világháború között a történész SZEKFŰ GYULA népszerűsített (és amely kétségkívül inspiráló hatással lehetett Fodorra is). A szellemtörténet egyik célja volt, hogy túllépjen a liberális korszak ún. „objektív” megközelítéseinek szellemi és erkölcsi szegénységén – nem véletlen, hogy legnagyobb támogatói, pl. KLEBELSBERG KUNO és HÓMAN BÁLINT a Trianon utáni Magyarország neonacionalizmusának egyik sarokköveként tekintettek rá (SZEKFŰ GY. 1935, HÓMAN B. 1932). Míg a magyar tudományos életet a századfordulón meghatározó liberális-pozitivisták felfogás arra a gondolatra épült, hogy – ahogy WILLIAM EVERDELL (1997: 15) írta – „*tartsuk távol a kísérteteket a tudomány gépezetétől*”, addig a szintetikus megközelítés éppen ezeket a szubjektív kísérteteket akarta újra meghívni a magyar történelembe és földrajzba. (Legalábbis annyiban, amennyiben ezek képesek lehetnek feltámasztani és életre kelteni a magyar tudományosság mítoszoktól megfosztott – és így szellemileg bénult – módszereit.)

Másrészt viszont azon túl, hogy életet leheljen Szatmár mint „autentikus” magyar hely emlékébe, Fodor „bujkáló” kézírata egy sokkal személyesebb erőfeszítést is szolgált: önmagának is emléket kívánt állítani. „*1948 után Fodor Ferenc részbeni tudományos 'felejtésére' került sor*” írja HAJDÚ ZOLTÁN (2006: XI). Fodor annak tudatában, hogy élete is a vége felé jár, sok időt és energiát szentelt olyan tudományos és önéletrajzi vállalkozásoknak, amelyek egyik célja az volt, hogy megteremtse és végérvényesen megőrizze „valódi” emlékezetét. Ez az „emlékezet” kettős célt szolgált: egyrészt idealizált konzervatív-nacionalista fényben mutatta be őt, másrészt ezzel igyekezett elkerülni, hogy később esetleg valaki az új rendszerhez való alkalmazkodással vádolhassa meg, lévén az 1950-es évek-

ben is publikált tanulmányokat. (Ez azért is lett volna kínos, mert a háború előtt Fodort több kortársa bírálta magánleveleiben amiatt, hogy „*elvtelen csodálattal*” tekint Telekire, „*lohol a kegyelmes úr után*” [HAJDÚ Z. 2006: XXXIX]).

Abból kiindulva, hogy Fodor kiadatlan kézírata kétféle módon is olvasható, tanulmányomban először arra teszek kísérletet, hogy FODOR FERENC II. világháború utáni munkájában a földrajz és a nemzeti emlékezet közti kapcsolatokat vizsgáljam, majd bemutatom, hogyan illeszkedik szervesen Fodor Szatmárról szóló földrajzi „életrajza” egy sokkal nagyobb önéletrajzi vállalkozásba. Míg korábbi tanulmányaimban (JOBBITT, S. 2008, 2009, 2011a, 2011b) Fodor földrajzi munkásságát a tudományon kívüli tevékenységével vettem össze, addig ennek a tanulmányomnak az a célja, hogy HAJDÚ ZOLTÁN felhívásának eleget téve (2006: XII) Fodor életútjának és szakmai munkájának a kapcsolatát elemezze.

Emlék Szatmárról

Észak-Erdély és vele együtt Szatmárnémeti visszatérését Romániához a II. világháború végén a legtöbb magyar, így FODOR FERENC is súlyos csapásként élte meg, és ez a csapás Fodort egészen 1962-ben bekövetkezett haláláig nyomasztotta (HAJDÚ Z 2006, 2009). Amikor 1952-ben a Szatmárról szóló munkája bevezetésének első változatát írta, arról is panaszkodott, hogy a trianoni határ visszaállítása elvágta a kutatókat azoktól a forrásoktól és adatbázisoktól, amelyek a városnak és környékének alapos történeti földrajzi bemutatásához szükségesek lennének. Hogyan tartható életben a város emlékezete, ha a fontos dokumentumok újra idegen kezekbe kerültek, és a levéltárak mélyén porosodnak? (FODOR F. 1954a: 1)

Kétségtelen, hogy FODOR FERENC Szatmár bizonytalan sorsa miatt érzett elkeseredése fokozódott a háború utáni években, de a magyar emlékezet (és közvetve a magyar identitás) sérülékenysége miatti aggodalma már 1941 júliusában megerősödött, amikor egy háromnapos látogatást tett a nem sokkal azelőtt felszabadított városban. A rövid hazatérés mélyen felkavarta. Bár kétségtelenül megkönnyebbült, hogy lelki és szellemi „szülővárosa” húszévnyi román uralom után visszakerült Magyarországhoz, és örömmel töltötte el, hogy ifjúkorának emlékeit felidézhetette, de nem tudott megszabadulni a nyugtalanító érzéstől, hogy sok minden megváltozott: a város és a környék „magyarságát” egy szűk emberöltő alatt mérhetetlen károk érték. Fodort elsősorban a magyar emlékezet elhalványodásának a gyorsasága ijesztette meg. Amikor végre esélye nyílt a hazautazásra, rémülten tapasztalta, hogy korábbi otthona eltűnőben van.

Valóban, a két évtizeden át tartó, a magyar történelmet, kultúrát és emlékezetet elnyomni igyekvő és a régiót a saját képére átformáló román erőfeszítéseknek megvolt az eredménye. Ámbár Fodor megpróbálta a szatmári román nemzetépítés hosszú távú hatásait jelentéktelennek bemutatni, nyilvánvaló, hogy a már lezajlott változások jellege és nacionalista hozzádélka komolyan aggasztotta. Úgy vélte, hogy a román „hódítók” nem vesztegették az időt, hogy a városképnek új karaktert adó projektekbe kezdjenek. A román hatóságok már 1920-ban megkezdték az utcák, épületek és a fontos tájékozási pontok átnevezését. Fodor szerint: „*A magyarság érzékenységre annyira sem voltak tekintettel, hogy legalább provokáló neveket ne használjanak. Így pl. éppen a Szent István teret egy időben Piața Trianonnak neveztek. [...] a régi Pannonia szálloda már 1920-ban Dacia nevet kapott, tekintet nélkül arra, hogy szecessziós magyaros stílusban ékeskedett.*” (FODOR F. 1954a: 251) A magyar nyelvű feliratokat románra cserélték, a magyar nyelvű reklámokat betiltották. Az erőszakos átformálás mindenre kiterjedt, még a város magyar „hangjai” is megszűntek: „*Ugyanekkor még a hangot is oláhra kellett változtatni, tehát elrendelték, hogy a cigányzenekarok ne merjenek csárdást játszani.*” (FODOR F. 1954a: 251–252)

Fodor álláspontja szerint a románok húszéves uralma alatt semmi nem volt szent a város átalakítóinak. Túl a meglévő épületek, utcák, terek átnevezésén a várostervezők egy ambiciózus „városmegújítási” programba is belefogtak, amelynek vélhetően nem volt más célja, mint hogy a város magyar történelmének és hagyományainak összes nyomát eltöröljék. Fodor azon is kesergett, hogy a szerinte építészeti szempontból tipikusan magyar épületeket a románok megsemmisítésre jelölték ki, és alacsonyabb színvonalú román épületekre cserélték le (vagy tervezték lecserélni). A város átszabásának kísérlete – tette hozzá Fodor – a legjobb esetben is csupán vagdalkozás volt, és csak a román nép civilizációs elmaradottságát bizonyította. Fodor kiemelte azt is, hogy a románok által a két világháború között megkezdett projektek jó része egészen a magyarok 1940-es visszatéréséig befejezetlen maradt: bizonyos esetekben a románok csak a rombolásig jutottak el, és semmiféle látható erőfeszítést nem tettek azért, hogy az elpusztított épületek helyére újakat emeljenek. Összegzésében Fodor hangsúlyozta, hogy a magyarokkal ellentétben a románok csak „pusztítók” és nem „építők” voltak: „*Az oláh uralom végéig inkább csak bontottak itt, mintsem építettek.*” (FODOR F. 1954a: 255)

Érdekes megemlíteni, hogy FODOR FERENCnek a város ivóvízellátásának és árvízvédelmének alapos ökológiai bírálatára is kiterjedt. Fodor úgy érvelt, hogy a magyar mérnökök a Trianon előtti időkben már tökéletesen megoldották a város minden hidrológiai problémáját, így akkor senkinek nem kellett aggódnia árvizek vagy az ivóvíz mennyisége és minősége miatt. A románok viszont hanyagságuk miatt képtelenek voltak arra, hogy fenntartsák és folytassák a korábbi magyar hidrológiai munkát. Minden elképzelésük, amit az árvízvédelemmel kapcsolatban megfogalmaztak – sok más törekvésükhöz hasonlóan – csak terv maradt. (Annak ellenére, hogy élvezhették volna a tapasztalt és egyben kulturálisan és intellektuálisan „fejlettebb” magyar szakemberek korábbi terveire támaszkodás előnyét.) Ez volt az oka annak, írta Fodor, hogy 1940 februárjában és márciusában a város és a környék talán a legkomolyabb árvízét szenvedte el az 1888-as „nagy árvíz” óta. Bár ez az árvíz nem volt olyan pusztító, mint a korábbi, de a károk igen súlyosak voltak, és minden bizonnyal még rosszabb lett volna a helyzet, ha a fontos munkálatokat a magyarok nem végezték volna el még az I. világháború előtt. „*A kár igen súlyos volt. Az árvíz nem pusztított ugyanolyan mértékben, mind az 1888-i [...] de az csak annak köszönhető, hogy a magyar uralom idejében ellátták a várost védőművekkel, viszont hogy a folyó mégis kilépett és éppen a vágóhídnál, ez csak hatósági gondatlanság eredménye volt.*” (FODOR F. 1954a: 250)

Fodor felháborodását nemcsak a románok feltételezett műszaki inkompetenciája, hanem a régió teljes átformálását célzó törekvése is kiváltotta. Legjobban az a vakmerő lendület dühítette, amellyel az „idegen” nép a táj (és ezen keresztül az ott élő emberek) „átkódolásába” fogott (FODOR F. 1954a: 251–252). Fodor eleinte eltúlzott magabiztossággal felszínes erőfeszítéseknek minősítette a román törekvéseket, s úgy érvelt, hogy az idegen hódítók elpusztíthatják a magyar struktúrákat, papíron megváltoztathatják a helyneveket, de soha nem lesznek képesek arra, hogy ezeket a neveket sikeresen és véglegesen rávéssék a földre. Lehetetlen – írta Fodor –, hogy a táj magyar lelkét románá változtassák. Így fogalmazott: „*Még a határ ősi magyar dűlőnevei is oláh neveket kaptak, legalábbis papíron, de ezt már nem tudták ki is írni a földekre. [...] Szélmalomharc volt az, s a magyarság emlékezetéből sohasem sikerült kiirtani az ősi magyar helyneveket.*” (FODOR F. 1954a: 251). De talán Fodor mégsem volt annyira biztos a dologban, mint amennyire el akarta hitetni az olvasóival. Magabiztos kijelentését, miszerint románoknak soha nem fog sikerülni a város imázsának átalakítása, beárnyékolja a városi levéltár állapota fölötti aggodalma. Amikor 1941 nyarán Szatmárnémetibe utazott, hogy a várost bemutató átfogó földrajzi munkájához anyagot gyűjtsön, megrettent attól, hogy a pótolhatatlan térképeket és dokumentumokat

tároló dobozok poros polcokon penészednek, miközben a levéltárhoz a magyaroknak évekig nem volt hozzáférésük (FODOR F. 1954a: 1). Ez nyilvánvalóan nyugtalanította Fodort. Hiszen levéltári források nélkül – a nemzeti narratíva és a táj szimbolikus reprezentációi nélkül – nincs tartós emlékezet, nincs magyar múlt, így nincs magyar jelen és jövő sem.

Fodor szorongását, a magyar múlt dokumentumainak 1941-es állapota miatti aggodalmát nem csak a háború utáni Kelet-Közép-Európa geopolitikai helyzete fokozta, és nem is csak Trianon kérdéséről a kommunisták által kikényszerített hallgatás, hanem a városban maradt magyarok egy részének megkérdőjelezhető lojalitása is. Annak ellenére, hogy a románokkal szembeni megvetése nyilvánvaló (a románokat a kéziratban lépten-nyomon civilizálatlan, barbár népként mutatja be), Fodor gondosan hangsúlyozza azt is, hogy a magyar emlékezet eltűnéséért a magyarokat is felelősség terheli. A saját narratíváját SZEKFI GYULA *Három nemzedékének* (1935) kritikai elemzési keretére építette fel, és nagy teret szentelt Szatmár hosszú, 19. század alatt bekövetkezett erkölcsi és lelki hanyatlásának is. Azt hangsúlyozta, hogy a kiegyezést követő dekadens liberális korszak sajnálatos (és viszszatekintve elkerülhetetlen) előkészítője volt a két világháború közötti magyar megalkuvásnak. Ugyan Fodor dicsőítette a legyőzhetetlen magyar szellemiség eszméjét, de kritikával illette a Trianon után Szatmárnémetiben maradt magyarok egy részét, akik láthatóan készek voltak arra, hogy valamilyen mértékig asszimilálódjanak, sőt együttműködjenek a román hódítókkal (FODOR F. 1954a: 248–49). Ez pedig – vélte Fodor – nem jó előjel Szatmár mint magyar történelmi, sőt spirituális hely jövőjét illetően.

Fodor hitt abban, hogy a kommunizmus nem tart örökké, és Magyarország visszatérhet majd az igazi keresztény-nemzeti gyökereihez, munkájában mégis kitapintható az elkeseredettség; a melankolikus, néhol elégikus hangütés elárulja Fodor kétségeit a város (és a nemzet) jövőbeli rehabilitációját illetően. Mindenekelőtt a megbízhatatlan magyar elemek tettek sokat azért, hogy aláássák a város magyar voltát, miközben a régió átalakítására irányuló román erőfeszítések – ha csupán felszínesen is, de – átformálták a tájat. Még a levéltár is – a magyar emlékezet mindennél fontosabb megőrzője – ki volt téve a végleges eltűnés veszélyének. Fodor a Szatmárról szóló „életrajzát” talán nem is annyira az újraegyesített Magyarország felépítéséhez szánta mintául, hanem inkább afféle időkapuszulát, „hagyatékot” akart készíteni a jövő magyar generációinak, hogy megfelelően meggyászolhassák majd, amit a nemzet elvesztett. Talán úgy érezte, mindössze ennyi az, amit megtehet. Annak a feladatnak szentelte magát, amelyet a történész SUSAN CRANE (1997: 1372) így foglalt össze: „*megőrzése mindannak, ami különben szellemileg és materiálisan egyaránt elveszne*”. Fodor legalább azt szeretne volna elérni, hogy az eljövendő generációk megfelelően őrizzék meg emlékezetükben Szatmárnémetit és az egész szatmári tájat.

Bár a gyakorlati nemzeti célok eléréséhez talán keveset tehetett hozzá az emlékezésnek ez a módja, ontológiailag viszont egyáltalán nem volt közömbös. Ahogy az irodalomtörténész AARON BEAVER mutatott rá egy közelmúltban megjelent esszéjében, az a gyászos, elégikus írásmód, amely Fodor kéziratát is jellemzi, mély egzisztencialista jelentéssel telített. Beaver JEAN-PAUL SARTRE-nak *A lét és a semmi* (2006) című művében bevezetett „másokért létezés” ontológiai fogalmát használva amellet érvel, hogy az elégia (Fodor művét bizonyosan tekinthetjük elégikus jellegűnek) több mint egyszerű megemlékezés valakinek a konkrét emlékéiről. Arra emlékezve, hogy mi veszett el, az elégia szó szerint megalkotja, és így meg is őrzi az emlékezés tárgyát. Az elégikus emlékezés hiányában – írja Beaver – a halott „*nem csak hogy megszűnik létezni, hanem igazából nem is létezett sohasem*” (BEAVER, A 2008: 600 – kiemelés az eredetiben). Fodor számára tehát „szellemi szülővárosának életrajza” nem csak egyszerűen azt biztosította, hogy a városra emlékezni fognak; igazi szolipszista felfogásban ez garantálta a városnak, mint magyar városnak a létezését – a múltban, a jelenben és a jövőben.

A szolipszizmus arra a gondoltra épül, hogy a külvilág nem létezik az egyén érzékelésétől és tapasztalataitól függetlenül. FODOR FERENC természetesen visszautasította volna azt a gondolatot, hogy a nemzet csak azoknak a képzeletében létezik, akik érzékelik, azonban, ahogy más tanulmányomban (JOBBITT, S. 2011b) rámutattam, időről-időre kénytelen volt azzal a lehetőséggel szembesülni, hogy a nemzet egy tudati konstrukció. Ha ugyanis azt szeretnék, hogy a jövőben is létezen, akkor a nemzeti elitnek emlékeznie kell a nemzet múltjára, folyton tudatosítania kell a nemzet létezését. Nemcsak azért fontos a szolipszizmus segítségül hívása Fodor gondolatainak értelmezéséhez, mert segít megérteni azt az elfedett szorongást, ami átjárja Fodor nacionalista földrajzi munkáit, hanem azért is, mert sokat elárul a nacionalista gondolkodásban az emlékezet és modernitás összekapcsolódó kérdéséről.

Emlék Fodor Ferencről

Bár Fodor „Szatmár-életrajzának” (a szocializmus korában íródott földalatti munkaként) elsődleges célja nyilvánvalóan a konzervatív-nemzeti emlékezet megőrzése volt (Fodor tudta, hogy ez a munka a kommunizmus alatt soha nem fog megjelenni), de az írás egyben azt a célt is szolgálta, hogy saját magának is emléket állítson. Az 1948-49-ben bekövetkezett politikai változások ugyanis nehéz helyzetbe hozták Fodort. A kommunista rezsim megfosztotta egyetemi katedrájától, és megkérdőjelezte tudományos fokozatát (Fodor benyújtott ugyan egy kandidátusi értekezést, de azt nem bírálták el). Ezután az egyetlen esélye arra, hogy valamilyen formában jelen maradjon a tudományos életben az volt, ha olyan tanulmányokat (is) készít, amelyek a kommunista rendszerben is hasznosnak ítéelhetők. HAJDÚ ZOLTÁN (2006, 2009) hívta fel a figyelmet arra, hogy Fodor a szocializmus időszakában is számos fontos, magas színvonalú munkát publikált (FODOR F. 1952-1954; 1953a; 1953b; 1954-1956; 1954b; 1954c; 1955a; 1955b; 1957). A kelet-közép-európai értelmiségiek többségéhez hasonlóan Fodor is abba a helyzetbe került, hogy csak akkor publikálhatott és maradhatott értelmiségiként jelen a szakmai közéletben, ha valamilyen formában (még ha a legminimálisabb mértékben is) alkalmazkodott a rendszerhez (MILOSZ, Cz. 1992).

De ami ennél is fontosabb volt, így tudott tudósként megélhetést biztosítani magának és családjának, amikor nyugdíját csökkentették, illetve folyósítását átmenetileg felfüggesztették. (Ugyanebbe a megalázó helyzetbe került több középosztálybeli értelmiségi is – köztük Fodorhoz hasonlóan nyugalmazott professzorok, mint például a történész HAJNAL ISTVÁN [GYÁNI 2006] –, akiket nemcsak tudományosan hurcolt meg az új rendszer, hanem anyagilag is igyekezett ellehetetleníteni. Nem véletlen, hogy szinte mindegyikük életrajzában közös elem a megroppanó egészségi állapot, a korai halál.) Fodor 1954-ben például 16.000 Ft-ot kapott a Honvéd Térképészeti Intézet által publikált háromkötetes *A magyar térképírás* című művéért. Fodor a mű előszavában lerója a kötelező tiszteletkört: „A szocializmus építő munkája lehetővé tette, hogy a hazai térképezésünk összefoglaló történetének, eddig szakirodalmunkból hiányzó munkája kiadásra kerülhet.” (FODOR F. 1952-1954: 1.), ugyanakkor a kiadatlan önéletrajzi munkájában nem rejti el a szerzői tiszteletdíj miatti örömét sem: a pénzből új ruhákat tudott vásárolni az egész családjának. Önéletrajzi munkájában ezt a bejegyzést fűzte 1954. november 24-hez: „Megküldték a *Térképírás c. munkám* árát. Elkezdtük a bevásárlást.” (FODOR F. 1959: 56–57.)

Valószínűleg ez volt az egyetlen módja annak, hogy továbbra is abban a házban éljenek, amelyet ő maga építtetett Budapesten az Ábel Jenő u. 31-ben. Bár a Fodor család szerencsés volt, mert nem telepítették ki őket 1951-ben, de házukat 1952 februárjában államosították, és ettől kezdve nem csak a bérlőkkel kellett egy fedél alatt élniük, hanem lakbért is

kellett fizetniük. Figyelembe véve a család ingatag pénzügyi helyzetét, Fodor nem látott más utat, minthogy olyan munkákat is írjon, amelyek az új rendszerben is megjelenhetnek. Fontos rámutatni arra, hogy Fodor ezeket a munkáit arra is használta, hogy befolyásolja a döntéshozókat, amikor a háza ügyében a hatóságokkal levelezett (leveleiben sokszor utalt a frissen megjelent tudományos munkáira és „dolgozó” voltára). Egy levélben például, amit a XI. kerületi Közületi Ingatlan Kezelőség 17. sz. kirendeltséghez írt 1952. június 23-án, Fodor azt panaszolta, hogy az éves lakbérét méltánytalanul megemelték. „65 évem ellenére ugyanis még mindig a demokrácia kultúráját szolgálom”, kezdte panaszát, majd bemutatatta azokat a fontos tudományos munkákat, amelyeket az MTA Földrajzi Bizottsága és Művészettörténeti Bizottsága, illetve a Honvéd Térképészeti Intézet számára készített. Mivel tudományos munkáját nagyjából otthon végezte, Fodor azzal érvelt, hogy a megemelt lakbér miatt kisebb lakásba kellene költözniük, és ez jelentősen megnehezítené (sőt lehetetlenné tenné), hogy tovább dolgozzon. A dolgozósobájá és a könyvtára nélkül, írta határozottan Fodor, nem lenne képes, hogy elvégezze azt a munkát, amellyel az állami intézetek bízták meg. „Ez semmiképpen sem lehet a demokrácia kultúrájának érdeke.” – zárta rövidre a kérdést. Egy másik, 1957. július 9-én keltezett levélben Fodor és a felesége a XI. kerületi Tanács Végrehajtó Bizottságához fordult annak érdekében, hogy házuk tulajdonjogát visszaszerezzék. Fodor a levélhez egy listát mellékel a szocializmus időszaka alatt megjelent munkáiról, hangsúlyozva, hogy „A házban lakó családtagok valamennyien dolgozó emberek”. Saját munkájának fontosságáról pedig így írt: „Dr. Fodor Ferenc ny. egyetemi tanár 70 éves idős kora ellenére is minden igyekezetével azon fáradozik, hogy szocializmust építő országunk kulturális színvonalának emeléséhez hozzájáruljon”. (A leveleket részletesen bemutatja és elemzi: JOBBITT, S. 2008.)

Ez a színlelt politikai és ideológiai alkalmazkodás személyes és erkölcsi vonatkozásban semmi esetre sem lehetett könnyű Fodornak, mivel egyúttal azt is jelentette, hogy az általa megvetett rendszerben publikált, és így kitette magát az opportunizmus vádjának. Mindezt figyelembe kell vennünk, amikor a szocializmus alatt keletkezett „földalatti” kéziratait, köztük a *Szatmár földje*, *Szatmár népe*, *Szatmár élete* című munkáját elemezzük. Ez az időkapzula-szerű tanulmány ugyanis nem csak azért íródott, hogy a város és a nemzet emlékezetét megőrizze, hanem azért is, hogy Fodor megvédje magát azoktól az esetleges kritikáktól, miszerint eltávolodott volna az általa vallott nemzeti-konzervatív értékektől, és ezzel elárulta volna Magyarországot és a magyar népet.

Ez a körülmények között kivitelezett mű, amelyben nemzet, város és egyén szorosan összekapcsolódik, kitűnő lehetőséget biztosít az emlékezet és a személyes identitás közti fontos kapcsolatok elemzésére; pontosabban annak vizsgálatára, hogy az emlékezés és az önmeghatározás aktusában milyen szerepet játszik a narratívák, képek, tárgyak, sőt földrajzi terek gondosan összeválogatott rendszere. PAUL RICOEUR (2000) *La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli* [Emlékezet, történelem, felejtés] című művében úgy fogalmaz, hogy a nem önmagunkra, hanem valami másra való emlékezés is szorosan függ a saját magunkról alkotott képtől, attól, hogyan látjuk magunkat a jelenben és attól, hogyan vetítjük ki ezt az önképet a jövőre. Összekapcsolva ezt a gondolatot Ricoeur-nek azzal a meglátásával, hogy a „pragmatikus” vagy „aktív” emlékezet mély fenomenológiai értelemben kreatív, Ricoeur azt vallja, hogy egy tárgyra való emlékezésben (Fodor esetében egy egész városra való emlékezésben) saját magunkra emlékezünk (RICOEUR, P. 2000).

Az emlékezésnek a Ricoeur által bemutatott önmeghatározó és önéletrajzi szerepe kitalálható Fodornak a szocializmus alatt írt „földalatti” földrajzi munkáiban, mindenekelőtt a *Szatmárról* szóló „életrajzában”. Különösen fontos ebből a szempontból, hogy Fodor hogyan különbözteti el (majd hogyan elemzi) a modern kor periódusait a 19. század elejétől a II. világháborúig. Fodor három időszakra osztja ezt a másfél évszázadot: keresztény kon-

zervativizmus, 1800–1867; hanyatló „zsidó” liberalizmus, 1867–1920; román barbarizmus, 1920–1940. A felosztás Fodor világlátását tükrözi: Szatmárt a 19. század elején messzire tekintő püspökeinek sora építette ki egy modern, de erkölcsileg és kulturálisan konzervatív városossá. Majd a magyar erkölcsösségnek és szorgalomnak ez a ragyogó példája folyamatosan romlott le 1867 és az I. világháború között, amikor a dekadens liberalizmus és az agresszív asszimilációs politika nemhogy erősítette volna, hanem inkább gyengítette a nemzetet. Bár Fodor is elismerte, hogy ez a korszak soha nem látott növekedést és gazdasági prosperitást hozott a városnak, de kárhoztatta a modernizációs folyamat elvtelen és erkölcstelen jellegét. Még ennél is kritikusabb volt az etnikai kisebbségek ellentmondásos és a degeneráló hatású, széleskörű magyarosításával szemben, annak a városra gyakorolt társadalmi és kulturális következményei miatt. Emiatt meggyengülve kellett a város magyar polgárságának felvennie a nehéz harcot az elnyomó és végül a magyarságot megroppantó románokkal szemben a két világháború között.

Szatmárnémeti történetének ez a sajátos tagolása és tárgyalása két dolgot tett lehetővé Fodor számára. Egyrészt alkalmat teremtett arra, hogy elkülönítsen egy igazi magyar magot: egy római katolikus, erkölcsében konzervatív és hazájához hű csoportot, akik különösen hűségesek akkor, ha hazájukat támadás éri. Fodor narratívájának igazi hősei kétségtelenül ennek a magyar csoportnak a tagjai, keresztény férfiak és nők (mindenekelőtt azonban papok, tanárok és tudósok), akik a modern Magyarország igazi felépítői voltak a 19. század első felében, és akik fő védelmezői is lettek a következő korszak belső hanyatlása, majd idegen megszállása idején. Másrészt ez a felosztás azt is lehetővé tette, hogy közvetve saját magát is elhelyezze ebben a magyar magban, identitását konzervatív-nacionalista magyarként ennek a csoportnak az önképéhez kösse. Ha összehasonlítjuk ezt a munkát Fodor más, kiadatlan önéletrajzi írásaiival, akkor könnyen kimutatható, hogy Fodor Ferenc magát egy olyan magyar élcsapat tagjának látta, amelynek – még akkor is, ha be volt zárva (legalábbis átvitt értelemben) iskoláinak, templomainak falai közé – sikerült a zsarnokság és a hanyatlás erőit feltartóztatni. *A magyar lét földrajzának* bevezetésében például, vagy éppen az életének különböző szakaszaiban írt, kiadatlan önéletrajzi vázlatában (I. *Önéletrajz / Curriculum vitae és Élettörténet*). Fodor úgy tekintett a saját oktatói, tudományos munkájára, konzervatív társadalmi szerepvállalására mint Magyarország erkölcsi védelmének fontos részére (FODOR F. 1940, 1946, 1941–1950). Amikor úgy fogalmazott, hogy [a város] „*hagyományos és gyökeresen magyar életét a liberális korszak gyökeretlen és mindinkább nemzetietlen szelleme csak a szatmári keresztény egyházak és iskolák, meg a püspök intézményeinek kapuin belülre szorította vissza*”, könnyű felismerni, hogy Fodor, aki a szatmári katolikus gimnázium növendéke volt, később pedig katolikus iskolákban tanított, magát a nemzetvédelem ilyen formájával azonosíthatta. (FODOR F. 1954a: 169; l. még TILKOVSKY L. 2001, HAJDÚ Z. 2006, 2009, HANEBRINK, P. 2006.)

Az, hogy Fodor Szatmárnémetit szülővárosaként említi annak ellenére, hogy nem ott született, új megvilágításba is helyezi tanulmányának életrajzi oldalát. Valójában Fodor Tenkén (ma: Tinca, Románia), egy Szatmártól nagyjából 125 km-re fekvő községben született, és csak tízéves korában, gimnáziumi diákként került a szülőfalujához képest nagyvárosias Szatmárnémetibe. Bár, ahogy HAJDÚ ZOLTÁN írja: „*Fodor sohasem szégyellte [...] szülőhelyét*” (sőt *Az elnemsodort falu* című 1942-ben megjelent könyvét is Tenkének szentelte) (HAJDÚ Z. 2006: XIII), mégis gyakran utal Szatmárra mint „*második szülőföldjére*” (lásd pl. FODOR F. 1931). Ha figyelembe vesszük, hogy személyiségformáló éveinek jó részét Szatmárnémetiben töltötte, akkor érthető, hogy miért tekintette Tenke mellett ezt a várost is szülővárosának. Ahogy ő maga fogalmazott: „*[...] az a táj, amelyben emberi öntudunkra ébredünk, ahol öntudatosan és céltudatosan válunk lelki-emberre, nem mindig a szülőföld, hanem az, amely ifjúságunkat körülveszi. Ez a „lelki-szülőföld”. Szatmár az*

én lelki szülőföldem [...]” (FODOR F. 1954a: 2). Ha ezt a forrást összehasonlítjuk Fodor más, kiadatlan önéletrajzi írásaiival (különösen fontos ebből a szempontból az *Élettörténet* című munkája [1941–1950]), akkor világossá válik, hogy számára Szatmár nem egyszerűen az öntudatra ébredés helye volt, hanem sokkal inkább az a hely, ahol az igazi önképét formálni és kifejeleszteni kezdte, ahol identitását tudósként, férfiként, katolikusként és nacionalistaként megalkotta. Szatmárnémeti azért is fontos volt számára, mert itt tette az első kísérletet arra, hogy meghatározza, „kódolja” saját magát, hogy lefedtesse alapelveit és elkezdjen eltávolodni – legalábbis értelmiségiként – a szegény, vidéki, tenkei származásától. Bár Tenkéről mindig szeretettel emlékezett meg, talán valóban Szatmár volt az igazi szülővárosa (még akkor is, ha a képzeletében élő város különbözött a valótól). Ez a város meghitt szimbolikus térként szolgált, amit felidézve mindig (még a kommunizmus alatt is) megnyugvást és életének, munkájának értelmet talált.

Kétségtelen, hogy Fodor számára a tudományos munka az identitás kifejezésének és megőrzésének fontos eszköze volt, de semmi esetre sem volt önmagában elegendő arra, hogy kielégítse a második világháború alatt Fodornál érzékelhető heves önéletrajz-írási késztetést. Még a részletes *Élettörténet* összeállítása, amelyet 1941 januárjában kezdett írni, sem csillapította ezt a vágyat, különösen az ugyanez év nyarán Szatmárban szerzett új tapasztalatai fényében. A város meglátogatása alatt ráébredt, hogy a narratívák a tényszerű bizonyítékok támogatása nélkül törékenyek. Ezért elkezdett dokumentumokat, leveleket, fényképeket és más emléktárgyakat gyűjteni, rendszerezni, hogy alátámassza, illetve illusztrálja azt az élettörténetet, amelyet annyira megírni és a jövőre hagyni akart. Élete során oly sokszor támadták meg jó hírét, rendült meg az identitása, hogy félelem tölthette el attól, mi történik a halála után, amelyet ráadásul egyre közelebbnek érzett. Ha pedig meg akarta erősíteni az önmagáról szóló történetet, akkor a lehető legfeszesebbre kellett húznia a szálakat. Fodor életrajzi munkáiban ténylegesen kimutatható egy erős vonás: tudatában volt annak a makacs szkepticizmusnak, amelyet a tudósok egy csoportja az életrajzok történeti forrásként való felhasználásával szemben táplált, azoknak megkérdőjelezhető objektivitása és igazságtartalma miatt. Mintha válaszolni akart volna arra a kihívásra, amelyet JEREMY POPKIN (2005: 47) így írt le: „*abból fakadó félelem, hogy az életrajzírónak folyton definiálni kell a saját narratív identitását, anélkül, hogy biztos lenne abban, hogy az olvasói elfogadják majd az eredményt.*”

Az igény, hogy az élettörténetéhez egy objektív alapozást készítsen, a legszembetűnőbben abban a 21 darabból álló fényképalbum-sorozatban öltött testet, amelyet valamikor 1941 nyara és a háború vége között kezdett összeállítani. Bár az albumok nagy része minden bizonnyal a háború után készült (többségük 1948 után), maga a gyűjtőmunka (legalábbis eleinte) válasz volt arra az egzisztenciális bizonytalanság, már-már reménytelenség nyomasztó érzésére, amely Fodort hatalmába kerítette a háború alatt. Nincsenek ugyan az albumokban részletes magyarázó szövegek, de a kiválogatott dokumentumok és fényképek elrendezésével egy olyan történetet mesélt el, amely kiegészítette és megszilárdította az önmagáról szóló többi, csak szöveges történetet. Az albumba ragasztott képek és dokumentumok átfedtek és támogatták egymást: így teremtték meg a szorosra szőtt jelentési hálót, és egyúttal kioltották a szétforgácsolódás és a szétesés erőit, amelyek Fodort egész életében gyötörték. Az albumok az összerendezett, szerves egész képét sugallták – Fodor minden bizonnyal bízott abban, hogy a kötetek hozzájárulnak élettörténete pontos elmondásához és rekonstruálásához.

A többé-kevésbé kronologikusan és tematikusan összerendezett albumok Fodor életútját és személyiségformálódását tenkei gyerekkorától kezdve egészen budapesti időskoráig, az 1950-es évekig végigkísérték. A kötetek, akár életének egy meghatározott időszakát, akár pedig nemzetépítő munkájának (cserkésztevékenységének, pécsi, majd budapesti tanterületi főigazgatóságának) valamilyen oldalát mutatták be, mindig gondosan kimunkált

montázsokon és a stratégiai helyekre elhelyezett dokumentumokon, fényképeken keresztül ténszerűen támasztották alá Fodor személyes történetét. A tények stratégiai pozicionálásával és átfedésük gondos biztosításával FODOR FERENC olyan élettörténetet épített fel, amelyben a kreatív, erkölcsös és alapvetően független személyiség szervesen kapcsolódott saját múltjához, családi és földrajzi gyökereihez: az élete értelmét ezekből nyerte. Mindez nagyon hasonlított a *Szatmár földje*, *Szatmár népe*, *Szatmár életében* a Szatmárnémetiről megteremtett, mindent átfogó narratívához: az időtlen, de teleologikusan fejlődő magyar identitás narratívájához.

Ahogy HAYDEN WHITE fogalmazott: minden önéletrajz „*egy sajátos cselekményesítés terméke, amit az egyén életének eseményeire rákényszerít*” (idézi POPKIN, J 2005: 35). PAUL RICOEUR továbbfejlesztette ezt a gondolatot, és úgy érvelt, hogy a cselekményesítés arra szolgált, hogy az élet történetét az egyszerű számbavételtől annak magyarázatává alakítsa át (idézi POPKIN, J 2005: 39). Fodor 21 albuma közül az első tökéletesen példázta a White által kidolgozott és Ricoeur által továbbfejlesztett „cselekményesítés” elméletét. Bár a fényképek és dokumentumok elrendezése nem követett szigorú kronologikus rendet, Fodor tudatos narratíva-építése egyértelmű volt. Mintha ezt a kötetet arra szánta volna, hogy bevezetést írjon az önéletrajzához, gyors áttekintést nyújtson életének eseményeiről 1940-1941-ig. Ez az album arra is szeretne válaszolni, hogy honnan indult FODOR FERENC és mi lett belőle a II. világháborút megelőző évek során. Az első oldalakon igazi falusi gyökereit bizonyította be, majd azt mutatta meg, hogyan formálta ezt a „nyersanyagot” pallérozott, termékeny és mindenekelőtt erkölcsös férfivá. Ezt követően bemutatta a szatmári gimnáziumban és a budapesti tudományegyetemen szerzett iskolai sikereit, majd végigkövette akadémiai karrierjének legfontosabb állomásait az 1930-as évek végéig. Az album a különböző minisztériumi és egyetemi hivatalok köszönő és elismerő leveleivel zárult: Fodor a fiatalkori neveltetése és a későbbi munkája közti kontinuitásra utalt. Mint az összes ezt követő kötetben, a középpontban itt is sokkal inkább saját maga állt, mint a családja. Ha a családja is megjelenik, akkor az csupán a keresztény tudós férfi identitásának passzív hátteréről szolgált.

Persze Fodor Ferenc nem kerülhette ki, hogy olyan képeket is betegyen az albumokba, amelyek életének lehangoló és kellemetlen eseményeire emlékeztették. Például az édesanya sírjának fotói vagy a 20 éves korában, 1936-ban tragikus hirtelenséggel elhunyt Zoli fiának fényképei dokumentálták, hogy milyen veszteségek érték élete során. Mégis, az ebben és más albumokban is megjelentetett fájdalmas és negatív emlékek ellenére, amelyek identitásának törekénységére, kisebb-nagyobb kudarcokra és csalódásokra is rámutattak, az egész vállalkozás mintha elfedte volna az egész életét végigkísérő harcot a melankólia, a bomlás, a csalódás érzésével szemben (Fodor kudarcairól és azok hatásáról lásd HAJDÚ Z. 2006). Ehelyett az albumokban a személyes sikerei, különösen az akadémiai sikerei kaptak helyet: a kötetek Fodor egységes és győztes személyiségének idealizált képét erősítik meg. Ahogy a szintetikus földrajzi munkája, különösen pedig a szocialista kori „földalatti” munkássága, úgy ezek az albumok is egyfajta kultikus, szimbolikus fontosságú tárgyként működtek, segítettek FODOR FERENCnek, hogy enyhüljön az ontológiai befejezetlenség és az egzisztenciális szorongás nyomasztó érzése. Bár Fodor a köteteket elsősorban a családtagjainak szánta, de ezek neki is megadták a megnyugvás érzését, visszaadták az életben való hitét a legnehezebb és legbizonytalanabb időkben.

Az önéletrajz-írási késztetés nemcsak Fodor személyes anyagaiban és kiadatlan, „földalatti” konzervatív-nacionalista földrajzi munkáiban mutatkozott meg, hanem a szocializmus időszakában megjelent munkásságában is tükröződött, különösen azokban az életrajzi vagy kvázi-életrajzi tanulmányokban, amelyek a 18-19. századi magyar geográfusok, tudósok életéről és munkáiról születtek. Jó példája ennek a *Magyar Vízimérnököknek a*

Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei című könyve, ami 1954-ben az MTA Műszaktörténeti Pályázatának I. díját nyerte el, és 1957-ben jelent meg. A mű hangsúlyát Fodor észrevehetően a konzervatív-nacionalista gondolkodók számára emblematikus politikus, Széchenyi István gróf hősiességét emlegető munkájára helyezte (FODOR F. 1957). Ennél még beszédesebb volt az 1953-ban BALLA ANTAL életéről és munkásságáról megjelent tanulmánya. BALLA ANTAL, korának kiemelkedő (később elfeledett) magyar térképésze és természettudósa, Fodorhoz hasonlóan a tudományos munkája mellett műkedvelőként foglalkozott zenével, régészettel, művészettel is (FODOR F. 1953a). Fodor rövid tanulmánya Balla kartográfiai és tudományos teljesítményének alapvetően technikai aspektusaival foglalkozott, ezért első olvasatra száraznak és unalmasnak tűnhetett. Viszont a rövid kitérők, amelyekben a 18. századi tudós magánéletét mutatta be és az a méltatás, amelyben Balla munkásságának kreatív, művészi oldalát résziesítette arra utal, hogy Fodor a saját önképét vetítette ki kutatásának tárgyára. A fényképalbumokban a saját magáról kialakított kép több ponton is egyezett azzal, ahogyan Ballát láttatta. Amikor ugyanis Fodor a saját tudományos munkásságának nemzetépítő jelentőségét állította előtérbe, akkor nem csak olyan képeket és szövegeket helyezett el az albumok lapjain, amelyek művészi, fotográfusi, zenekedvelői erényeit dokumentálták, hanem olyanokat is, amelyek botanikai és utazói eredményeit mutatták be. Számos tájképet, madarat ábrázoló akvarellje került be például az albumaiba, ahogy olyan fotók is, amelyek tárogoztás közben örökítették meg. A szakmai és turistaútjainak fényképei és szöveges beszámolóit egy olyan ember önképét tükrözik, aki tudományos munkáján és a természet szeretetén keresztül magát szorosán a tájhoz és annak népéhez kapcsolódva látta.

A negyedik albumban elhelyezett három 1912-es fényképből álló montázs beszédesen mutatta be, hogyan látta Fodor önmagát, és hogyan akarta, hogy emlékezzenek rá. A képek abban az évben készültek, amikor gimnáziumi oktatómunkáját elkezdte Karánsebesben, és az életének több olyan fontos, összekapcsolódó aspektusát mutatják be, amelyek az identitásának és az önképének nélkülözhetetlen elemei voltak. Az oldal felső részén lévő fotón Fodor a tárogoztásával látható. A kép kint a természetben készült, Fodor súlypontját a bal lábára helyezi, köpenye vállára vetve. Úgy néz ki, mintha játszana a hangszereken, de ahogy a kamera felé néz, abból kiderül, hogy a fotó biztosan beállított. A kép felirata egyszerűen: „1912 tavasz”. A középső képen Fodor Ferenc karánsebesi dolgozószobája van. Ahogy annyi más képen, ami lakását, a dolgozószobáját ábrázolja, az íróasztala van a központban. A cím: „*Legénylakásom*”. Az alsó képen Fodor kiránduláshoz van öltözve. Bajor kalapot visel, köpenyt, magas szárú bakancsot. Egy fa tövében ül, az egyik kidudorodó gyökéren. Kezében sétapálca, térdén hátizsák. A fotós kissé lejjebb állt, így a kép nemes, emelkedett hangulatú lett. A felirata: „1912”.

A nemességnek, az úri virtusnak az érzése ugyanígy jelen volt a Balláról szóló tanulmányában is. Fodor kétségtelenül rokonlelket fedezett fel Ballában, olyan embert látott benne, akit nemcsak a tudományos kíváncsiság és a hazaszeretet motivált, hanem a természet szépségeinek csodálata is. Azt írta Balláról, hogy ő sokkal inkább művész volt, mint egyszerű technikai szakember, egy magas műveltségű tudós, aki térképeit a magyar növényekről készített élethű rajzokkal illusztrálta, és munkáit mitológiai és vallási szimbólumokkal ékesítette. Így fogalmazott: „*Balla még művész volt a térképirásnak, utána már csak száraz mesterséggé vált az*” (FODOR F. 1953a: 53).

Ez a mondat véleményem szerint legalább annyit elárult az 1950-es évek tudományos-ságának természetéről, mint amennyit a 18. század végi magyar kartográfia állapotáról. Ezzel a megállapítással Fodor talán a saját nehézségeire és más tudósok hányattatott helyzetére is fel akarta hívni a figyelmet, akik rákényszerültek arra, hogy tudományos munkájukat az új rendszer követelményeihez igazítsák, megfeleltessék a szocialista országépítés

pragmatikus céljainak (GYÓRI R. – GYURIS F. 2012). Amikor Fodor kifejezte csodálatát Balla térképeivel, azoknak művészi, humanista erényeivel kapcsolatban, és hangot adott elégedetlenségének a következő korok funkcionális, de fantáziátlan térképészete miatt, közvetve azt is érzékeltette, hogy ő is úgy szeretne megmaradni az utódok emlékezetében mint egy kreatív, szabadon gondolkodó tudós, nem pedig mint egy olyan kutató, aki meghajolt a kommunisták igényei előtt.

Félelme, hogy rosszul fognak rá emlékezni vagy halála után teljesen elfelejtik, visszaköszönt a Balláról szóló életrajzában, illetve a Szatmárról szóló földrajzi „életrajzában” is. Aggudalommal töltötte el, hogy Szatmárnémetire helyesen emlékeznek-e majd (ha egyáltalán emlékeznek), és sérelmezte, hogy Balla neve „nyomtalanul eltűnt” a magyar tudománytörténetből és több nagy eredményét is osztrák tudósoknak tulajdonítják (FODOR F. 1953a: 53). Ezekbe a gondolatokba belevegyült a saját szorongása: végül őt is eltemeti és elfelejti majd a külföldi érdekeket és idegen ideológiát szolgáló rezsim. Talán nem túlzás megkockáztatni: Fodor Ferenc az „elveszett” város és a jelentős, de elfeledett magyar értelmiségi emlékének megőrzésével közvetve a saját emlékének megőrzéséről is gondoskodott.

Összefoglalás

Tanulmányomban arra tettem kísérletet, hogy posztmodern elemzési eszközök segítségével az emlékezet és az identitás-formálás komplex kapcsolatát vizsgáljam az 1950-es Magyarországon. Abból indultam ki, hogy Fodor Ferenc 1952-ben keletkezett kiadatlan kézírata, a „*Szatmár földje, Szatmár népe, Szatmár élete*” kétféle módon is értelmezhető. Bár Fodor „Szatmár-életrajzának” (a szocializmus korában íródott földalatti munkaként) elsődleges célja nyilvánvalóan a konzervatív-nemzeti emlékezet megőrzése volt, az írás egyben egy sokkal nagyobb – Fodor félelmei által is motivált – önéletrajzi vállalkozásnak is részét képezte. (Fodor Ferenc attól tarthatott, hogy a szocializmus éveit alatt publikált tanulmányai miatt az utókor esetleg majd a rendszerhez való alkalmazkodással vádolhatja.) Kétségtelen, hogy a mű megírásával Fodor fő erőfeszítése az első világháború után elvesztett, és a második világháború után ismét Romániához csatolt város emlékének megőrzésére irányult. Amikor azonban Szatmárnémetinek emléket állított, akkor egyúttal önmagáról is szeretett volna valamilyen képet hagyni az utókorra. Egy olyan, nemzete iránt elkötelezett tudós portréját, akinek világgépe és identitása semmi esetre sem sérült azokban az években, amikor arra törekedett, hogy tudományos eredményeit valamilyen módon az új rendszer is elfogadja.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány egy korábbi, rövidebb angol nyelvű változata a *Hungarian Studies Review*-ben jelent meg 2009-ben (JOBBITT, S 2009). Szeretném megköszönni DREISZIGER NÁNDOR-nak az angol tanulmánnyal kapcsolatos tanácsait és segítségét és köszönetet szeretnék mondani GYÓRI RÓBERT-nek a bátorításért, a segítő meglátásaiért és a gondos fordításért.

STEVEN JOBBITT

California State University, Fullerton, Department of History / Lakehead University,
Thunder Bay, Department of History
sjobbitt@lakeheadu.ca

Fordította:

GYÓRI RÓBERT

ELTE TTK, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest

gyorirobert@caesar.elte.hu

IRODALOM

- BEAVER, A. 2008: Lyricism and Philosophy in Brodsky's Elegiac Verse. – *Slavic Review*, 67. 3. pp. 591–609.
- CRANE, S. 1997: Writing the Individual Back into Collective Memory. – *American Historical Review*, 102. 5. pp. 1372–1385.
- EVERDELL, W. R. 1997: *The First Moderns: Profiles in the Origins of Twentieth Century Thought*. – The University of Chicago Press, Chicago. 501 p.
- FODOR F. 1931: Emlékezetül. – Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum Dokumentációs Gyűjtemény H-20/1 28-97. 1/4.
- FODOR F. 1940: Önéletrajz/Curriculum Vitae. – Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum Dokumentációs Gyűjtemény H-20/1 28-97. 1/1.
- FODOR F. 1942: Az elnemsodort falu. – Athenaeum, Budapest. 260 p.
- FODOR F. 1941–1950: Élettörténet. – Magyar Vízügyi Múzeum Dokumentációs Gy. H-20/1 28-97. 1/3.
- FODOR F. 1946: A magyar lét földrajza. – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kéziratár, Ms. 10739/I. szöveg, 689 p., Ms. 10739/II. ábrák.
- FODOR F. 1953a: Balla Antal élete és műszaki munkássága. 1739–1815. – Tankönyvkiadó, Budapest. 59 p.
- FODOR F. 1953b: A Szamoshát ősvízrajza. – Földrajzi Közlemények, 77. 3–4. pp. 193–204.
- FODOR F. 1952–1954: A magyar térképirás I–III. – Honvéd Térképészeti Intézet, Budapest. 441 p.
- FODOR F. 1954a: Szatmár földje, Szatmár népe, Szatmár élete. – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár Kéziratár, Ms 10.740/1.
- FODOR F. 1954b: Pozsony, Buda, Kolozsvár földrajzi helyzete legrégebb térképeinkben I. – Földmérési Közlemények, 6. 4. pp. 225–230.
- FODOR F. 1954c: Az Intitutium Geometricum (Az Egyetem Bölcsészeti Karán 1782-től 1850-ig fennállott mérnöki intézet.) – Tankönyvkiadó, Budapest. 190 p.
- FODOR F. 1954–1956: A magyarországi kéziratoss vízirajzi térképek katalógusa 1867-ig. I–III. kötet – Tankönyvkiadó, Budapest. 61 p.
- FODOR F. 1955a: Magyarország vízirajzi térképezése II. József korában. – Vízügyi Közlemények, 37. 3–4. pp. 379–396.
- FODOR F. 1955b: Pozsony, Buda, Kolozsvár földrajzi helyzete legrégebb térképeinkben II. – Földmérési Közlemények, 7. 1. pp. 45–51.
- FODOR F. 1957: Magyar Vízimérnököknek a Tisza-völgyben a kiegyezés koráig végzett felmérései, vízi munkálatai és azok eredményei. Tankönyvkiadó, Budapest. 267 p.
- FODOR F. [1959?]: Életem eseményei (1887–1959). – Magyar Környezetvédelmi és Vízügyi Múzeum Dokumentációs Gyűjtemény H-20/1 28-97. 1/2.
- GYÁNI G. 2006: „ne deklaráljanak mesterségesen ellenfélnek...” Hajnal István levelezéséből halála 50. évfordulója alkalmából. – *Korall* 7. 24–25. pp. 5–22.
- GYÓRI R. – GYURIS F. 2012: The Sovietisation of Hungarian geography, 1945–1960. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft*, 154. pp. 107–128.
- HAJDÚ Z. 2006: Fodor Ferenc, a geográfus. – In: FODOR F.: A magyar földrajztudomány története. – MTA FKI, Budapest. pp. XI–XLII.
- HAJDÚ Z. 2009: Fodor Ferenc: Geográfus történeti és néprajzi érzékenységgel. – In: FODOR F.: Az elnemsodort falu. – Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen. pp. I–XXXV.
- HANEBRINK, P. 2006: *In Defense of Christian Hungary: Religion, Nationalism, and Antisemitism, 1890–1944*. – Cornell University Press, Ithaca and London. 255 p.
- HÓMAN B. 1932: A történelem útja. – In: HÓMAN B. (szerk.): A magyar történetírás új útjai. – Magyar Szemle Társaság, Budapest. pp. 7–52.
- JOBBITT, S. 2008: *A Geographer's Tale: Nation, Modernity, and the Negotiation of Self in Trianon Hungary, 1920–1960*. – Unpubl. Ph.D. thesis, University of Toronto. 319 p.
- JOBBITT, S. 2009: Remembering Szatmár, Remembering Himself: The Geography of Memory and Identity in Ferenc Fodor's Szatmár földje, Szatmár népe, Szatmár élete. – *Hungarian Studies Review* 36. 1–2. pp. 15–38.
- JOBBITT, S. 2011a: *Playing the Part: Hungarian Boy Scouts and the Performance of Trauma in Interwar Hungary*. – AHEA: E-Journal of the American Hungarian Educator's Association, 4. www.ahae.net/e-journal

- JOBBITT, S. 2011b: Memory and Modernity in Fodor's Geographical Work on Hungary. – In: TÖTÖSY DE–ZEPETNEK, S.–VÁSVÁRI, L. O. (eds): Comparative Hungarian Cultural Studies. Purdue University Press, West Lafayette. pp. 59–71.
- MILOSZ, CZ. 1992: A rabul ejtett értelem. – Európa Könyvkiadó, Budapest. 352 p.
- POPKIN, J. 2005: History, Historians, and Autobiography. – University of Chicago Press, Chicago. 339 p.
- RICOEUR, P. 2000: La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli. –Seuil, Paris. 675 p.
- SARTRE, J-P. 2006: A lét és semmi. L'Harmattan Kiadó – SZTE Filozófia Tanszék, Budapest. 747 p.
- SZEKFŰ GY. 1935: Három nemzedék és ami utána következik. – Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. 508 p.
- TILKOVSKY L. 2001: Fodor Ferenc és Teleki Pál. A "bujdosó könyv" történetéhez. – In: FODOR F.: Teleki Pál. Mike és Társa Antikvárium, Budapest. pp. 503–557.

SZEMLE

A Nemzetközi Földrajzi Unió állásfoglalásai a földrajztanárképzéssel kapcsolatban

A Nemzetközi Földrajzi Unió, és annak Földrajzoktatási Bizottsága (IGU CGE) rendszeresen rendez nemzetközi konferenciákat, amelyeken a földrajz tanításával kapcsolatos kérdésköröket vitatnak meg. Így pl. 2007-ben Luzernben a fenntartható fejlődés, 2012-ben Freiburgban a tapasztalatokra épülő földrajztanítás állt a középpontban, idén, 2013-ban, Tokióban pedig a Föld jövőjét veszélyeztető kérdésekre – például a társadalmi egyenlőtlenségekre, a súlyos gazdasági és környezeti problémákra – irányult a figyelem. A konferenciák időnként alkalmat adnak arra, hogy a Bizottság rövidebb vagy hosszabb, szerényebb vagy nagyobb ívű nyilatkozatokban foglaljon állást a földrajzoktatást érintő kihívásokkal kapcsolatban. Ilyen nyilatkozat született 2007-ben a Luzernben tartott nemzetközi konferencia zárásaként: elsősorban HARTWIG HAUBRICH, SIBYLLE REINFRIED és YVONNE SCHLEICHER megfogalmazása alapján – amihez a Bizottság tagjai és más delegáltak közül többen kiegészítéseket, javaslatokat fűztek – született meg a *Földrajztanítás a fenntartható fejlődésért* című állásfoglalás. Idén, 2013-ban pedig egy másik földrajzi szervezet, az EUGEO Rómában tartott kongresszusán *A földrajzoktatás válaszlai a földrajz változó kihívásaira* című szekcióban született meg GINO DE VECCHIS, KARL DONERT, VLAGYIMIR KOLOSZOV, HENK OTTENS és JOOP VAN DER SCHEE aláírásával egy másik állásfoglalás *A földrajzoktatás Európában* címmel. Az alábbiakban FARKAS BERTALAN PÉTER és NEUMANN VIKTOR fordítása, valamint PROBALD FERENC ajánlásai alapján röviden összefoglaljuk ezt a két dokumentumot.

A meglehetősen terjedelmes *Luzerni nyilatkozat* egy igen időszerű és némileg divatosnak is nevezhető kérdéskört járt körül. A „fenntarthatóság” vagy a „fenntartható fejlődés” kifejezés az 1980-as évek elején jelent meg a nemzetközi szakirodalomban. Általános ismertségét LESTER R. BROWN 1981-ben megjelent, a fenntartható társadalom kialakításával foglalkozó műve (*Building a sustainable society*) váltotta ki.

1983-ban az ENSZ Közgyűlés határozata alapján kezdte meg munkáját az *ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága*, amit GRO HARLEM BRUNDTLAND norvég miniszterelnök asszony vezetett. A Bizottság 1987-ben *Közös jövőnk* címmel kiadott jelentésében a gazdasági növekedés olyan új korszakának lehetőségét vázolta fel, amely a fenntartható fejlődés globális megvalósítására épít, megőrzi a természeti erőforrásokat, s amely megoldás lehet a fejlődő országok nagy részében elhatalmasodó szegénység leküzdésére is. A jelentés így fogalmazta meg a fenntartható fejlődés fogalmát: „a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket”. A fenntartható fejlődés három alappilléren – szociális, gazdasági és környezeti – nyugszik, és mindhármát együttesen, kölcsönhatásaik figyelembevételével kell mérlegelni a különböző fejlesztési stratégiák, programok kidolgozása során, illetve a konkrét intézkedésekben, cselekvésekben. A fenntartható fejlődés – vagy ahogy mostanában inkább nevezik: a fenntarthatóság – azóta általános stratégiai célként jelenik meg a nemzetközi konferenciákon, egyes globális szervezetek dokumentumaiban és a kormányok cselekvési programjaiban.

A *Luzerni nyilatkozat* előszava kifejti, hogy az IGU CGE (továbbiakban: a Bizottság) megragadja az alkalmat, hogy az ENSZ által meghirdetett *A fenntartható fejlődés oktatásának évtizede 2005–2014* jegyében megerősítse elkötelezettségét a fenntartható fejlődést szolgáló földrajztanítás iránt. Noha a környezeti nevelés ügyével már az 1992-ben megjelentetett *A földrajztanítás nemzetközi chartája* (I. Földrajzi Közlemények 117. 2. pp. 131–138) is foglalkozott, a Bizottság szerint az azóta felgyorsult globális változások megkövetelték a nyilatkozat közzétételét. Ez három témával egészíti ki az említett Chartát: a) a földrajztanítás hozzájárulása a fenntartható fejlődés oktatásához; b) a földrajzi tantervek fejlesztésének kritériumai a fenntartható

fejlődés tanításának érdekében; és c) az információs és kommunikációs technológiák (IKT) jelentősége a földrajzban a fenntartható fejlődés tanítása során.

Az első témakört illetően a nyilatkozat kifejti, a Bizottság osztja az ENSZ célkitűzését, ami szerint a fenntartható fejlődés oktatásának hozzá kell járulnia „egy olyan világ kialakításához, ahol mindenkinek megvan a lehetősége arra, hogy minőségi oktatásban részesüljön, és elsajátítsa azokat az értékeket, magatartásformákat és életmódot, amelyek egy fenntartható jövő és egy pozitív társadalmi átalakulás eléréséhez szükségesek” (1. <http://portal.unesco.org/education>). Mivel a programban kiemelt csaknem összes „cselekvési célnak” van földrajzi vonatkozása, beleértve a környezetvédelmet, a vízvédelmet, a vidékfejlesztést, a fenntartható fogyasztást, a fenntartható turizmust, a kultúrák közötti megértést, a kulturális sokszínűséget, az éghajlatváltozást, a katasztrófavédelmet, a biodiverzitást vagy a piacgazdaság vizsgálatát, ezért szükséges, hogy a fenntartható fejlődés paradigmája épüljön be a földrajztanításba a képzés minden szintjén és a Föld minden területén.

A továbbiakban a nyilatkozat foglalkozik az *Ember–Föld ökoszisztéma* jelentőségével, rámutatva, hogy a geográfusok – hidat képezve a természet- és társadalomtudományok között – azt kutatják, miként biztosít a Föld erőforrásokat és életteret a társadalom s az egyének számára, illetve hogy a társadalom és az egyének hogyan hatnak a földi rendszerre. Az emberek megfelelő ismeretei, felfogása és értékrendje – aminek kialakulásában az oktatásnak döntő szerepe van – kulcsfontosságú a fenntartható fejlődés kibontakozásában. Ebből következik, hogy szükség lenne az ökológiai, illetve a holisztikus gondolkodásra, a természetre, a társadalom és az egyének kapcsolódási pontjainak felismerésére. A fenntartható fejlődés az ökológiai, gazdasági és társadalmi fenntarthatóság kombinációját jelenti, amelynek megvalósításához új termelési és fogyasztási minták, újfajta életmód, és nem utolsósorban az egész életen át tartó, a földrajzoktatást is magában foglaló tanítással-tanulással kialakított erkölcsi alapok szükségesek.

Ami az ismereteket illeti, a fenntartható fejlődés elveinek alkalmazásához szükségesek a földrajzi képzettség fő elemei: pl. a Föld legfontosabb természeti rendszereinek ismerete annak érdekében, hogy megértsük az ökoszisztémákon belüli és azok közötti kölcsönhatásokat, a társadalmi-gazdasági rendszerek ismerete a helyek

és térségek sajátosságainak megértése érdekében, és a földrajzi kulcsfogalmak (pl. eloszlás, távolság, mozgás, régió, térbeli kapcsolatok és kölcsönhatások, valamint ezek időbeni változásai) ismerete, amelyek révén a tanulók közelebb juthatnak a világ megértéséhez.

A nyilatkozat kiemeli, hogy a földrajzi képzettség mellett léteznek olyan interdiszciplináris kompetenciák is, amelyek szintén fontosak a fenntartható fejlődés megvalósításához, és amelyek fejlesztése csak más szakterületekkel való szoros együttműködésben lehetséges. Ezek közé sorolható pl. a problémaérzékenység, alternatívák értékelése, kockázatok felmérése, bonyolult ok-okozati kapcsolatok felismerése és ezek változásainak érzékelése, cselekvések következményeinek és várható mellékhatásainak mérlegelése, rendszerekben és komplex hálózatokban való gondolkodás, a helyi és regionális tapasztalatok összekapcsolása a globális jelenségekkel stb. A földrajzoktatás nagymértékben hozzájárulhat az ENSZ-program céljainak eléréséhez azáltal, hogy olyan ismereteket, képességeket, értékeket és attitűdöket közvetít, amelyek elengedhetetlenek a természet és az egyének békés egymás mellett éléséhez.

A nyilatkozat a továbbiakban a földrajzi tantervek fejlesztésével foglalkozik a fenntartható fejlődés tanításának érdekében. Hangsúlyozza, hogy a földrajzi tartalmak terén kiemelt helyet kell kapniuk napjaink központi témáinak; ez az emberiség és a természet kapcsolatával összefüggő, a mindennapi élethez, a megfelelő társadalmi viselkedéshez és a fenntartható környezeti cselekvésekhez szükséges kérdéskörök tárgyalását jelenti. Ilynek pl. a globális éghajlatváltozás, az energiaellátás, a meg nem újuló erőforrások túlzott mértékű felhasználása, a népességváltozás vagy a globális területi egyenlőtlenségek témája. Érdemes megvizsgálni azokat a konfliktusokat is, amelyek a környezeti, gazdasági és társadalmi fenntarthatóságra vonatkozó ellentmondó célokból fakadnak.

A hosszú nyilatkozatból érdemes még kiemelni azt a fejezetet, amelyik az információs és kommunikációs technológiák (IKT) jelentőségét elemzi a fenntartható fejlődés tanítása során. A dokumentum joggal mutat rá arra, hogy ezeknek a technológiáknak, illetve általánosságban a digitális információhordozóknak az alkalmazása nem olyan gyakori a tanítási-tanulási folyamatban, mint ahogy azt a földrajztudomány fejlődése indokoltá tenné, bár ennek vannak objektív okai (a tantermi infrastruktúra hiánya

vagy elmaradottsága, pl. hardverek és szoftverek hiánya, a tanártovábbképzések szűkös lehetőségei stb.). Kétségtelen, hogy az IKT- és média-kompetencia fejlesztése kiemelt oktatási céllá nőtte ki magát, és egyre jelentősebb tényezővé válik, amiben jelentős szerepe van annak, hogy a fiatalok nagy érdeklődést mutatnak a digitális eszközök, interaktív információhordozók iránt, és rendkívül motiváltak a velük való munkában, ami a hatékony önálló tanulás egyik fontos feltétele. Ezért a digitális médiával kapcsolatos didaktikai, tanulási elveknek és gyakorlatnak különösen nagy jelentőségük van a földrajzoktatás, és szűkebb értelemben a fenntartható fejlődés oktatása szempontjából, ami főképpen a digitális eszközök interaktivitásában, az önálló és az együttműködő tanulási formák támogatásában, illetve a fenntarthatósággal kapcsolatos friss adatok és információk páratlan bőségében rejlik. A témakör egyben új kutatási területeket tár fel a földrajzi tantárgy-pedagógiában is (pl. az IKT hatása a környezeti tudás és a fenntartható magatartásformák közötti szakadék áthidalásában).

A EUGEO IV. Kongresszusán (2013) jóváhagyott, sokkal rövidebb *Római nyilatkozat* fő gondolata, hogy az *iskolai földrajzoktatás alapvető fontosságú Európa jövője szempontjából*. E kérdéskört elemezve bevezetőjében rámutat arra, hogy a földrajzoktatás olyan alapvető készségekkel és kompetenciákkal látja el a tanulókat, amelyek a világ megismeréséhez és megértéséhez elengedhetetlenek. A földrajzi információk hatékony és felelős felhasználása létfontosságú Európa számára, ezért lényeges, hogy az európai állampolgárok tisztában legyenek ezek kezelésével. A földrajzoktatás hozzáegíthet e tudás

és a szükséges készségek megszerzéséhez. Jó példa erre a megfelelő térinformatikai adatok és technológiák használata, amelyek segíthetnek azonosítani és elemezni vízföldrajzi, éghajlattani, energetikai problémákat, vagy éppen olyan, a fenntartható fejlődéssel, a természeti katasztrófákkal, a globalizációval vagy a városok növekedésével kapcsolatos kérdéseket oldhatnak meg, amelyek jelentős európai vonatkozásokkal rendelkeznek. A földrajz a társadalom hétköznapi tevékenységeivel és környezetével összefüggő témákkal (pl. a háztartások, munkaerőpiac, közlekedés, szolgáltatások, zöld területek stb.) is foglalkozik, sőt ezen területek komplex kezelésére csak a földrajz képes. A nyilatkozat leszögezi, hogy a földrajzi tudás ugyanúgy elengedhetetlen egy átlagos polgár, mint egy sikeres üzletember vagy egy döntéshozó számára. Ezért a nyilatkozat szerzői arra buzdítják az európai kormányok és oktatási rendszerek felelős szakembereit, hogy *ismerjék fel a földrajztanulás és földrajzoktatás alapvető fontosságát és oktatási értékét és ismerjék el a földrajzoktatás stratégiai szerepét az aktív állampolgárság kialakításában, a kiegyensúlyozott társadalmi, gazdasági és környezeti fejlődés elérésében*. Ennek érdekében a nyilatkozat zárásaként kéri az illetékeseket, hogy *jusson elegendő idő a földrajzoktatásra a tantervekben az alap- és középfokú oktatásban egyaránt, és a földrajz tantárgyat csak tudományos és módszertani szempontból is magasan képzett tanárok tanítsák*.

Csak remélni lehet, hogy a két nyilatkozatban megfogalmazott és javasolt szükségszerű változások bekövetkeznek a hazai földrajzoktatásban is, és ez is hozzá járulni ahhoz, hogy tantárgyunk mai mostoha helyzete idővel javuljon.

Naperómű Újszilváson

Újszilvás Pest megye és a Tápó-mente történeti kistáj DK-i részén, a Duna-Tisza közti síkság É-i részén, Budapesttől 75 km-re fekszik. A településen az utóbbi években látványos fejlesztések történtek: új utak épültek, a régebbi középületeket felújították. A vendégváros rendezvényeinek (Bolyhos-féle Ágyaspálinka Fesztivál és a Nemzetközi Motoros Találkozó) és kiváló termékeinek (pálinka, méz, húsipari termékek) köszönhetően napjainkban a falu idegenforgalmi célponttá vált. Újszilvás a helyi önkormányzat céltudatos munkássága és eredményei alapján 2011-ben a Magyarországi Falumegújítás ver-

senyben az 1. helyezést érte el. A falu életében az ország első naperóművének felavatása 2011 novemberében fontos mérföldkő volt. A naperómű létrehozásához 2009-ben a helyi önkormányzat a Közép-Magyarországi Régiónál a megújuló energiahordozó-felhasználás növelése érdekében sikeresen pályázott. A beruházás a helyi önkormányzat 2 hektáros ingatlanán épült meg, összértéke 618 millió Ft volt. Ebből 433 millió Ft (70%) volt a támogatás mértéke. A beruházás hasznos élettartama szakemberek szerint 25 év. A fotovoltaikus erőmű 68 db forgatórendszerrel felszerelt 1632 db napelemmel működik,

éves villamosenergia-termelése meghaladja a 630 000 kWh-át. Az erőmű különlegessége, hogy a napelemeket a napjárását követő mozgatható szerkezetekre rögzítették, amelyek alkalmazása körülbelül plusz 30%-os energiatermelést biztosít. Ez a rendszer Újszilvás közintézményeinek villamos-energiával történő ellátását minimálisan 15 évre biztosítani tudja. Ugyanakkor a fenti évek alatt ez a beruházás nemzetgazdasági szinten az előzetes számítások szerint 8 241 tonna CO₂ kibocsátását akadályozza meg.

A naperőmű népszerűsítését, annak előnyeit az országos és a helyi médiumok méltatták és népszerűsítették. Az erőmű felavatása óta annak működéséről, hasznosságáról a létesít-

ményt megálmodó és megépítését szorgalmazó Petrányi Csaba polgármester számos előadást tartott.

A beruházás felavatása óta az erőmű iránt érdeklődő, a falut felkereső polgármesterek száma meghaladta a 150-et, emellett több közeli ország és országrész (Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Erdély, Felvidék, Horvátország, Kárpátalja, Moldova, Szerbia) szakemberei érdeklődtek az erőmű iránt. Ez a nagyfokú érdeklődés nem lehet véletlen, hiszen ezzel a környezettudatos beruházással Újszilvás követendő példát mutat a hazai és külföldi települések döntéshozói számára.

DUSEK LÁSZLÓ

TÁRSASÁGI ÉLET

Főtitkári jelentés

Beterjesztette MICHALKÓ GÁBOR, a Magyar Földrajzi Társaság 137. Közgyűlésén

Tisztelt Közgyűlés!

Főtitkári jelentésem összeállítására készülve, belelapoztam a korábbi évek általam jegyzett, a Földrajzi Közlemények hasábjain megjelent beszámolóiba és arra a megállapításra jutottam, hogy három kulcsszó köré rendeződtek a gondolataim: örökség, szolgálat és reform. Rendre ezek, illetve ezek szinonimái mentén vezettem be az adott évről szóló számadásaimat. A Társaság 141 éves örökségének megőrzése és ápolása érdekében végzett szolgálatunk – a többes szám a ma leköszönő Tisztikarra utal – utolsó, immáron negyedik esztendeje a reformok stabilizálásáról szólt. A 2012/2013-as ciklusban már nem nyitottunk új frontokat, sokkal inkább a korábbi vállalásaink elmélyítésére, a zavartalan vezetőség-váltás előkészítésére törekedtünk. Szándékaink a szervezet egészének teljesítményében, a korábban megfogalmazott célkitűzéseink (láthatóság, szerethetőség, társadalmi szerepvállalás) valóra válásában tükröződnek.

A lendvai vándorgyűlésünkön elfogadott új Alapszabályunk – amely a civil szervezetekkel kapcsolatos fokozott társadalmi elvárások szellemiségében íródott – a Társaság erőteljesebb közhasznú szerepvállalását irányozta elő. Ha végigtekintünk az elmúlt év eseményein, láthatjuk, nem csak a Tisztikar és a Titkárság, hanem osztályaink, szakosztályaink többsége is törekedett arra, hogy a tagság mellett a geográfia iránt érdeklődők egyre szélesedő tábora élvezhesse munkánk gyümölcsét. A közhasznúságnak való megfelelés igénye tehát katalizátorként hatott az innovációs erőfeszítéseinkre, amelyek szélesan értelmezhető hozadéka elősegítette a tradícióink megőrzését.

Emlékezés

Mindenekelőtt tisztelettel emlékezzünk mindazon tagtársunkra és kollégánkra, akik leg-

utóbbi közgyűlésünk óta távoztak körünkől!
Elhunyt:

- BÉRES ISTVÁN (1989 óta volt Tiszteleti tag)
 - ENYEDI GYÖRGY (1989 óta volt Tiszteleti tag)
 - TÓTH JÓZSEF (2002 óta volt Tiszteleti tag)
- Emléküket megőrizzük!

Taglétszám

Társaságunknak a 2013. június 25-i állapot szerint 495 rendes (ezen belül 39 ifjúsági és 95 nyugdíjas) 39 tiszteleti, valamint 30 jogi tagja van, tehát szavazati joggal rendelkező taglétszámunk összesen 564 fő, amely kiegészül 3172 pártoló taggal. Utóbbiak rekrutálására az új Alapszabályunk adott lehetőséget, így a Földgömb magazin előfizetői számára felajánlottuk a pártoló tagság lehetőségét és láthatóan jelentős többségük örömmel csatlakozott a geográfia szimpatizánsainak táborához, s vált a Társaság holdudvarának részesévé; modernül fogalmazva: eddig több mint háromezren lájkoltak minket (itt jegyzem meg, hogy a Társaság Facebook oldalán 414 „kedvelővel” találkozhatunk, míg a Földgömböt már közel tízezer „kedvelik”). A számokkal való zsonglőrködésnek egyetlen célja van, láttatni azt a nagyszámú szimpatizánst, akik egyrészt közvetlen élvezői a Társaság közhasznú tevékenységének, másrészt a rendes tagok utánpótlásának jövőbeli bázisául szolgálhatnak.

A szakosztályok, területi osztályok tevékenysége, a titkárság működése

Társaságunk 9 szakosztálya, 16 területi osztálya és 1 határon túli, Székelyföldi Osztálya tart rendszeresen tudományos-ismeretterjesztő előadásokat. A 2012/2013-es társasági évben

szakosztályaink 43, osztályaink 133 előadást, illetve rendezvényt tartottak, tehát a Magyar Földrajzi Társaság szervezésében az elmúlt évben összesen 176 tudományos-ismeretterjesztő előadás hangzott el. Örömteli, hogy az elmúlt évben egy új területi osztály alapítására is sor kerülhetett, Szekszárd központtal jött létre a Duna-völgyi Osztály, ezzel párhuzamosan a Tolna megyei Osztály székhelye Dombóvárra került.

Sajnos a „Csipkerózsika álmában” lévő osztályainkba és szakosztályainkba a legnagyobb igyekezetünk ellenére sem sikerült az elmúlt évben életet lehelniük, kivétel nélkül kapcsolatba léptünk a Tisztikar által legitimnek tekintett vezetővel, de vagy hivatalos lemondó levél (Kiskunsági Osztály: Csatári Bálint, Bakony-Balaton-vidéki Osztály: Kopek Annamária) vagy hátrítás, az időhúzás kísérlete volt a válasz. Sajnos a kérdés megoldása sokkal bonyolultabb annál, mint az adminisztratív törlés végrehajtása, ugyanis a közhasznúságunk megtartásának és sikeres pályázati tevékenységünk folytatásának egyik feltétele az országos lefedettségünk biztosítása.

A Titkárságnak sikerült a Választmány régi elvárását teljesítenie, felmérte a tagság körében, hogy kit melyik osztályhoz, illetve szakosztályhoz köt az identitása, és ezt az adatbázist eljuttattuk a területileg illetékes vezetőkhez, hogy a tagságukra vonatkozó valós információk birtokában vehessék szervező és irányító munkájukat.

Társaságunk éves nagyrendezvényére, sorrendben a 65. vándorgyűlésére 2012. június 29. és július 2. között a szlovéniai Lendván, a Kétnyelvű Gimnázium irigylésre méltóan korszerű épületében került sor. A rendezvény tudományos ülésszakának témája a „Muravidék földrajza” volt. A vándorgyűléshez kötődő tanulmányút a Muravidékre, Göcsejbe, Őrségbe és Hetésbe, valamint Kelet-Tirolba vezetett (a vándorgyűlésről szóló részletes beszámoló a Földrajzi Közlemények 2012/4. számának hasábjain olvashatók).

A Társaság az elmúlt évben több országos jelentőségű tudományos és ismeretterjesztő rendezvénynek is szervezője, társszervezője, illetve különböző munkaszerepben közreműködője volt. Közülük (időrendben) kiemelendő:

– 2012. augusztus 20–25. között tartották a 2012. évi HUNGEO–magyar földtudományi szakemberek XI. találkozóját, amelynek helyszíne az egri Eszterházy Károly Főiskola volt, Társaságunk, amely a rendezvény társszervezője volt, tagjainak előadása révén is hozzájárult a tanácskozás sikeréhez.

– 2013. április 12–13-án a Társaság Nyírségi Osztályának aktív részvétele mellett bonyolították le Szerencsen a X. Magyar Tájföldrajzi Konferenciát, ahol vendéglátónk, a Boeckai István Gimnázium felkérésére a megnyitóbeszéd megtartása vagy a Vizi E. Szilveszterről elnevezett terem felavatása révén a Tisztikar is szerepet vállalt a rendezvény protokolláris mozzanataiban.

– 2013. május 3-án került megrendezésre a „Füredővárosok” című 2 napos tudományos konferencia, amely a történelem és a földrajz ősi szimbiózisát volt hivatott erősíteni, ugyanakkor más tudományok képviselői is szép számban jelentek meg a Kunszentmiklóson tartott rendezvényen. A tanácskozás társszervezője a Történelmi Ismeretterjesztő Társulat Egyesület volt, amely velünk együtt élvezte Kunszentmiklós Város Önkormányzatának meghívását és önzetlen vendégszeretetét. A konferencián 4 szekcióban összesen 25 előadás hangzott el.

– 2013. május 11-én a budapesti Millenáris Parkban került sor a „Felfedezők Napja” elnevezésű, a „Kutatóexpedíciók Fesztiváljaként” aposztrofált nagyszabású rendezvényre, amelyen a szervező, a Földgömb az Expedíciós Kutatásért Alapítvány szakmai együttműködő partnereként vettünk részt. Az eseményen 3500 látogató fordult meg, 32 ismeretterjesztő előadás hangzott el.

A Társaság az elmúlt évben a 136. közgyűlésen módosított és időközben a bíróság által is jóváhagyott Alapszabályában megfogalmazottaknak megfelelően működött. A korábbi struktúra annyiban változott, hogy az 1 elnök, 4 alelnök, 1 főtítkárs, 1 titkárs és 1 könyv- és térképtárol felállásban a korábbi titkárságvezetői pozíció helyére az ügyvivő került. A Választmány döntése alapján, a főtítkárs által kinevezett ügyvivő, Heiling Zsolt lett, aki egyszemélyben koordinálta a Titkárság rendkívül sokoldalúvá duzzadt feladatait és figyelemmel kísérte a Társaság egyetlen alkalmazottjának adminisztratív tevékenységét. A Társaság minden választott tisztségviselője (megközelítően 50 tagja) bármilyen ellenszolgáltatás nélkül, önkéntes munkában látta el megbízatásait. Az Alapszabály módosítása lehetőséget teremtett arra is, hogy Marosi Sándor 2009. évi sajnálatos elhalálozásával megüresedett tiszteletbeli elnök pozícióra Papp-Váry Árpádot, egykori elnökünket a lendvai vándorgyűlésen megválasszuk, így az Elnökség az elmúlt évben immáron a tiszteletbeli elnökünkkel kiegészülve végezte munkáját.

Tekintettel arra, hogy a Titkárság teljes egészében átkerült a Földgömb magazin Szerkesztőségének is helyt adó Erzsébet Királyné úti ingatlanba, és a Budaörsi úti MTA Kutatóház I. emeletén lévő, a Földrajztudományi Kutatóintézet nagyvonalú felajánlásának jóvoltából használt irodánk visszanyerte eredeti funkcióját, a benne levő, egyes esetekben több mint 100 éves relikviáink (jegyzőkönyv és fotódokumentáció felvétele mellett) kivétel nélkül a Magyar Földrajzi Múzeumba kerültek tartós letét címén.

A Társaság könyvtárának, titkárságának távoli jövőben történő elhelyezését kívánta elősegíteni Kaiser Mihály tagtársunk, aki hivatalos végrendeletében a Magyar Földrajzi Társaságot jelölte meg Erzsébet körüti ingatlanának örököséként.

A Társaság keretein belül Kovács Zoltán elnöklétével működött az IGU Magyar Nemzeti Bizottsága. Az elmúlt évben a testület legfontosabb feladata a hazai geográfiának a Kölnben 2012 augusztusában megrendezett világkonferencián történő eredményes képviselése volt, amely tanácskozáson több tagtársunk is bemutatta legújabb tudományos eredményeit. A Társaság nemzetközi szerepvállalásai közé tartozott az EUGEO-ban való tagságunk fenntartása és a 2013. évi római konferencia előkészítése, amelyet alelnökünk, Kovács Zoltán mint a tekintélyes európai szervezet végrehajtó bizottságának tagja is koordinált.

Kiadványaink

Társaságunk minden tagjához elektronikusan vagy kinyomtatott formátumban eljuttatott illetménylapja a Földrajzi Közlemények – a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap pályázati támogatásának köszönhetően – az elmúlt időszakban is négy különálló számmal jelentkezett. Egyrészt az anyagi támogatás feltételeként elvárt fegyelmezett határidőtartásnak, másrészt a szerkesztők rutinjának és összességüknek köszönhetően szinte negyedéves ütemezéssel sikerült az egyes folyóirat-számokat megjelentetnünk és a honlapunkon, illetve a másik illetménylapunkkal, a Földgömb magazinnal egy postai csomagban a tagsághoz eljuttatnunk. Sikerült a folyóirat korábban elnyert presztízsét megőriznünk, immáron nem csak az MTA X. Földtudományok Osztálya, hanem a IX. Gazdaság és Jogtudományok Osztálya is a kéziratok megküldését ösztönző, igen kedvező

minősítéssel illette a Földrajzi Közleményeket. 2013 januárjától változás történt a szerkesztőség háza táján, Egedy Tamás, aki hosszú ideje végezte a szerkesztői feladatokat, felelős szerkesztői megbízást kapott, ezzel némileg tehermentesítette a főtítkárt a főszerkesztői pozícióval párosuló mindennapos feladatok alól.

Továbbra is a Társaság sikertörténetének részét képezi a Healing Média Kft. kiadásában évente 10 számmal jelentkező népszerű tudományos-ismeretterjesztő magazinunk, a Földgömb, amelyet illetménylappá válása óta a tagság még inkább sajátjának érezhet. Aki már próbált ebben a lapban megjelenni, tudja, kizárólag színvonalasan megírt, közérdeklődésre számot tartó és csodálatosan illusztrált mondanivalóval van esélye, köszönet a Társaság jó hírnevének illetően őrzésében is közreműködő kiadónak és csapatának.

Pénzügyi helyzetünk

Az elmúlt évben tovább folytatódott a Társaság pénzügyi stabilizációja, amely egyrészt a következetesen takarékos gazdálkodásnak, másrészt a sikeres pályázati tevékenységünknek, harmadrészt a nagyvonalú adományozóinknak (ide értve természetesen a nélkülözhetetlen 1%-os felajánlásokat is) köszönhető. Amikor a tagság érdemi hányadát foglalkoztatató felsőoktatási intézményekből folyamatosan érkeznek a pénztelenségről és annak következményeiről szóló lehangoló hírek, akkor a Társaság gazdálkodásáért felelős főtítkárnak az MKB banknál vezetett folyószámlára pillantva megnyugtató érzés annak konstataciója, hogy az általunk alkalmazott titkársági munkatársunknak tudunk bért és járulékokat fizetni, képesek vagyunk a Földrajzi Közlemények előállítását finanszírozni, valamint biztosítható a Földgömb illetménylapként való eljuttatása a tagsághoz. Mindezek mellett az Ifjúsági Szakirodalmi Nívódíjhoz tartozó alszámlánkon ott kamatozik (kamatoztat) az az összeg, amelyet az elmúlt év során kifejezetten erre a célra ajánlottak fel az ügy mögé álló geográfusok.

Társaságunk a Magyar Tudományos Akadémiával kötött szerződése alapján 2012-ben és 2013-ban is 1 476 000 Ft támogatást kapott az 1 főfoglalkozású alkalmazott munkabérére és annak járulékaira, amely összeg ugyan nem fedezi a titkárságvezető javadalmasát és annak közterheit, mégis jelentős segítséget jelent. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az MTA

2012-ben és 2013-ban egyaránt 550 ezer Ft támogatást nyújtott a Földrajzi Közlemények kiadására, amely szintén érdemi hozzájárulás a lap sokrétű költségeihez.

Pályázati aktivitásunk a 2012/2013-as társasági évben sem lanyhult, titkárunk, Erőss Ágnes a Földrajzi Közlemények támogatására ismét eredményesen pályázott a Nemzeti Kulturális Alaphoz, amelynek folyamodványaként 1 millió forintot nyertünk. Tekintettel arra, hogy sikerült szorosabbra fűzni az együttműködésünket a Teleki Pál Országos Földrajz-Földtan és a Sajtó Károly Kárpát-medencei Környezetvédelmi versenyek szervezőivel, így ezen események lebonyolítására Társaságunk titkársága készítette el a pályázatokat, amelyek rendkívül sikeresen szerepeltek, előbbira 2, utóbbira 1 millió forintot nyertünk. A pénzt elsősorban a verseny lebonyolítására, a résztvevők díjazására, a közreműködők honorálására, és a megmérettetéssel kapcsolatos kommunikációs feladatokra használtuk fel.

Közéleti szerepvállalás

A Társaság komoly szerepet vállalt a szakmai érdekek oktatási és kulturális igazgatás felé történő artikulálásában. A szakmai érdekképviseleti munka keretében véleményezte a földrajzoktatást érintő jogszabálytervezeteket, a tagság véleményét kikérve állásfoglalást fogalmazott meg az általános és középiskolai oktatást, valamint a főiskolai, egyetemi képzést érintő szakigazgatási szándékokat illetően.

2012. november 17-én a Magyar Földtani és Geofizikai Intézetben megrendezett „Földtudományi forgatag 2012” elnevezésű rendezvény keretében Baksa Csaba a Magyarhoni Földtani Társulat és Szabó József a Magyar Földrajzi Társaság nevében együttműködési megállapodást kötöttek, amelyben többek között a két nagyműltű szervezet és a társszervezetek Földtudományi Szövetségbe való tömörülésének szándékát fejezték ki.

A Társaság részt vesz a hazai földrajzi/föld- és környezettudományi tanulmányi versenyek szervezésében és lebonyolításában. Kitéve a már említett Teleki Pál Országos Földrajz-Földtan és a Sajtó Károly Kárpát-medencei Környezetvédelmi Csapatversenyben érintett, de ezek mellett a Trócsányi András és Gyüre Judit tagtársaink nevével fémjelzett IV. Országos, angol nyelvű földrajzi tanulmányi versenyen működünk közre. Szabó Pál tagtársunk köz-

benjárására idén negyedszer kerülhetett arra sor, hogy a földrajzi OKTV dobogós helyezetteinek – a díj rangjához méltóan – a verseny ünnepélyes díjkiosztóján adhassuk át az Ifjú Geográfus okleveleket. A Tisztikart Visi Judit Felügyelő Bizottságunk elnöke képviselte a budapesti Móróc Zsigmond Gimnáziumban megrendezett eseményen. A Társaság az OTDK szervezőinek megítélt felkérésére ebben az évben vállalta a Matematika-Földtudományok Szekció földrajzi tagozatainak szponzorálását, amely az első helyen végzett hallgatók 1 éves földrajzi társasági tagsággal való megjutalmazását jelentette.

Ismert, hogy a Társaság szorosan együttműködik az MTA Földtudományok Osztálya keretében működő Földrajzoktatási Albizottsággal és a Földrajztanárok Egyletével is. Ennek a párbeszédnek az elmúlt évben a legkülönbözőbb országos földrajzversenyek összehangolásának igénye állt a fókuszában, egy kifejezetten erre a célra szervezett tanácskozáson találkozhattak az érintett oktatók, akik kifejezték azon reményüket, hogy a Társaság felvállalja a közöttük lévő koordinációt.

A Társaság Tisztikara a magyar geográfiát érintő megemlékezéseken, köszöntéseken és búcsúztatásokon is több alkalommal képviselte a tagságot.

Kommunikáció

A Társaság láthatóságának legfontosabb eszköze a honlap, amelynek az elmúlt évben egyértelműen sikerült a belső és külső kommunikáció területén vezető funkciót betöltenie. A Társasággal kapcsolatban minden lényeges információ elérhető, rendezvényeink naprakészen követhetőek. A napi információáramlást a tagok email címére eljuttatott hírlevelek révén biztosítottuk, ezzel jelentős postaköltséget takarítottunk meg.

Könyvtár

Az MTA Kutatóház úgynevezett lepnényépületében elhelyezett könyvtárunk vonatkozásában érdemi fejleményekről nem tudok beszámolni, a Debreceni Egyetem Informatikai Karával továbbra is élő szerződésünk van a hallgatók nyári gyakorlatának lebonyolítására, azonban 2012 nyarán technikai okok miatt nem tudtuk fogadni a jövő könyvtárosaikat. A Pécsi és a Szegedi Tudomány-

egyetem is érdeklődést mutat a könyvtárunk gyakorlólhelyként történő kihasználására, ők is szívesen küldenének hallgatókat (fogadásukra előreláthatólag 2013 augusztusában kerül sor).

Időközben kiderült, hogy az erdi Földrajzi Múzeum közelmúltban felújított padlástere statikailag nem alkalmas nagyobb tömegű könyv befogadására, ezért „vész esetén” az épület csak a valóban muzeális értéket képviselő köteteket tudná befogadni.

Jövő

Tavaly ilyenkor a „professzionális háttér-munkát” emeltem ki mint a Társaság jövőjének zálogát. Most is azt gondolom, hogy a Társaság termékeny közhasznú működése a geográfiai gondolat terjesztését hivatásának tekintő önkéntesek és az őket segítő, a geográfia felemelkedéséért hasonlóan elkötelezett Titkárság szimbiózisának fenntartásán és erősítésén alapszik.

Az új Tisztikarnak azon kell fáradoznia, hogy az örökségünket a kor változatos kihívásaira reagálva ápolja, ugyanakkor törekedjen a fejlődést előmozdító innovációk felvállalására és az ezzel együtt járó kockázatok minimalizálására.

A Szegeden Kovács Zoltántól átvett főtitkári stafétabotot ezennel visszaadom, hatalmas megtiszteltetés és leírhatatlan öröm volt számomra, hogy a Társaságot Berecz Antal, Cholnoky Jenő, Teleki Pál, Prinz Gyula és a többi legendás hivatali elődöm nyomdokába lépve szolgálhattam. A tagság 2009-ben úgy gondolta, Szabó József elnök úrral rászolgáltunk a bizalmára, ma mindketten abban a reményben köszönünk le, hogy az elmúlt négy év során megszolgáltuk a bizalmát.

Befejezésül megköszönöm szíves figyelmüket és kérem a Tisztelt Közgyűléstől beszámolóm elfogadását.

Székesfehérvár, 2013. június 29.

MICHALKÓ GÁBOR
főtitkár

A Felügyelőbizottság jelentése a Magyar Földrajzi Társaság 2012. évi gazdasági és pénzügyi tevékenységéről

Tisztelt Közgyűlés, Kedves Kollégák!

A Felügyelőbizottság 2013. március 10-én megkapta a Társaság 2012. évi pénzügyi-gazdasági tevékenységével kapcsolatos adatokat, ezeket a Felügyelőbizottság mindhárom tagja áttekintette. A Főkönyvi kivonat, az Eredmény kimutatás, valamint a Mérleg részletes és átfogó információt nyújt a bevételekről és a kiadásokról.

2012. január 1-jétől a Társaság pénzügyeinek könyvelését a Dream-Count 2003 Kft. végzi. A könyvelők minden segítséget megadtak az adatok áttekintéséhez.

A nyilvántartások alapján társaságunk taglétszámának alakulása: 2011-ban kimutatott tagság 578 tag, 2012-ben kimutatott tagság 538 tag (rendszeresen 350, 149 kedvezményes, 37 tiszteleti). A tagdíj emelés hatására a vártnál jóval kisebb (7%-os) volt a lemorzsolódás, ez elmarad a korábbi mértékektől. Az adatok alapján elmondható, hogy megállt a létszámcsökkenés, a tagnyilvántartás pedig átláthatóbb lett. A pártoló tagok száma 2509 fő.

A Heiling Media Kft-vel való együttműködés az első év tapasztalatai alapján hatékonyabbá teszi a gazdálkodást és segíti a Társaság biztonságos működését. Kérjük Elnök Urat és Főtitkár Urat, hogy az együttműködés során továbbra is

ügyeljenek arra, hogy ez megfeleljen a Társaság közhasznúságából adódó elvárásoknak

A társaság kiadása a Főkönyv alapján

Összes költség: 12 361 571 Ft

Költségcím	Költségek (Ft)
Anyagköltség	10 446
Igénybevett szolgáltatások	8 490 252
Egyéb szolgáltatások (bank, illeték, eljárási díj)	104 992
Bér	2 474 591
Egyéb személyi jellegű (BKV, útiköltség, reprezentáció)	553 180
Járulékok	728 110

Az igénybevett szolgáltatások részletezése 1.

Költségcím	Költségek (e Ft)
Vándorgyűlés	3910
Teleki Földrajzverseny	1374
Illetménylapok, folyóirat	2001
Posta költség	365
Könyvviteli szolgáltatás	360
Tudományos cikk	330
Nyomdai szolgáltatás	45

Az igénybevett szolgáltatások részletezése 2.

Költségnem	Költségek (e Ft)
Hirdetés	31
Pályázati díj	29
Szakirodalom	37
Egyéb szolgáltatások	6
Javítás-karbantartás	2
Összesen	8490

A Társaság bevételei a Főkönyv alapján

Bevétel összesen: 15 496 359 Ft

Forrás	Bevétel (Ft)
Konferencia, vándorgyűlés	4 727 500
Tagdíj (ebből jogi: 233 000)	3 639 837
Egyéb kapcsolódó bevételek	87 667
Adományok támogatások	6 975 660
Kamat	65 695

Adományok, támogatások részletezése (ezer Ft)

Jogcím	Tárgyévben		
	kapott	folyósított	felhasznált
Nemzeti Kulturális Alap	1130	0	1130
Külgügyminisztérium	300	0	300
Nemzeti Erőforrás Minisztérium	1350	0	1350
Magyar Tudományos Akadémia	1476	0	1476
SZJA 1%*	580	0	1171
Egyéb támogatás	1549	0	0
Összesen	6385	0	5427

*Az előző évben fel nem használt áthozatallal

Eredmény: 3 134 788 Ft

Az eredményt rontja ugyanakkor, hogy valójában nem tartozik az ez évi bevételhez:

- 592 ezer Ft (1%-ból származó összeg, amelyet 2012-ben már fel kellett használnunk a számvitel szerint
- 1 548 ezer Ft (Nívó-díjból származó egyszeri befizetés)
- 130 ezer Ft, 2011-ről áthúzódó NKA kifizetés

ez összesen 2270 ezer Ft.

Ezért a tényleges eredmény: 864 ezer Ft. (Ezt még kissé csökkenti a 2012 előtti tagdíjmaradások összege, amelyet a könyvelés külön nem mutat ki.)

Sajnos tovább csökkent a tagdíjbevételek, és az 1%-ból felajánlott adó. Ugyanakkor megállapítható, hogy a Társaság gazdálkodása stabil. Ennek megőrzése továbbra is szükségessé teszi a takarékos és körültekintő költségtervezést, illetve az aktív pályázati tevékenységet.

A Társaság továbbra sem nélkülözheti a támogatásokat. Mindenféle támogatásra, pénzadományra szükség van, ezért kérjük a Tagtársakat, hogy továbbra is segítsenek a támogatók felkutatásában.

Összességében megállapítható, hogy a Társaság működése stabilizálódott, több mint fél-éves működéshez elegendő pénzeszközzel rendelkezik.

Mindezek után felkérem a Tisztelt Közgyűlést a 2012. évi pénzügyi jelentés elfogadására.

Budapest, 2013. március 21.

ÜTÖNÉ VISI JUDIT
a Felügyelőbizottság elnöke

Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság 66. Vándorgyűléséről és 137. Közgyűléséről

15 évnyi szünet után 2013. június 29–31. között ismét a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola adott otthont a Magyar Földrajzi Társaság vándorgyűlésének. A rendezvény ugyanazon falak között, de komfortosabb, technikailag megújított konferenciateremben került szombat reggel megnyitásra, a jelenlévőket a főiskola nevében SZABÓ PÉTER rektor, a polgármester képviselőjében VIZA ATTILA környezetvédelmi tanácsnok köszöntötte. A „Tudomány és innováció a Közép-Dunántúl régióban” címet viselő tudományos ülésszak keretében 7 rendkívül izgalmas előadásra került sor. HERVAINE SZABÓ GYÖNGYVÉR,

a főiskola rektorhelyettese „A társadalmi innováció új kihívásainak kutatása a Kodolányi János Főiskolán”; SZÉPVÖLGYI ÁKOS a Közép-dunántúli Regionális Innovációs Ügynökség vezetője „Innováció és területiség? – A látens regionális innovációs rendszer sajátosságai”; HORVÁTH GERGELY, az ELTE főiskolai tanára „Innovációs elképzelések a felhagyott bányaterületek hasznosításában”; AKPAMBETOVA KAMSHAT MAKPALBAEVNA, a Kazah Földrajzi Társaság elnöke, egyben rendezvényünk díszvendége „A kazah földrajz bemutatása”; HEVESI ATTILA, a Miskolci Egyetem professzor emeritusa „A 250

esztendeje elhunyt BERTALANFFI PÁL életpályája és földrajzi munkássága”; SZALAI KATALIN és KISS RÓBERT a Kodolányi János Főiskola Turizmus Tanszékének munkatársai „A táji értékek szerepe a Közép-Dunántúl régió turizmusában, különös tekintettel a golfpályák helyszínének innovatív kiválasztásában”; HEILING ZSOLT és NAGY BALÁZS, a Földgömb szerkesztőségének oszlopos tagjai „Felfedező Napja – A földrajz ünnepe” címmel tartottak előadást.

A finom és bőséges ebédet követően került sor a Társaság rendes közgyűlésére, amelynek első napirendi pontja hagyományosan a kitiintetések átadása volt (a kitiintetettek neve és a laudáció e lapszámunkban olvasható). Az örömteli pillanatokot követően zajlott az elnök, a főtítkár, a Választmány és a Felügyelő Bizottság tagjainak megválasztása. Amíg a szavazatszámolás folyt, addig a leköszönő főtítkár ismertette beszámolóját (lásd főtítkári beszámoló e lapszámunkban), amelyet a tagság egyhangúlag elfogadott. A Társaság hagyományainak megfelelően a leköszönő elnökség tagjai – az elmúlt ciklus szubjektív összefoglalásának szánt búcsúszavakat követően – levonultak a pulpitusról, helyüket PAPPVÁRY ÁRPÁD tiszteletbeli elnök vette át és ismertette az időközben összesített szavazatok eredményét. A Közgyűlés a Társaság elnökének GÁBRIS GYULÁT, főtítkárnak MARI LÁSZLÓT, alelnököknek KOVÁCS ZOLTÁNT és MICHALKÓ GÁBORT, a Felügyelő Bizottság tagjává BUJDOSÓ ZOLTÁNT, TINER TIBORT és ÜTÖNÉ VISI JUDITOT választották. Választmányi tagok lettek: EGEDY TAMÁS, GERHARDTNÉ RUGLI ILONA, HANUSZ ÁRPÁD, ILLÉS SÁNDOR, JANKÓ ANNAMÁRIA, KISS EDIT ÉVA, KOROMPAI ATTILA és SZALAI KATALIN.

A délelőtti tudományos ülésszak és a délutáni Közgyűlés után – a Magyar Földrajzi Társaság hagyományaihoz híven – a rendezvénynek helyt adó város nevezetességeivel (elsősorban a belváros), látnívalóival ismerkedtünk. Székesfehérvár Európa legősibb városainak egyike, hajdani királyi székhely. A honfoglalás idején ez a terület Árpád vezér törzsének szálláshelye volt. Királyok koronázási és temetkezési helye, törvénykezési napok, országgyűlések, valamint a nevezetes Aranybulla kihirdetésének színhelye. A Koronázó téren az Országalmánál találkoztunk, amely a város történelmi múltjának jelentőségét jelképezi. Ahogyan a városnéző sétánkon úgy a vasárnapi belföldi tanulmányúton is a nagyon kedves és felkészült HUSZÁRNÉ KUTI TAMARA, a Kodolányi János Főiskola Turizmus tanszékének munkatársa kalauzolt bennünket.

Először a Püspöki palotába látogattunk, mely a középkori bazilika romjainak felhasználásával épült, részben a templom homlokzati részének és tornyainak maradványai fölé (1800–01-ben). Nagy örömünkre szolgált, hogy bemehettünk, mert erre egyénileg nem kerülhetett volna sor. Az épület főhomlokzatát a püspöki címer és különböző szobrok díszítik. A Palota értékes biedermeier és empire stílusú belső berendezéséről, a 40 000 kötetes könyvtárról, a festményekről és szobrokról, az ebédlő, majd 150 éves eredeti parkettájától és különleges óriási szőnyegéről – amely 42 „rózsából” áll, mindegyiket egy-egy asszony szötte, majd összedolgozták – nagyon érdekes, szinte mindenre kiterjedő tájékoztatást kaptunk SÓFALVI KATALINTÓL. A püspöki hálósobából nyíló kápolnában – itt található a Passauból ajándékba kapott Boldog Gizella ereklye – fejeztük be látogatásunkat. Ezután a Ferences templom melletti Egyházmegyei Múzeumba mentünk, ahol értékes liturgikus műtárgyakat, vallási emlékeket mutatnak be modern eszközökkel, érdekesítő tálalásban – ahogy olvashatjuk a Múzeum ismertetőjében. Felkészült munkatársak nyitott szívvel várnak mindenkit, készséggel adnak eligazítást – meg tapasztaltuk – minket itt is SÓFALVI KATALIN tárlatvezető kalauzolt. A múzeum őrzi Szent István fejerekyetartóját, amely Mária Terézia ajándékként került Székesfehérvárra. A tárlókban augsburgi, bécsi, pozsonyi, budai ötvösök remekművű munkáit és elsőrangú egyházi textilíákat tekinthetünk meg.

Városnéző sétánkon a továbbiakban KISS ERIKA idegenvezető kalauzolt bennünket. A következő látnívalónk volt a IV. Béla király alapította Szt. István székesegyház, mely a Géza fejedelem sírja fölé emelt templom helyén áll. A 18. század közepe táján barokk stílusban átfarmálták. Kéttornyos főhomlokzatát Szt. István, Szt. László és Szt. Imre barokk szobrai díszítik. A főbejárat előtt a kövezet eltérő színű kockái jelzik az első itteni még Géza fejedelem idejéből származó templom alapfalainak feltárt vonalait. Az altemplomban vannak III. Béla király és felesége vörösmárvány koporsói. A szarkofág kiemelt alsó lapja pedig őrzi a kirajzolódó testeket – magyar torinói lepel?!

Megnéztük még a székesegyház homlokzata előtt oldalt álló, közelmúltban felújított, négykaréjos, gótikus Szt. Anna kápolnát, mely a város egyetlen épségben maradt középkori épülete. Belsejében török díszítőfestés részletei láthatók, a hálóboltozatos kápolna kis huszár-

tornya és barokkoltára a 19. sz. elejéről való. Belvárosi sétánk múltó befejezéseként a Középkori Romkerte látogattunk, mely a Szt. István által alapított királyi bazilika maradványait őrzi, s a hajdani királyi palota helyén áll. A bazilika öt évszázadon át volt a középkori magyar állam legfontosabb, legszentebb épülete, itt koronázták és temették el a királyokat, itt őrizték a koronát, a királyi kincstárat és az ország levéltárát. A kőtárat is befogadó emeletes mauzóleumban Szt. István szimbolikus motívumokkal díszített, a 11. sz. közepén egy római szarkofágból faragott, nagyméretű koporsóját őrzi. A mauzóleum falait látványos kompozíció Aba Novák 1939-ben készült történelmi seccoja ékesíti – a mű monumentális és egyéni. Az északi falon a Szent Korona és a Szent Jobb története, a keletin Szent István királlyá koronázása, a nyugati oldalon Vajk megkeresztelése, a déli oldalon a Szent Korona országainak és tartományainak egyesített nagycímere és a magyar koronára felesküdt uralkodók, kormányzók láthatók.

Városnéző programunk befejezéseként végig-sétáltunk a Fő utcán és megérkeztünk a Vándor-gyűlés díszvacsorájának helyszínére, az elegáns Hotel Magyar Király**** szálloda tróntermébe, ahol nagyon kedves, figyelmes vendéglátásban volt részünk. A jelenlévők nagy meglepetésére itt került kiosztásra a „Geográfus ajándékbor”, amelyet DÁVID LÓRÁNT, BÚJDOSÓ ZOLTÁN és BARÓCSI ZOLTÁN, a Gyöngyös-Mátravidéki Osztályunk tagjai ajánlottak fel (nagyvonalú gesztusukat ezúton is köszönjük).

A vasárnapi közép-dunántúli belföldi tanulmányút jól tervezett, változatos programja elnyerte tetszésünket, melyben volt gyalogtúra, kastély- és várlátogatás, tehetséggondozó sportintézmény megtekintése, de még többféle „igazi” magyar pálinka kóstolása is. Reggeli után elindultunk a Gaja szurdok irányába. Útközben sok információt kaptunk KUTI TAMARÁTÓL az érintett településekkel kapcsolatban. Moha „áldott kútjának” vizéről megtudtuk, hogy egy ritka, norvég ásványvízhez hasonló ásványi összetételű, természetes, szénsavas víz. A feltörő víz hőfoka 11,2°C. Az alacsony nátrium tartalmú víz nem terheli a keringést, jó hatással van a légzésre, emésztésre. Már a rómaiak is használták ezt a különleges, ma már Európa szerte közzismert ásványvizet. Az ország legrégebbi palackozott ásványvize. Egy régi útikönyvben olvasható: innen származik a Kempelen család – Kempelen Farkas a neves 18. sz.-i feltaláló az egész Európában feltűnést keltő sakközögép

szerkesztőjének Ágnes nevű édesanyjáról neveztek el a kedvelt ásványvizet. Iszkaszentgyörgy–Fehérvárcurgó közelében a Vértes és a Bakony között bányásszák még a legjobb minőségű üveg-homokot, Iszkaszentgyörgynél pedig a jelentős bauxittelepek a dolomit felszínén voltak. A Dunántúli középhegység dolomitjai közül kevés az olyan tisztaságú, amelyet a kohászat vagy az üvegyipar felhasználhatna. Az itteni dolomitot betonadalekként hasznosítják. Bodajk és Balinka közötti úton vártak ránk helyi vezetők, akikkel rövid túrát tettünk a Gaja szurdokban – miután a Varjúvár mellett sikerült mindenkinek átjutni a Gaja-völgyi Tájcentrum kerítésén – természetesen létrán. A csendesen csordogáló Gaja patak a Nagyesztergár melletti Veimpusztán ered és a Fehérvárcurgói víztározóba folyik. Az itt letelepedő népek életében mindenkor jelentős szerepet játszott a megélhetést nyújtó Gaja patak. Nemcsak azért, mert halat adott, hanem sok malmot is hajtott, vizét öntözésre is használták, sőt még átkelőhelyei is jövedelemforrást jelentettek. A rómaiak, akik 400 évig voltak Pannónia urai, a Gaja vízének felduzzasztásán és a Fehérvárcurgó melletti vaskapui völgy-szorosban már emeltek egy néhány méteres gátat. A 200 millió éves triász dolomitba – a 80 és 100 méteres sziklafalak között – 4 km hosszú szurdokvölgyet vájt ki az itt már vadabban „csobogó” patak. 16 kisebb barlang, köztük a Rigólyuk, a Sobri Jóska barlangja kedvelt célpont a túrázó fiatalok számára. A szurdok legnevezetesebb látványos helye az Ádám-Éva fa, mely eredetileg két öreg tölgyfa volt (tanufák). Ma már csak Ádám – mely a 60-as években tűz áldozata lett és kidőlt – látható, mely hídként funkcionált eddig a patak felett. A kora nyári nagyon csapadékos időjárás lezúduló víztömege elmozdította helyéről e természetes hidat. Többször végiggyalogoltam már a szurdokot a víztározó felől és még most is sikerült újabb ismereteket szereznem. Íme: A patakon átívelő kis híd fölé magasodó Keresztes-hegy vaskeresztje miért is áll ott? Az egyik Károlyi gróf – a terület Károlyi birtok volt több mint egy évszázadig – rangon aluli szerelmét valószínűleg eltették láb alól, ezután a gróf behajtott lovaskocsijával a szikla tetejéről a szakadékbá. A család szerint „elmezavar okozta a balesetet”, az ő emléket őrzi a kereszt. Kirándulásunk következő célpontja a Károlyi kastély volt, ahol már várt ránk Fekete Ágnes, aki igen részletes, érdekes tájékoztatást adott a tudnivalókról. A fehérvárcurgói kastélyt magába foglaló birtok az évszázadok során többször is

gazdát cserélt – az 1800-as évek közepén került végleg a Károlyiak kezébe. A szép romantikus stílusú épületet a bécsi építész H. Koch tervezte, mai formájára a székesfehérvári születésű Ybl Miklós alakította.

A kastély „U” alakú épületében az emeletes középrészhez kétoldalt oszlopos földszintes szárnyak kapcsolódnak. A főépület és az oldal-szárnyak díszudvart zárnak körül. A kastélyhoz 40 holdas arborétum jellegű park is tartozik. A világháború után a kastélyt államosították. Pénzszűke miatt az épület a 90-es évekig erőteljesen lepusztult, parkja elvadott. A Károlyi család kezdeményezésére létrejött Károlyi Alapítvány által 2009-ben az új Széchenyi-terv keretében, mintegy félmilliárd forintos uniós támogatás segítségével lehetővé vált a felújítás befejezése. 2011-től a helyreállított épület, e történelmi műemlék nyitva áll a nagyközönség számára. A kastélyban szálloda, múzeum, könyvtár működik, európai dokumentációs, kutató és továbbképző központ. A Kulturális Központban található – 2000 óta – a Fejő Ferenc Könyvtár és Archívum, valamint 2011-től a Vajay-Von Stetlen (magyar viszonylatban egyedülálló) genealógia és heraldika könyvtár és archívumgyűjtemény, melyek a kutatók rendelkezésére állnak. A kastély könyvtárában nagyon „egyedi” a rejtett, titkos ajtó mögötti csigalépcső, ahová bepillanthattunk. A kastély egyik termében helyet kapott a Tái porcelánbaba klub, ahol korhű ruhákba, „jelmezekbe” öltöztetett bábáikat látványos elrendezésben bemutatgatják a látogatóknak.

Miután a kastély díszudvarán elkészültek az egyéni és csoportos fotók is, buszra szálltunk, s utaztunk tovább a Vértes oldalában lévő Csókakőre, ahol már várt bennünket a nagyon aktív, lelkes, sok-sok ismeretet átadni kívánó idegenvezető, aki a „várkalauzunk” volt: VASS REZSÓNÉ. A község felett magasodik, a Csókahegy mészkőszikláira a 13. században a Csák nemzetség által emeltetett vár – Fejér megye egyetlen középkori vára. A vár tövében húzódó ma 81-es út őse volt ez a bizonyos „Feheruuarua rea menh hodu utu rea” – a tihanyi apátság alapítóleveléből. A belső, tornyos szabálytalan alaprajzú, többemeletes vár kiváló stratégiai adottságai révén, a végvárrendszer fontos elemeként a hegység védőbástyájaként szolgált. A tűzértség szerepének növekedésével azonban stratégiai jelentősége megszűnt, így lassú, de folyamatos pusztulásnak indult. Az elmúlt évtizedben a lelkes csókakőiek által alapított Várbarátok Köre kezdte meg műemléki felújít-

tását, mely még napjainkban is tart. Sikertült rekonstruálni a kaputornyot, a támfalakat és a fellegvár lakóépületeinek egy részét. A négy-szögletű alsó kaputoronyból jutottunk az alsó várba, innen kapaszkodhatunk föl a Fellegvárba, ahol élénk tűntek a palota, a kápolna és az öregtorony falai. A vár tetejéről gyönyörű kilátás tárult a szemünk elé. Végigtekinthettünk az egész Móri árkon, szemben pedig a Bakony keleti nyúlványait láthattuk. Várlátogatásunkat kicsit le kellett rövidítenünk – nem baj, majd legközelebb hosszabban időzünk Csókakőn, ha egyénileg jövünk –, mert már vártak bennünket a Csákvári Csárdában finom ebéddel, házi süteménnyel.

Ebéd után Felcsúton a Puskás Ferenc Labdarúgó Akadémiára látogattunk, ahol KÓVÁRI BARBARA várt bennünket a titkárságról. Nagyon sokrétű, hiteles tájékoztatást kaptunk az Akadémia tevékenységéről, céljáról, eredményeiről, a személyi és tárgyi feltételekről, a felvett fiatalok kollégiumi elhelyezéséről – annak pozitív hatásáról. Pontos képet kaptunk a tehetségkutatás egyik területéről, amely magas színvonalon biztosíthatja a fiatalok számára tehetségük kibontakoztatását. Fontos a sportmunka mellett az orvosi jelenlét, a sportolók edzettségi állapotának folyamatos mérése és ellenőrzése – az ennek megfelelő speciális eszközöket tekinthettük meg az egyik szobában. A különböző termekben láttunk Puskás Ferencről és társairól emlékezetes fotókat, valamint díjakat és trófeákat, a folyosókon pedig sok-sok archív felvételt a labdarúgással kapcsolatban. A sportintézményben európai színvonalú tehetséggondozó munka folyik, eredményességüket mutatja a csapatok bajnokságaiban elért eredményük. Az Akadémia épületegyüttesében tett látogatásunkat a műfüves pályák, valamint a többezer néző befogadására alkalmas – magánadományokból, állami támogatás nélkül – épülő Makovecz stadion körüli sétával zártuk.

A belföldi kirándulásunk befejezéseként az ország egyik legfiatalabb pálinkafőzdejébe, az Agárdiba látogattunk. „A pálinka Magyarországon reneszánszát éli. Köszönhető ez egyrészt a következetes törvényi szabályozás révén kialakult immár rendezett viszonyoknak és az ezek következtében megvalósult innovációnak, melyek lehetővé tették, hogy olyan páratlan italok készülhessenek a hazai műhelyekben, amelyek minden tekintetben képesek kielégíteni a fogyasztók legmagasabb igényeit is.

Az Agárdi – kínálatában több mint 40 fajta pálinka, párlat és likőr található – 38 Champion-

díj; 63 arany-, 91 ezüst és 63 bronzérem büszke birtokosa volt 2012-ben.” Olvashatjuk a Magyar Superbrands 2012. kiadványban. A jobbnál jobb, finom, gyümölcsös aromájú pálinkák kóstolása (legalább 5–6 félélt ízelgettek még a hölgyek is!) után egyetértettünk abban, hogy a hazai és nemzetközi versenyeken kapott díjak sokasága nem volt véletlen – itt az ideje, hogy a Világ figyel-

me a nagyszerű magyar pálinkákra irányuljon! A belföldi tanulmányút ezzel véget ért. Kicsit fáradtan, éhesen – a pálinka meghozta étvágyunkat – megérkeztünk Székesfehérvárra, ahol megvacsoráztunk és készülődtünk, csomagoltunk az 5 napos külföldi tanulmányútra.

DOROGI LÁSZLÓNÉ TERJÉKI ÉVA

Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság 66. Vándorgyűlését követő külföldi tanulmányútról

Hétfőn reggel 6 órakor elindultunk Székesfehérvárról a Kodolányi János Főiskola bejárata elől a külföldi tanulmányútra autóbusszal. Szakmai vezetőnk újból (sokadjára) GYURICZA LÁSZLÓ volt – aminek nagyon-nagyon örültünk –, akivel halaszthatatlan elfoglaltsága miatt csak Körmenélnél találkozhattunk. Ausztriába átlépve (Burgenlandba, majd Stájerországba és Salzburg tartományba) már el is kezdődött az ötnapos tanulmányúthoz kapcsolódó sokoldalú, szakmai – természetföldrajz, történelem, gazdaság, turizmusföldrajz – tájékoztatásunk.

Az Alpok Európa és a világ legjobban átkutatott, s legsűrűbben lakott magashegysége. A Ny-i és K-i Alpok határát a Bodeni-tó, Via Mala, a Hátsó-Rajna völgye, Splügen hágó és a Comói-tó vonala (hosszú törésvonal!), jelöli ki. A Ny-i Alpok 2–2 kristályos és üledékes kőzetekből felépülő, ívesen hajló vonulatait a harmadidőszaki hegységképző mozgások a K-i Alpok láncainál magasabbra emelték. Számos csúcsa emelkedik 4000 m fölé, míg a K-i Alpokban egyetlen csúcs éri el ezt a magasságot. Ausztria területének több mint 2/3-t a szélesebb K-i Alpok kelet felé lealacsonyodó vonulatai foglalják el, melyek 3 övezetet alkotnak. Az É-i övezetet az É-i Mészkö-Alpok kasztos formákban gazdag, 2000–3000 m magas hegyvonulata képezi. É-on puhább üledékes kőzetekből álló alacsonyabb hegységek, valamint a Duna völgyére leereszkedő dombvidékek övezik. A központi övezet mélységi és átalakult kristályos kőzetekből (gránit, pala) épült fel, legmagasabb láncai a Magas Tauern-ben megközelítik a 3800 m-s magasságot is – itt található a Keleti Alpok legmagasabb csúcsa a 3797 m magas Grossglockner. A déli övezet vonulatai üledékes kőzetekből (mészkö, dolomit) állnak. A magasabb Ny-i Alpok területén a glaciális erózió nagyobb, ezért itt élesebb hegygerinceket, vadabb sziklaformákat, merészebb sziklacsúcsokat láthatunk mint a K-i Alpok területén.

Az autópályán robova láttuk Stájerország tartományi székhelyét, a 260 ezer lakosú Graz házrengetegét, Ausztria második legnagyobb városát, mely a Mura két partján a Schlossberg körül épült (UNESCO Világörökség 2003) Európa Kulturális fővárosa. Elhagyva a Mura völgyét rövidesen átutaztunk a végtelennek tűnő 20 km-es alagúton (Gleinalmtunnel) és a Mura fölötti hídon, hogy az Enns völgyén túljutva – az „Óperenciás tengeren” is túl (Ob der Enns) – megérkezzünk első uticélunkhoz, a Dachstein által körülölelt Hallstatti-tóhoz. Ausztria legbájosabb kisvárosa az UNESCO Világörökséghez tartozó Hallstatti-tó glaciális akkumulációs eredetű Hallstatti-tó fölött található a hegyoldalban. Az 508 m tsz. feletti magasságban levő tó 8 km hosszú, 2 km széles, legnagyobb mélysége 100 m. A festői városkát a keskeny partszakasz miatt részben cölöpkökre építették a Hallstatti tóban (*l. kép*).

Salzkammergut talán legszebb fekvésű, s legkülönlegesebb módon épült városának fecskéfszekszerű házai olyan szorosan tapadnak egymáshoz, s a hegyoldalhoz, mintha attól tartanának, hogy vízbe sodorja őket a szél – oka a térhiány, terjeszkedni nem képes. Kínában már fel is építették a „kis Hallstattot...”

Nevét, hírét hajdani gazdaságát a város a sótól, a sóból kapta. Az első ismert nép a rómaiak előtt is itt élt kelták és illírek népe volt. A „Hall” szó kelta eredetű – só jelent –, amelyhez a germán „Statt” (hely, színhely) járult, e két elnevezésből lett egy, a mai. Emberemlékezet óta az idelepedett ember a só bányássza. Mai lakossága nagyrészt idegenforgalommal foglalkozik, mert a sóbánya, az erdőművelés vagy a márványfaragás nem sok embert tud foglalkoztatni. Gondolás függővasúton mentünk fel a 860 m magasán levő 15. sz-i Rudolf toronyhoz, ahonnan pazar kilátás van a Dachtstein vonulataira és a végmoréna tóra. Majd a látványbánya csábított a földalatti

1. kép Hallstatt

Fotó: KARANCSI ZOLTÁN

világba, a fehérarany (a só) nyomába – a világ legrégebbi, ma is működő sóbányájába. Miután felvettük az éppen „ránkszabott munkaruhát”, kalandos utazásban volt részünk. Bányavonaton – a bátrabbaknak, fiatalabbaknak – bányászcsúszdán vagy sok-sok lépcsőn vezetett az út – többek között – a kicsinyke sós vízű tavakhoz, ahol misztikus hang- és fényhatások kísérték az idegenvezető magyarázatát, illetve a filmvetítést. Végül lovaglólülésben, egymás mögött ülve, hosszú sorban „kisuhanjunk” a bányából, hogy még a városka plébániatemplomához, illetve a szomszédságában levő temetőhöz és a csontházhoz is eljussunk – végigsétálva a település szemet gyönyörködtető, virágos házacskaival szegélyezett hosszú utcáján. A temető olyan keskeny, hogy bizonyos időnként ki kell üríteni a sírokat, s az elhunytak csontjait nevükkel megjelölve a csontházban helyezik el.

Dachsteini látogatásunk és egész napi hosszú utazásunk befejeztével megérkeztünk Salzburg tartomány Grödig településének déli részén – az impozáns Untersberg aljában – levő Leonharderhof panzióba, ahol a szállásunk volt 3 éjszaka (2+1) – közben egy éjszaka Neuschwansteinben aludtunk. Nagyon kedves, barátságos családi szálloda ez, ahol megszálltunk és regge-

liztünk is, esténként pedig a közeli Untersberg étterembe jártunk át vacsorázni. GYURICZA LÁSZLÓ útközbeni, turizmussal kapcsolatos, részletes, érdekes tájékoztatásából itt gyakorlatban is meg tapasztalhattuk azt, hogy a természeti adottságokon, a kulturális értékeken, a gazdasági stabilitáson, a kiemelkedő infrastruktúrán kívül milyen jelentős a tradíció, pl. ha a családban nagy hagyománya van a turizmusnak. Megtudtuk még, hogy Ausztráliában a legnagyobb turistaforgalommal Tirol büszkélkedhet (elsősorban a magashegységi turizmusnak köszönheti, a második hely Salzburg tartományé (természeti, gyógyturizmus, tavi üdülés). Külön kiemelendő Salzburg, a városi turizmus fellekvára, főként a Mozarthoz kapcsolódó rendezvények (Salzburgi Ünnepi Játékok), múzeumok, gasztronómiai különlegességek jelentik a város speciális vonzerejét. A harmadik helyen Karintia áll: síturizmus, extrém sportok, ökoturizmus, gyógyturizmus.

A második napot már Bajorországban, Németország legnagyobb tartományában töltöttük, mely nagyon változatos felszínnel rendelkezik. Északon a Német-középhegység, a Frank lép- csősvidek tagolt közép magas vonulatai, völgyei találhatóak, délen a Bajor-Alpok magashegységei emelkednek – kettő között van a tágas Bajor-

medence. A reggeli után szép időben, pihenten, jókedvűen indultunk az Alpok Nemzeti Park területére – 1978-ban alapították – melynek központja Berchtesgaden. Németországnak 13 nemzeti parkja van, ebből kettő Bajorországban (a másik a Bajor-erdő). Megdöbbentő szépségű tájakon, a legkülönbözőbb formájú hegyek között utazva, nagyon rövid idő alatt megérkeztünk Berchtesgadenbe. Rövid sétával jutottunk el a Jennerbahn kétszakasos drótkötélpálya völgyi állomására, ahonnan a kétszemélyes kabinok 1800 méterre „repítettek” fel bennünket a felső állomásra (Bergstation). Közben az alattunk legelésző tehének „ránksodálkoztak...”, mi pedig azon csodálkoztunk ilyen meredek lejtőn, milyen bátran, gyorsan futnak és még egymást is kergetik. A Berggaststätte Jennerbahn panorámateraszától még – csoportunkból szinte mindenki – felsétáltunk (ki gyorsabban, ki lassabban) az 1874 m magas Jenner csúcsra a kereszthez (2. kép).

Mint hallottuk a buszon: a kereszt emlékeztet az emberi élet végére, a hegyek csúcsán is – római katolikus országokra jellemző. A hegycsúcsról páratlan panoráma tárult elénk a környező hegyekre, a Steinernes Meer sziklavilágára és fejedelmi nevéhez illőn a magasba törő szik-

lafalak közé beékelődő – nem véletlen, hiszen tektonikus beszakadással keletkezett – smaragdzöld színű Königssee (3. kép).

A rövid hegyi séta után újra beültünk a kis kabinokba, s lejöttünk a Jennerbahn alsó állomására, ahonnan rövid hegyi túrára indultunk, hogy mielőtt hajóra szállnánk – kicsit magasabbról – még gyönyörködhesünk a tó festői szépségű öblében (Malerwinkel – Rundweg). A tó 8 km hosszú, szélessége eléri az 1250 métert, mélysége helyenként a 200 m-t. Vize a legnagyobb nyári melegben is jéghideg, mert vízutánpótlását főleg a mélyből, a felszín alatti patakokból nyeri – olvashatjuk a Nemzeti Park magyar nyelvű ismertetőjében. Németország legtisztább tava, vizét ívóvíznek minősítették. A tavon már 1909 óta elektromos meghajtású hajók közlekednek, hogy ezzel is biztosítsák a tó nyugalmit, tisztaságát.

Kora délután Schönaun an Königssee kikötőjéből elhajóztunk St. Bartolomä-ig, miközben sok-sok látni- és hallanivalóban volt részünk. Láttuk a 71 – viharban vízbefulladt – zárándok halálára emlékeztető keresztet (1688), a 1600 méterről alázúduló Königsbachfall vízcsesét. Hátratekintve a Kehlstein hegyet (láttuk már az autóbusból is), rajta a „Sasfészek”

2. kép A Jenner csúcs
Fotó: KARANCSI ZOLTÁN

3. kép Königssee
Fotó: KARANCSI ZOLTÁN

néven közismert házzal (1834 m) – amelyhez 15 km hosszú szerpentin utat vájtak a sziklába, ennek végétől lift vitt fel 110 m magasba, a Sasfészekbe – Hitler idején a diplomataák fogadására szolgált. Ma itt vendéglő működik a magaslat csak gyalog közelíthető meg, a szerpentin út a magánautó forgalom elől elzárt terület. A hajóút egyik fő attrakciója az Echowand (visszhangfal), a trombitával fújó hangot 2–3 ismétléssel lehetett hallani – utána némi aprópénzzel honorálhattuk a „produkciót”. Mielőtt megérkeztünk volna Bartalomeo fsz. kikötőjéhez még megcsodálhattuk Németország második legnagyobb hegytömbjét a Watzmant, melynek középső, legmagasabb csúcsa 2713 m. A sziklafal ferde „sziklaszalagokkal” (2000 m, a legmagasabb és legveszélyesebb sziklafal az É-i Alpokban. Eddig 100 hegymászó vesztette itt életét. Miután kiszálltunk a csendes kis hajóból megnéztük kívül-belül a löhererelevélre emlékeztető alaprajzú, hagymakupolás, különleges Szt. Bartalomeo barokk templomot. A templom mai alakját a 17. sz. végén nyerte el, védőszentje St. Barholomä, a parasztszent. A bátrabbak, a „kilométerhiányban szenvedők” még vállalkoztak egy rövid glejcsertúrára is – elgyalogoltak a Jégkápólnához. Többen, köztük mi is inkább a templomhoz köze-

li kis étteremben megkóstoltuk a helyi specialitást: füstölt pisztrángot vajjal, puha kenyérral – természetesen helyi hideg sörrrel öblítettük le. Csoportunkból volt, aki nagyon előrelátó módon fürdőruhát is hozott és bátran megmártózott a tó jéghideg vizében – nagy elismerést váltott ki belőlünk. Tóparti sétánkat követően visszamentünk a kikötőbe és némi sorbanállás után sikerült „vízreszállnunk” és visszahajózáztunk Schönau an Königssee-be, majd buszszálltunk és visszatértünk Ausztriába a szállásunkra. Vacsora után összecsomagoltunk, mert a következő éjszakán már Bajorországban aludtunk.

A harmadik napon hosszabb útra indultunk – a következő két napot Bajorországban töltöttük – így útközben fáradhatatlan idegenvezetőnktől széleskörű tájékoztatást kaptunk a fogadó ország, azon belül a tartomány gazdaságáról, idegenforgalmáról, majd történelméről, természetföldrajzáról, melyet érdeklődéssel hallgattunk. Röviden, a teljesség igénye nélkül...: Bajorország területe 70000 km² – Németország területének 4/5-e – lakóinak száma 12 millió, népsűrűsége 170 fő/km². Falusias, vidékies jellegű – de a legfejlettebb, legiparosodottabb tartománya Németországnak. A tartomány fővárosa München a központja az elektrotechnikai

cégóriásnak a Siemensnek, a BMW típusú autó és motorkerékpár gyártásnak, az Audi központja pedig Ingolstadtban van. Németország Ausztriával együtt idegenforgalmi nagyhatalom, annak ellenére, hogy Németország nem rendelkezik mediterrán tengerparttal – emellett még küldő országként is vezeti a ranglistát. Ausztriának nincs tengere, Németországnak van, de ez nem játszik olyan nagy szerepet a turizmusban – pótolják a déli tengereket az Alpok tavai (mindkét országban). Németországban a Mecklenburgi-tóhátság glaciális akkumulációs tövidékének jelentős az üdülőturizmusa – itt honosodott meg a naturizmus (FKK) a 20. század első felében. A Bajor-Alpok pedig a síelés, az alpinizmus és az extrém sportok számára biztosít lehetőséget. Németország soha nem volt egységes nemzetállam. A kulturális, az építészeti sokszínűség és építészeti értékek egyben (minden korból maradtak emlékek) kiegészülnek a német kultúra nagyjaihoz köthető világhírű rendezvényekkel, fesztiválokkal – az utóbbi évtizedekben a gasztronómiai turizmushoz tartozó sörfesztiválokkal. A társadalmi adottságok közül fontos a magas színvonalú fogadóképesség, a biztonságos közlekedés, a szálláshely kapacitás. Európában Németország rendelkezik a legtöbb szálláshellyel. Tartományonkénti eloszlásban a legtöbb turista (bel- és külföldi egyaránt) Bajorországba érkezik. A turizmus az ország gazdaságában is fontos tényező, a GDP 8%-át állította elő 2003-ban. Ez az aránya a gazdasági nagyhatalmak között az egyik legmagasabb érték. További óriási lehetőségek rejlenek a turizmusban, de a turizmus óriási veszélyeket is jelent, főként a természeti környezetre és az országok eredeti kultúrájára is. Mindkét országban észrevettük, hogy a kijelölt területeken fokozottan ügyelnek a természet zavartalanságának megőrzésére, szó szerint a természet védelmére.

Kellemes, napsütéses időben érkezünk az 5000 lakosú Oberammergauba, dél felől viszont már a hegyek csúcsa felett gyülekeztek a felhők. A település népművészete messze földön ismert: lakosai a 16. sz. óta feszületeket, szenteket, kálváriákat, betlehemeket faragnak. 1878 óta fafaragó szakiskola is működik itt – az utóbbi időben gyertyaöntéssel, üvegfestéssel bővült tevékenységük. Híressé tették Oberammergaut az 1633-as pestisjárvány óta az egész falu népének közreműködésével (nagy megtiszteltetés a szereplés) tízévenként megrendezett passiójátékok is. A 30 éves háború idején pestisjárvány pusztított, a falu lakói megfogadták, ha túlélik, úgy

a szenvedést, a halált és a feltámadást színpadra viszik. 1734-ben volt az első passiójáték – nem is volt járvány utána. Eleinte a temető volt a helyszín, később a közösségi ház színpada, majd az 1930-ban megépült 5200 személyes kőszínház. Jézus életének egyes jeleneteit 11 színben adják elő kizárólag német nyelven. Már Magyarországról is szerveznek utazásokat Oberammergauba. Rövid sétát tettünk a rokokó freskókkal ékes, virágos házak között, majd visszaültünk az autóbuszba és elindultunk délre a Bajor-Alpok legmagasabb hegycsúcsa a Wetterstein irányába. Itt van Bajorország, s egyben Németország legmagasabb hegycsúcsa a 2964 m Zugspitze, melyre kabinos felvonóval mentünk fel a sötétzöld tengerszem Eibsee mellől, a tó nevét az itt, egykor nagy mennyiségben élő tiszafáról kapta. A szűk, mély völgyben levő Eib-tó vizét egy patak táplálja, lefolyása nincs – a morénákba szivárog el a víz, majd kiszivárog – 8 víz alatti szigete is van. A térségben az átlagos csapadékmennyiség 2000 mm. Mielőtt az Eibsee–Seilbahn völgyi állomását elértük volna átmentünk Ettal településen, a község peremén épült a híres ettali kolostor. Bajor Lajos német-római császár alapította 1330-ban hálából, amiért sikerült lóháton elmenekülnie Rómából, pápai átokkal sújtva. (E helyen az elcsigázott ló háromszor is megbotlott – így mesélik.) Ma a kolostor iskolája elit szülők gyermekeinek, „a felső tízezer” oktatási intézménye.

Az időjárás most nem kedvezett nekünk, mert a csúccsal együtt minket is felhőbe burkolt – így felfelé menet a kabin ablakából – keveset láttunk a Bajor medencéből és az égbetörő hegycsúcsokból. A felvonó hegyi állomásánál kilátóteraszok, étterem és Németország legmagasabban fekvő sörkertje várja a turistákat. Majd a Gletscherbahnon leereszkedtünk a Zugspitzplatra, ahol mindenki a tetszése szerint töltötte el szabadidejét: havas esőben felkapaszkodhatott a gleccserhez, vagy a kis kápolnához (én is ezt választottam), szánkózhathott vagy hógolyózhathott, de beülhetett a kávézóba, étterembe vagy éppen az ajándékbolt kínálatából válogathatott az „otthonmaradtaknak”. Az év 310 napján fagyos itt a levegő, nagy szükség volt a meleg holmikra. Végül innen fogaskerekűvel (Zahnradbahn) visszamentünk kanyarogva az Eibseehez – érdekes volt, hogy az út nagy részét alagútban tettük meg. Buszra szálltunk, s elindultunk Garmisch-Partenkirchenbe, Németország egyik legismertebb üdülővárosába, a Bajor Alpok legnagyobb síközpontjába.

A kettős név oka: két falu egyesült 1935-ben, hogy megrendezhessék az 1936-os téli olimpiát. Az 1936-ban épült Olympia Skistadion és a három síugrósnác (itt parkolt le autóbuzsunk) közelében van Partenkirchen különlegesen szép, érdekes és híres természeti látványosságának a Partnachklammnak – vagyis a Partnach patak két hegyfal közé vájt szorosának fel- és bejárata. A vad szurdok 700 m hosszú és 8 m széles, a patak vize félelmetesen zubog, habzik a hatalmas sziklák között (4. kép).

Az autóbuzs parkolótól néhány kilométerre levő szurdok bejáratánál lovaskocsik várakoztak turistákra, ezért úgy gondoltuk, visszafelé majd a lovak mögé ülünk, hogy gyorsabban visszaérjünk – a fejünk fölött „gyülekező” sötét esőfelhők miatt is – de mire visszafordultunk a kocsik már elmentek. Így aztán a lassabban poroszkálók, köztük mi is – az utolsó pár száz méteren az időközben eleredő, szakadó esőben bőrig áztak. Sebaj – a buszon megszáradtunk – mire Neuschwansteinhez értünk már ki is sütött a nap.

A Schlossblick hotelben volt ezen az éjszakán a szállásunk, ahol már nagyon vártak, s kedvesen „magyarul” fogadtak bennünket. A hotel éttermének ablakaiból – nevéhez híven – vacsora közben gyönyörködhettünk a lemenő nap megvilágította kastélyban. Többen így már készítették is a nyitott ablakból vagy kilépve az utcára a fényképfelvételeket. Neuschwanstein csak gyalogosan közelíthető meg, így reggeli után – a többség gyalog, néhányan a turistákat szállító menetrendszerinti kis busszal – elindultunk kastélynézőbe (5. kép).

A kastélyépítő II. Lajos bajor király (1845–1886) 18 évesen került trónra, különös életvitele (pl. szenvedélyes építési tevékenysége) alapján, mint „tündérkirályt” emlegeti a történelem. Már trónörökösként is elvárásolták Richard Wagner zenei drámái.

A „Lohengrin” ősbemutatója óta lelkes tisztelője volt a zeneszerzőnek és élete végéig mecénása maradt. A Pöllat szakadék fölötti magányos szirtfokon épült monumentális büszke vár,

4. kép A szurdok
Fotó: KARANCSI ZOLTÁN

5. kép A kastély
Fotó: KARANCSI ZOLTÁN

kecses égbetörő tornyaival, csipkéivel igazi kőből épült álmom. Az uralkodó itt kívánta megvalósítani mindazt, ami Wartburg várában, a nürnbergi várkastélyban és a Rajna menti lovagvárakban megragadta képzeletét, s nem utolsósorban Wagner zenéjének hatására létre akarta hozni a Grál lovagjainak legendás várát. „Ez a hely – mondta a király Wagnernek – szent és megközelíthetetlen”. 1886-ban, amikor az elmebetegnek nyilvánított és gyámság alá helyezett királyt elszállították a legkedvesebb kastélyából, a több mint 6 millió (akkori) márkát felemésztő építkezés még nem fejeződött be.

A kastélylátogatás előtt még volt időnk arra, hogy a 92 m magasságban levő, a 45 m magas vízesést átfelvelő – II. Lajos által építtetett és édesanyjáról elnevezett – Mária hídon átsétáljunk. A kastély udvaráról – ahol a belépéshez várakoztunk – is látható a híd. A kastélybeli idegenvezetés nagyon rövid időre szűkült le, s az egymás után folyamatosan érkező, bejelentett nagyszámú turistacsoport miatt – természetesen előre bejelentkeztünk mi is. Ráadásul németnyelvű vezetést kaptunk –magyar nyelvű vezetés csak későbbi időpontban lehetett volna. Rövid kastélylátogatásunk során – többek között – jártunk a bizánci stílusú márvány trónteremben, a király

halálának évében került befejezésre. A trónszék helye fölötti kupola égboltján Krisztus trónol, akit Mária és József, valamint a szentté avatott királyok vesznek körül – köztük a mi István királyunk. A királyi hálószoba faragványain és cirádáin tizennégy faszobrász négy és fél évig dolgozott. A helység képein Trisztán és Izolda látható, melyek a 20 éves királyra nagy benyomást tettek. Az öltözőszobában a mesterdalnokok világa kerül bemutatásra. A lakószobában a festmények a Lohengrin mondából ábrázolnak jeleneteket – II. Lajos magát is egyfajta hatyúlovagnak érezte és szeretett ennek megfelelően öltözködni. Lohengrin tragédiája magányában rejlik – ez volt a király sorsa is. A kazettás mennyezetű Dalnokok termét a Parsifal-mondát illusztráló festmények díszítik.

Neuschwansteini kastélylátogatásunk után lesétáltunk a Hotel Schlossblick előtt várakozó autóbuszunkhoz, s elindultunk II. Lajos utolsó, a legnagyobb és egyben legköltségesebb kastélya felé a Herrenschimsee-hez.

Útközben aztán még sok-sok történelmi és kultúrtörténeti információhoz jutottunk KOC SIS KÁROLYTÓL, SZABÓ JÓZSEFTÓL és természetesen GYURICZA LÁSZLÓTÓL a tömegturizmus problémáival kapcsolatosan. A teljesség igénye nélkül:

KOCSIS KÁROLYTól érdekes, színes magyarázatot kaptunk a magyar és bajor történelem kapcsolódásáról és az ismert, híres testvérpár II. Lajos és Sissi kapcsán – közben felidézve még a Sissi film képsorait – és az egységes német nemzetállam kialakulásáról is. „Hogy ne lebegjen az egész magyar történet a levegőben, hanem helyezzük bele a német egyesítésbe.” Sissi majdnem egyidőben halt meg a testvérével, csak egy másik tó partján – egy olasz merénylő ölte meg a Genfi-tónál...

GYURICZA LÁSZLÓ mint mondta: kicsit csaldott a kastélybeli német vezetésben. A tömegturizmus vagy ipari turizmus jellegzetességét, illetve negatív következményét most saját bőrünkön tapasztalhattuk a kastélyban, ahol szinte rohanni kellett, mert már mögöttünk volt a következő csoport – nem biztos, hogy így ez kultúr turizmus. Nem kaptunk magyar idegenvezetést, mivel más nemzetiségűek is csatlakoztak csoportunkhoz szép számmal. Magyar vezetés esetén, magyar vonatkozások is előkerültek volna és úgy kerek egésznek alkotott volna a látottakkal, hallottakkal kapcsolatos információ. A Föld lakosságának kb. 10%-a utazik – és még emelkedni fog. Önmagában ez kevés, a nagyobb probléma az, hogy térben és időben koncentrált a turizmus. Európában a klasszikus tömegturizmus július-augusztusra tehető. A tömegturizmus hihetetlen sok pénzt jelent a fogadó országnak, térségnek, városnak, de óriási veszélyt is jelent – mint már útközben többször is hallottuk. Az utóbbi időben jelentősen megnőtt az Ázsiából jövő turisták száma is és robbanásszerű növekedésére lehet számítani a közeljövőben.

SZABÓ JÓZSEF pedig II. Lajosról és Richard Wagnerről a két különös rapszodikus emberről, barátságukról – sokunk számára – kevésbé ismert, érdekes momentumokat elevenített fel. Wagner – aki mindent a saját művészetének elismeréséért csinált – újabb és újabb operáinak müncheni bemutatójához kapcsolódó fantasztikus költségekkel járó ötleteinek megvalósítását II. Lajos anyagilag is támogatta – kifizette. A zeneszerző müncheni tartózkodása idején külön házat biztosított számára és vendégül látta. 1876-ra elkészült Wagner által megálmodott, saját művei bemutatását célzó bayreuthi színház a Festspielhaus, amelyhez mindenhol próbált pénzt szerezni. A Nibelung gyűrűjének – 4 részből álló hatalmas mű bemutatóján, amelyen királyok, császárok vettek részt a korábbi wagneri hagyományoknak megfelelően nem volt belépődíj, hanem meghívás alapján érkeztek Európa

nagyságai. Anyagi csőd közepette – kész volt a bayreuthi Festspielhaus, megnyitották az ünnepi játékokat, de az 1876-ra felhalmozódott hatalmas adósságot Wagner nem tudta kifizetni. Az akkor már egyre borúsabb, idegi problémákkal küszködő király a „zechet” kifizette.

Azzal, hogy a Festspielhaus 1876-ban megmentette, lehetővé tette az egésznek a folytatását. II. Lajos ilyen értelemben az egyetemes művészetet is szolgálta – a Bayreuthi Ünnepi Játékok a mai napig tartanak, Európa és a világ egyik legismertebb ünnepi játékeinak tekinthető. Nem utolsósorban azzal, hogy a Wagner mitológiákkal teli és tömegeket vonzó Neuschwanstein kastélyt II. Lajos megépítette végülis szintén az egyetemes művészetet segítette.

Közben megérkeztünk az Alpok előterében, szelíd dombok között levő világhírű búcsújáról templomhoz, Wiesbe. Érdekes módon nem tartozik hozzá település, csak néhány ház veszi körül a mezőt. Jellegzetes barokk-rokokó stílusban építették. A barokkra jellemző gazdag díszítése, könnyedsége, légiessége, a fallfestmények és szobrok változatossága miatt került fel a templom az UNESCO Világörökség listájára. A „megostorozott Krisztus szoborhoz” kötődő legenda miatt keresik fel a zarándokok a csoda reményében.

A templomba látogatásunk után továbbutaztunk a Bajor-Alpok legnagyobb és leghíresebb moréna tava a Chiemsee irányába. A tó 18 km hosszú és 14 km széles, 73 m. mély. Chiemsee a „bajor tenger” régtől fogva vonzza partjaira a települőket. A helyi hagyomány szerint Pontius Pilatus római helytartó a tó partján halt meg száműzetésben. Miután leparkoltunk a tó partján elhajóztunk a 230 hektáros (Herreninsel) Herrenwörth szigetére, melynek DNy-i kiöblösödésében fekszik II. Lajos grandiózus önkifejező erejét bemutató Herrenchiemsee kastély a „Bajor Versailles”.

A kikötőből kellemes erdei sétával értük el a kastély parkját, mely Versailles tőkéletes másolata. A kastélytól keletre és nyugatra hársfasor vezet a tópartra. Egy nagy külső lépcső lábainál terül el a jól megkomponált franciakert stilizált virággyakkal, kavicsos utakkal díszes szőnyeg-kertekkel, két márványkúttal, látványos szökőkutakkal. Új kastély (Neues Schloss) néven a francia királyok versaillesi palotáját másoltatta át II. Lajos 1878-tól kezdődően. „Ez a hely bizonyos mértékig a múlt dicsőség temploma lesz, ahol XIV. Lajos király emlékének szentelhetem magamat” írja a tervekről a király. 1885-ben az

államkassza kiürült a munkálatokat be kellett szüntetni – a legfontosabb termék elkészültek, de a Herenchiemsee befejezetlen mű. Az uralkodó 1885-ben kilenc teljes napot töltött a kastélyban, ez volt az egyetlen alkalom, amikor itt lakott. Az 1870–78. épített Linderhof kastély maradt kedvenc tartózkodási helye a Starnberger tóban 1886. június 13-án bekövetkezett tragikus haláláig.

A kastélyban magyar nyelvű, de nagyon szűkszavú idegenvezetést kaptunk – sietnünk kellett, mert már nyomunkban volt a következő csoport. A fényűző lépcsőházon, testőrök szobáján át a Dísz-hálószobába jutottunk, melyet soha nem használt senki. A termet a 3 x 2,60 méteres díszágy uralja, az arannyal átszőtt 3 mázsa súlyú függőnyein 7 évig dolgozott 20 hímző asszony. A Tanács-terem különlegessége a csillagászati óra.

A 75 méter hosszú Tükör-teremben, mely felülmúlja francia mintaképét, nyáron, szombat esténként, díszkivilágítás mellett hangversenyeket tartanak. Megnéztük még többek között mesés porcelánszobát, ahol minden meissen porcelánból készült drágasággal lett feldíszítve – az étkezőt, melyet egy lesüllyeszthető étkezőasztallal szereltek fel. Ezt a földszintről lehetett kiszolgálni, így az emberkerülő király az étkezései alatt is egyedül maradhatott. Kastélylátogatásunk befejeztével visszasétáltunk a kikötőbe, visszahajókáztunk a parkolóhoz, buszra szálltunk és visszautaztunk Grödigbe, ahol az utolsó éjszakán is aludtunk.

A reggeli után bepakoltuk csomagjainkat autóbuszunkba és elindultunk Salzburgba – Alexander Humboldt szerint Európa legszebb, lakosai szerint a világ egyik legszebb – városába. Tartományi székhely – az érsekségnek is – fontos közlekedési csomópont az osztrák-bajor határon, még nemzetközi légikikötője is van. A Salzach mindkét partján, a Kapuzinerberg, a Mönchsberg és a Rainberg között terül el 422 m tsz. feletti magasságban a 140 000 lakosú város. A mai

Salzburg területén először a kelták telepedtek meg, mint a sóban gazdag vidéken mindenhol, majd a rómaiak. Később a só mellett aranyat, ezüstöt, rezet és vasat is találtak, amely jelentős gazdasági fellendüléssel járt. Természetesen ez hatással volt a kultúra alakulására is. 1623-ban már egyetemet alapítottak, 1628-ban elkészült a székesegyház, ékes templomok (ma 24 temploma van), paloták, szökőkutak, szobrok, érseki fejedelmek pompás építményeinek sokasága kápráztatja el az ide látogatókat – műemlékei páratlanok. 1756-ban megszületett W. A. Mozart a később udvari muzsikussá váló csodagyerek, e város szimbóluma. 1917-ben rendezték az első ünnepi játékokat, más városoknak is példát mutatva (pl. Szegednek Magyarországon) – számos zenei és kultúrfesztiválnak ad otthont a város az egész év folyamán. Salzburg óvárosa az UNESCO világörökség része 1997 óta.

A Termináltól együtt besétáltunk a Dómhoz (formája a római Szt. Péter bazilikára emlékeztet), melyet együtt néztünk meg. Ezután mindenki saját érdeklődésének megfelelően alakíthatta városnéző programját. Jónéhányan végigsétáltak a város legismertebb utcáján a Getreidegassen majd tizennégyen „kis csoportban” a Mozart szülőházában levő kiállítást tekintettük meg. Mások a Mirabell kertet és kastélyt részesítették előnyben, de volt aki a város jelképének számító hohensalzburgi erődöt, (mely Európa legnagyobb és legjobb állapotban lévő erődítménye) látogatta meg – miközben a csodálatos városi környezetben sétálgatva, gyönyörködve nagyon sokan elhatároztuk, hogy ide még visszatérünk.

Salzburgi délelőtti sétánkkal véget ért a nagyon tartalmas, színes, bennünket sok-sok ismerettel, élménnyel gazdagító külföldi tanulmányutunk és elindultunk hazafelé. Ezúton is szeretnénk megköszönni idegenvezetőnknek, GYURICZA LÁSZLÓNAK, gépkocsivezetőnknek, TIGELMANN CSABÁNAK a nagyszerű kirándulást.

DOROGI LÁSZLÓNÉ TERJÉKI ÉVA

Kitüntetések a Magyar Földrajzi Társaság 137. Közgyűlésén

A Magyar Földrajzi Társaság

DORIS WASTL-WALTER professzort **Külföldi Tiszteleti Tagjává** választotta az államhatárokkal kapcsolatos nemzetközi kutatási eredményeiért, a magyarországi társadalomföldrajz képviselőivel közösen megvalósított, sikeres nemzetközi projektekben való közreműködé-

séért, a Magyar Tudományos Akadémia kutatóhálózatához tartozó földrajzi műhelyek munkájának önzetlen segítéséért

LOVÁSZ GYÖRGY professzor emeritust **Tiszteleti Tagjává** választotta a magyar geográfia felemelkedése érdekében végzett sokoldalú munkásságáért, a természetföldrajz oktatásának és

kutatásának a pécsi egyetemen történő megszerzéséért és irányításáért, a Dél-Dunántúlon végzett, nemzetközileg is elismert geomorfológiai kutatások és mérnöki geomorfológiai térképezés eredményeiért, a Magyar Földrajzi Társaságban végzett munkájáért

BORA GYULA professzor emeritus részére **Lóczy Lajos Emlékérm**et adományozott a magyar geográfia felemelkedése érdekében végzett több évtizedes példamutató munkásságáért, oktatói, kutatói és tudományszervező tevékenységéért, a társadalom- és gazdaságföldrajz korszerűsítése terén elért hazai és nemzetközi eredményeiért, a Magyar Földrajzi Társaság önzetlen szolgálatáért

SAÁRY ÉVA geológus részére **Teleki Sámuel Érm**et adományozott kőolajkutató geológusként végzett, nemzetközileg is elismert gyakorlati és elméleti munkásságáért, afrikai utazásainak irodalmi szintű megörökítéséért, magyarországi fényképképzéséért, a magyar földrajzi gondolat határainkon túli ápolásáért, a magyar vonatkozású művelődéstörténet gyarapításáért

Pro Geográfia oklevelet kaptak:

NAGY GÁBOR tudományos főmunkatárs a Magyar Földrajzi Társaság Körös-vidéki osztály, valamint az MTA Társadalomföldrajzi Bizottság titkáráként hosszú ideje végzett eredményes szervező tevékenységéért, a Dél-Alföldön kiteljesedő, nemzetközileg is elismert tudományos munkásságáért, az egyetemi földrajzoktatásban való sikeres szerepvállalásáért

DOJCSÁK GYÓZÓ professzor emeritus kőolajkutató geológusként végzett, nemzetközileg is elismert gyakorlati és elméleti munkásságáért, a geográfia és magyar geográfusok kanadai támogatásáért, a Magyar Földrajzi Múzeum gyarapodásának elősegítéséért, a határon túli magyar emlékek feltárásában kifejtett tevékenységéért, a Magyar Földrajzi Társaság eredményes működésének nagyvonalú segítéséért

KAISER MIHÁLY idegenvezető a földrajzi gondolatnak az idegenvezetés elméletében és gyakorlatában való eredményes terjesztéséért, a vidéki földrajzoktatás műhelyeinek nagyvonalú támogatásáért, a földrajz sokoldalú népszerűsítéséért

SZABÓ GÉZA egyetemi docens a turizmusföldrajz oktatásában évtizedek óta végzett eredményes munkájáért, a falusi turizmus fejlesztését szolgáló tevékenységéért, a borkultúra gyakorlati és elméleti vonatkozásainak terjesztéséért, a Dél-Dunántúli turizmusának versenyképességét megalapozó tudományos munkásságáért

SZILINÉ DIENES IRÉN középiskolai tanár a földrajzi ismeretek eredményes terjesztése érdekében kifejtett pedagógiai munkásságáért, hazánk természeti és kulturális erőforrásai iránti érdeklődés felkeltéséért, a környezetvédelmet az oktatás középpontjába állító szemléletformálásáért, a sikeres tehetséggondozásáért

GAÁL MÁRIA középiskolai tanár a földrajzi ismeretek terjesztését szolgáló több évtizedes magas színvonalú oktató-nevelő munkásságáért, a szlovéniai magyar nyelvű földrajzoktatás érdekében tett erőfeszítéseier, tanítványainak a földrajzi versenyekre való eredményes felkészítéséért

Az Ifjúsági Szakirodalmi Nívódíjat VARGA GYÖRGY fiatal kutatónak adományozta a *Hungarian Geographical Bulletin*-ben megjelent „Spatio-temporal distribution of dust storms – a global coverage using NASA TOMS aerosol measurements” című tanulmányáért és nemzetközileg is elismert tudományos eredményeiért

A Földrajz Népszerűsítéséért Vándordíjat a Turizmusföldrajzi Szakosztály nyerte el

Kiváló ifjú Geográfus oklevelet kaptak:

Az Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny első három helyezettje (zárójelben felkészítő tanáruk neve)

1. VARGA GYÖRGY, ELTE Trefort Ágoston Gyakorlóiskola, Budapest (Kis Kelemen Éva)

2. SZUDA ÁGNES, Radnóti Miklós Kísérleti Gimnázium, Szeged (Drevenka István)

3. NAGY BÁLINT, Árpád Vezér Gimnázium és Kollégium, Sárospatak (Tóthné Dávid Katalin)

A **Teleki Pál Országos Földrajz–Földtan Verseny** első három helyezettje (zárójelben felkészítő tanáruk neve)

a) a 7. évfolyamon

1. SZÜCS DORKA, Debreceni Egyetem Kossuth Lajos Gyakorló Általános Iskolája, Debrecen (Bikszády István)

2. VERKMANN ZSOMBOR, Fazekas Mihály Általános Iskola és Gimnázium, Budapest (Gálné Domszlai Erika)

3. BALÁZS DÁVID, Kodály Zoltán Általános Iskola, Nyíregyháza (Lászlóné Hollik Ágnes)

b) a 8. évfolyamon

1. SZITTYAI BÁLINT, Széchenyi István Gimnázium, Sopron (Simon György)

2. HORVÁTH LÓRÁNT, Weöres Sándor Általános Iskola és Óvoda, Gelse (Bécsiné Jakabfi Marianna)

3. HORVÁTH ÁRON, Zrínyi Ilona Általános Iskola, Szombathely (Buús Péterné)

A Lóczy Lajos Országos Földrajzi Tanulmányi Verseny első három helyezettje (zárójelben felkészítő tanáruk neve)

a) a 9. évfolyamon

1. SZÜCS BOTOND, Fényi Gyula Miskolci Jezsuita Gimnázium, Miskolc (Udvarhelyiné Hyross Amelita)

2. OROSZ ÁRON, Radnóti Miklós Gimnázium, Dunakeszi (Krix Antalné Kárpáti Zoltán)

3. BALÁZS GERGŐ, ELTE Apáczai Csere János Gyakorló Gimnázium, Budapest (Csiszár Gábor)

b) a 10. évfolyamon

1. BUJTOR ALEX, Zrínyi Miklós Gimnázium, Zalaegerszeg (Stárics Roland)

2. VESZELYI KRISZTINA, Batthyány Lajos Gimnázium, Nagykanizsa (Gaál Mercédesz–Alexa Péter)

3. SZABÓ ÁRON, Horváth Mihály Gimnázium, Szentes (Cseh Lajos)

Minden díjazottnak és helyezettnek szívből gratulálunk!

KRÓNIKA

„Geography and Nation Building in Central and East Central Europe” nemzetközi konferencia az ELTE Eötvös József Collegiumban

„Geography and Nation Building in Central and East Central Europe” címmel tartottak nemzetközi földrajztudomány-történeti konferenciát 2013 júliusában az ELTE Eötvös József Collegiumban. Az esemény szervezői, GYÓRI RÓBERT, GYURIS FERENC és STEVEN JOBBITT azt a célt tűzték ki, hogy olyan szakmai eszmecsere alakuljon ki a nemzetpolitikai célok és a közép-európai földrajztudomány(ok) kapcsolatáról, amelynek során a kritikai megközelítés kap hangsúlyt. Az előadók a nemzetfogalom konstrukciójának, dekonstrukciójának és rekonstrukciójának az első világháborútól a szocializmus évtizedeiig terjedő időszakára jellemző aspektusait mutatták be, elsősorban abból a szempontból, hogy azok miképpen hatottak a földrajzi tudás termelésére. Az interdiszciplinaritás jegyében a hazai résztvevők mellett Nagy-Britanniából, az USA-ból, Németországból, Franciaországból és Olaszországból érkező előadók között nem csak geográfusok voltak. A két napon át zajló konferencia 8 szekciójában 18 előadásra került sor.

Az első szekcióban *elméleti megközelítéseket, megfontolásokat* felvonultató előadások hangzottak el. CHARLES W. J. WITHERS (Edinburgh-i Egyetem) „Historical geographies of science: thoughts from the Enlightenment” című előadásában a felvilágosodás történetének térbeli dimenzióit, a tudomány történeti földrajzát és a tudomány fogadtatásának térben és időben változó jellemzőit vizsgálta, melyek a nemzetépítés és a geográfia összefüggéseinek kutatásában is hasznosíthatóak. PETER MEUSBURGER, (Heidelbergi Egyetem) „Nation building and compulsory schooling in multi-lingual states” címmel tartott előadást, melyben kifejtette az oktatásnak az egységes nemzeti identitás formálásában betöltött szerepét. Különösen fontos volt ez a Közép- és Kelet-Európában az első világháború után létrejövő „nemzetállamok” esetében, ahol a politikai stabilitást és az „elmaradott” kisebbségek gyors asszimilációját igyekeztek a közoktatás segítségével is megerősíteni.

A második szekció témája a *földrajz és a Párizs környéki béketárgyalások* voltak. Ez az a fordulópont, amikortól a földrajztudomány a nemzeti érdekek érvényesítésének „megalapozott és legitim” eszközévé vált. MICHAEL HEFFERNAN (Nottingham-i Egyetem) „The geographies of the Paris Peace Conference” című előadásában a térképi megjelenítések retorikai alkalmazását elemezte tudományszociológiai szempontból. A béketárgyalások kétféle földrajzi dimenzióját tárta fel: egyrészt a „külső” dimenziót, azaz a geográfiát mint a geopolitikai kérdésekkel foglalkozó tudományt; másrészt a „belső” dimenziót, azaz a tárgyalások helyszíneinek speciális légkörét, amely nagymértékben meghatározta a tárgyalások kimenetelét. GAËLLE HALLAIR (Frankfurt am Main-i Egyetem Francia Történeti Intézete) „Emmanuel de Martonne: a French geographer as „frontiers builder” for Central Europe at the Paris Peace Conference (1919–1920)” című előadásában de Martonne tevékenységén keresztül mutatta be azt, hogy a béketárgyalásokon résztvevő geográfusok hogyan értékesítették tudásukat a tanácsadó testületek munkájában; illetve elemezte a szakma szerint kollegiális, nemzeti érdekek színter ellenséges viszonyban levő tudósok vitáit. Ezt követően KRASZNAI ZOLTÁN (Európai Bizottság, Kutatás és Innováció Főigazgatóság): „Paving the way for territorial revision: Pál Teleki and geographic expertise in the Hungarian delegation at the Peace Conference” című előadása következett, melyben az előadó arról beszélt, hogy bár a béketárgyalások kimenetelére csekély hatással volt a Teleki vezette magyar delegáció tevékenysége, előkészítő munkájuk mégis alapja lett a két világháború közti időszak hazai földrajztudományának és nemzeti propagandájának.

A harmadik szekcióban a *földrajz és a nemzeti ébredés* témakörében értekeztek a résztvevők. MATTEO PROTO (Bolognai Egyetem) „Italy as »geographical expression«: Nation building and regional geography (1900–1920)” címmel

beszél a térképi ábrázolások nemzeti identitást erősítő szerepéről, bemutatva, hogy a béke-tárgyalások során és később az olasz fasizma állam politikájában is meghatározó volt a természetföldrajzi egység koncepciója, ami főleg az alpokbeli határ kijelölésekor került előtérbe. BOTTLIK ZSOLT (ELTE) és DEMETER GÁBOR (MTA Történettudományi Intézet) „Geography in the service of power and national aspirations: ethnic mapping in the Balkans (1856–1914)” című előadásukban a Balkán államainak etnikai térképezései során használt megjelenítési technikákat és a mögöttes politikai célokat hasonlították össze. Rámutattak az Albánia-kutató NOPCSA FERENC készítette és a más balkáni szerzők rajzolta térképek eltéréseire, amik elsősorban az egyszerű felületszínezés helyett alkalmazott, a népességszámra és népsűrűségi viszonyokra is utaló diagrammódszer okozott. (Ez egyébként a „carte rouge” elkészítésekor alkalmazott eljárás előzményének tekinthető). NICOLAS GINSBURGER (Nanterre-La Défense Egyetem, Párizs) „Building Yugoslavia: the Serbian geographer Jovan Cvijić as state-maker during the First World War and the Peace Conference” címmel CVJIJIC szerb földrajztudós franciaországi emigráns éveit során kifejtett szakmai és politikai propagandisztikus tevékenységét, térképeinek hatását mutatta be, amelyek a szerb delegáció vezető területi szakértőjeként végzett munkásságát alapozták meg.

Az első nap utolsó szekciójának a földrajzi képzetek szerepe a nemzetfogalom (re)konstrukciójában volt a témája. NORMAN HENNIGES (Leibniz-Institut für Länderkunde, Lipcse) „The geographer Albrecht Penck (1858–1945) and the origin of the map(s) of the German Volks- und Kulturboden” című előadásában a Weimari Köztársaság revizionista törekvéseinek igazolásául szolgáló térképekkel foglalkozott. Feltárta a „Volksboden” (a német nyelvűek által lakott területek) és a „Kulturboden” (a német kultúra hatására kialakult kultúrtájak összessége) koncepciójának és narratíváinak változásait, illetve azt, hogy ezek a geopolitikai elméletek hogyan épültek be a természetföldrajzos Penck és tanítványai munkájába. KATHRYN CIANCIA (Wisconsin Egyetem, Madison, USA) „Making and unmaking regional space: nationalism, geography, and internal boundaries in Poland’s Eastern Borderlands, 1918–1939” címmel Volhínia példáján mutatta be a regionális térfelosztás politikai szerepét: a régió koncepciójának a lengyel „államemzet” érdekei szerint való változása (az

etnikai heterogenitás elfogadása vagy tagadása) döntően meghatározta az ukrán nemzetiségi identitás kibontakozásának lehetőségeit.

A második nap az előző napi utolsó szekció témájának folytatásával kezdődött. STEVEN JOBBITT (Kaliforniai Állami Egyetem, Fullerton, USA) „Watershed nation: the ecological foundations of Hungary’s hydrological imagination” című előadásában a magyar geográfusok azon jelmondatának hatását vizsgálta, hogy Magyarországot nem lehet feldarabolni a természet törvényeinek figyelmen kívül hagyása nélkül. Az előadó a két világháború közti magyar revizionizmust a vízgazdálkodás kérdéseiben (is) megjelenő természeti erességet kereső szemlélet és a nacionalizmus összefonódásán keresztül elemezte. GYÓRI RÓBERT (ELTE) „In defence of the nation: Hungarian geography in peace and war, 1920–1945” címmel a geográfia nemzetvédő szerepéről beszélt, bemutatva, hogy Magyarországon a földrajz a két világháború közötti időszakban stratégiai jelentőségű tudománnyá lépett elő. Ismertette az Államtudományi Intézetnek a – meg nem valósult – „igazságos, jogos és tudományosan megalapozott” revízió előkészítésében betöltött szerepét. JANKÓ FERENC (Nyugat-Magyarországi Egyetem, Sopron) „Inventing Burgenland: Geography and regional identity in post-WWI Austria” című előadásában egy korábban nem létező földrajzi egység, Burgenland identitásának létrehozásával foglalkozott. A tartomány földrajzi tartalommal való felruházását, jellegzetességeinek interpretálását helyezte el a két világháború közötti földrajzi diskurzusok viszonylatában.

Az ezt követő két szekció témája „a feltámasztott nemzeti identitás elhantolása”, azaz a földrajztudománynak a kommunista hatalomátvételt követő irányváltása, revizionista nézetektől való „megtisztítása” volt. TIMÁR JUDIT (MTA KRTK, Regionális Kutatások Intézete, Békéscsaba) „International rather than national? The relationships between western Marxist and ‘vulgar’ Hungarian Marxist geographies” című előadásában a nyugati és a kelet-európai marxizmust hasonlította össze, az Antipode: A Radical Journal of Geography és a fontosabb magyar földrajzi folyóiratok – többek között a Földrajzi Közlemények – 1950–60-as évekbeli számainak narratívá-elemzése alapján. Így keresett választ arra, hogy ugyanazok a szövegek miképpen nyertek eltérő értelmezést az eltérő társadalmi kontextus és tudománypolitikai háttér miatt. GYURIS FERENC (ELTE) „Constructing

communism instead of building the nation: the Sovietization of Hungarian geography” című előadásában bemutatta a magyar geográfia marxista-leninista tanokat követő diszciplínává válásának során lezajlott személyi, intézményi változásokat, valamint – latouri elvek mentén – azt, hogy egy távoli hatalom nyomása miként terelt új irányba egy egész tudományterületet. BRUNO SCHELHAAS (*Leibniz-Institut für Länderkunde, Lipcse*) „»Bourgeois« geography and the Sovietization of academic geography in the German Democratic Republic, 1945–1969” című munkájában azt a következtetést vonta le, hogy bár az ideológiai háttér másfelé terelte a geográfia tudományát az NSZK-ban és az NDK-ban, a '60-as évekig mégis sok volt a közös vonás, mert a közös külső hatások (a hidegháborús légkör) miatt nemcsak a természetföldrajz, de a politikai- és gazdaságföldrajz is részben párhuzamosan fejlődött.

Ugyanezt a témát folytatta CZIRFUSZ MÁRTON (MTA KRTK, Regionális Kutatások Intézete, Budapest) „Reworking nation: significance of the division of labour in narrating the Socialist space-economy” című előadásában, amelyben a nemzet új, szocialista kontextusban való értelmezésének narratíváit elemezte. A marxista gazdaságföldrajzosok által megalkotott új „nemzetfogalom” az aktuális politikai határok által lehatárolt területre, mint komplex egésze épült. Az előadó a térgazdasági szovjet és nyugati változata földrajzi conceptualizálásának kapcsolódási pontjaira is rávilágított. GYIMESI ZOLTÁN (ELTE) „The contested rehabilitation of the past: the double narrative and the republication of Tibor Mendöl's Introduction to geography (1950–1953) in 1999” című előadásának keretében Mendöl 1953-ra elkészült „Bevezetés a földrajzba” című tankönyvének 1999-ben történő átdolgozása kapcsán elemezte a szocialista

narratívák és azok posztszocialista értelmezése ellentmondásait. Dupla hermeneutikai csapdának tartotta azt, hogy, mivel a tankönyv kompromisszum eredménye, Mendöl nem azt és úgy írta le benne, ahogy önmagától tette volna, és, hogy erre a szerkesztő a szöveg utólagos értelmezésekor nem hívta fel a figyelmet, a szöveg „modernizálása” önkényesen történt.

A konferencia utolsó szekciója egy kerekasztal-beszélgetés volt, ahol a két nap alatt elhangzó legfontosabb gondolatokat összegezték a résztvevők, és a hallgatóságnak is alkalma nyílt további kérdéseket intézni az előadókhöz.

A napot közös bográcsozással zárták a résztvevők, a gulyást BOTTLIK ZSOLT irányításával és szakácskodásával az Eötvös Collegium Mendöl Tibor Műhely tagjai készítették. A kötetlen beszélgetés éjszakába nyúlóan folytatódott a Collegium kertjében. Másnap a konferencia résztvevői buszos kirándulás keretében látogatták meg a lajosmizsei pusztateleplőt, Kecskemét városát, egy bugaci csárdát és a hajósi pincésort. Az egyes helyszíneken GYÓRI RÓBERT és BOTTLIK ZSOLT tartott egy-egy rövid szakmai ismertetőt.

Összességében a konferencián a hazai résztvevők számára az adta a többletet, hogy külső szemlélők szemszögéből is ráláthattak a magyar és a kelet-közép-európai földrajztudománynak e „kényes” periódusára, hallhattak a nemzetépítésről a „nemzeti érzelmeiktől” mentesen, kritikai nézőpont érvényesülésével. A külföldi kutatók számára pedig ennek ellentéte adta az eszmecsere érdekességét, azaz, hogy olyan szakmai körbe kerültek, ahol a jelenlevők többsége „belülről” vizsgálja azt a tudományos problémakört, amit ők „kívülről”. A konferencia egyszerre volt szakmailag magas színvonalú esemény és közösségi szempontból is nagyszerű élmény.

TOLNAI GÁBOR

Természetföldrajzosok találkozója

Az MTA Természetföldrajzi Tudományos Bizottsága Geomorfológiai Albizottsága az elmúlt két évtizedben rendszeresen megszervezte a *Geomorfológus találkozót*, aminek programját rotációs rendszerben minden alkalommal más-más földrajzi műhely szervezte meg, készítette elő. A hagyomány a közelmúltban megszakadni látszott, ám a jelenlegi Bizottság 2013. februári ülésén határozatot hozott a rendezvénysorozat folytatásáról, de azt kissé kibővítve immáron

Természetföldrajzos találkozóként javasolta meghirdetni. A Bizottság ezúttal szervezőnek, rendezőnek az MTA Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpontja Földrajztudományi Intézetét kérte fel. A rendezvény főszervezői feladatát KIS ÉVA, a Központ tudományos főmunkatársa, a Geomorfológiai Albizottság elnöke vállalta, aki az Albizottság titkárával, KISS TÍMEÁVAL, valamint a Központ munkatársaival, elsősorban SCHWEITZER FERENCCEL és BALOGH JÁNOSSEL

együtt egy kitűnően előkészített programot dolgozott ki és valósított meg. A gondos és kitűnő szervezésért hálás köszönet illeti az Intézet munkatársait. Külön köszönetet kell mondani a *MOL NyRt vezetőinek* és a *CSFK főigazgatójának*; anyagi és erkölcsi támogatásuknak köszönhetően a rendezvényen kiemelkedően magas volt a fiatal kutatók és doktori iskolai hallgatók részvételi aránya.

A 2013. szeptember 27–28-án megrendezett találkozó központi helyszíne Csákvár volt, ami egyrészt az MTA CSFK kutatóháza révén jó feltételeket biztosított mind a szakmai, mind az esti kötetlenebb programok lebonyolítására, másrészt fekvése révén kitűnő kiindulópont volt a közeli Vértesben és a Gerecsében található érdekesebb képződmények, feltárások bejárásához, megtekintéséhez. Az ország minden tájáról érkezett kutatók, oktatók számára egy kellemes panzió szolgált szállással. A szervezők igen tartalmas programot dolgoztak ki, amely azonban teljes egészében nem volt kivitelezhető, ugyanis a találkozót megelőző napok igen heves esőzései miatt egyes tervezett helyszínek szinte megközelíthetetlenül váltak; azonban még így is számos érdekes feltárás, kibukkanás, felszínforma megtekintésére volt mód. A szervezők egy minden helyszín szakmai leírását összefoglaló kirándulásvezetővel örvendeztették meg a résztvevőket, valamint erre az alkalomra Kis

ÉVA szerkesztésében egy tanulmánykötetet is megjelentettek *Terresztrikus domborzatfejlődés a Vértes és Gerecse környezetében a felső-miocéntől a holocénig* címmel, amely cím kitűnően összefoglalja a rendezvény tudományos programjának vezérlő gondolatát. A 153 oldalas, jó minőségű színes ábrákat is tartalmazó könyv – amit minden résztvevő megkapott – 12 tagú szerzőgárdája a Pannon-medence kiszáradásától és elsivatagosodásától a löszök és édesvízi mészkövek képződésén, a folyóhálózat kialakulásának folyamatán és a felszínmozgások kérdésein át a karsztvíztárolókban a közelmúltban lejátszódott változásokig terjedően számos izgalmas kérdés – további szakmai vitákra is lehetőséget kínáló – kutatási eredményeit összegzi.

A találkozó első napján a résztvevők a polgári mészkőbányában Magyarország egyik legidősebb földtani képződményével és a karsztos üregeket kitöltő, különösen biosztratigráfiai szempontból fontos, a Pannon-beltő visszahúzó-dását jelző ún. „oázis faunával” ismerkedhettek meg, ezt követően pedig a lovasberényi Kazalhegyen egy egykori hegyláb felszínén képződött, fiatal löszökből és közbeékelt paleotalajokból, illetve egy durvahomokos szintből álló, az őség-hajlattani tagolások finomítására lehetőséget nyújtó löszfeltárással (*1. kép*). A feltárás környezetének érdekessége még az egykori erős eolikus felszínformálást bizonyító hosszan

1. kép A találkozó résztvevői a lovasberényi löszfeltárásnál

elnyújtott, keskeny jardangok léte. A tanulmányút vezetői az aznapi utolsó, harmadik megállóban, a csákvári homokbányában egy egykori, a Pannon-tengerbe torkolló folyó deltájának képződményeit, a tengerpart abrúziós kavicsait, valamint az azokból levonható ősföldrajzi következtetéseket ismertették. Az első napi terepjárást végül szakmai vitákkal egybekötött kerti vacsora követte a csákvári kutatóház udvarán. A kutatók két- és többoldalú megbeszélései mellett a vitában kiemelt szerepet kapott a földrajztudomány nehéz helyzetének kérdésköre.

A második napi úticélt a Gerecse északi lejtőjének legfontosabb feltárásai jelentették, amelyek a SCHWEITZER FERENC által kidolgozott édesvízmésző-sztratigráfia alapjául szolgáltak. A bejárt területek többsége Dunaalmás környékén összpontosult. A sors kegyelméből gyönyörű időben a főbb állomások, illetve feltárások – a betlehemi kavics- és homokbánya, a Kópite kavicsbányája, az ádámajori deltaösszletek, illetve forráskúpok, a kislángiumi faunát tartalmazó dunaalmási feltárás – bejárása során a résztvevők tanulmányozhatták a Pannon-tenger abrúziós kavicsait, az egykori tengerfenék megkövült hullámfodrait, a Duna teraszait, és számos új elmélettel, vizsgálati eredménnyel ismerkedhettek meg a hegyláb felszín- és teraszképződés, az idősebb ún. típusos vörösagyagok, édesvízi

mészövek és deltaösszletek keletkezése, valamint az „egymillió évesnél idősebb” löszök léte vagy nemléte terén. Az egyes megállóhelyeken szakmai viták is lezajlottak, amelyek különösen az alkalmazott vizsgálati módszereket, valamint a kormeghatározásokat érintették. Dunaalmásra érkeve a szervezők egy kis kulturális programot is beiktattak, a résztvevők ugyanis megtekinthették a temetőben Csokonai Vitéz Mihály híres múzsájának, „Lillának” gondosan ápoltsírfját. Végül a tudományos program zárásaként a résztvevők a faluban megszemlélhettek egy friss, bővíző forrásfelfakadást, amelynek léte bizonyítja, hogy a korábbi mesterséges süllyesztést követően helyreállt a Dunántúli-középhegység karsztvízszintje.

Összegzésül megállapítható, hogy nagyon szerencsés gondolat volt a természetföldrajz művelőit összefogó találkozó felújítása, ami az érdekes és tartalmas vitákra is okot adó kitűnő program mellett lehetőséget nyújtott szakmai eszmecserekre, egymás kutatási eredményeinek megismerésére, és jelenleg is folyó, vagy tervezett újabb kutatási programok megbeszélésére, egyeztetésére. Reméljük, hogy a poraiból feltámadott kezdeményezés új életre kapva a jövőben ismét rendszeressé válik!

HORVÁTH GERGELY – KOVÁCS ISTVÁN PÉTER

KERÉNYI ATTILA 70 éves

Bensőséges ünnepség keretében köszöntötték kollégái, pályatársai és barátai KERÉNYI ATTILÁT 70. születésnapja alkalmából a Debreceni Egyetem Földtudományi Intézetében, ahol az ünnepelt 1973 óta oktat és kutat, rengeteg egyéb feladatot is vállalva, így pl. vezette az Alkalmazott Tájföldrajzi Tanszéket és a Földtudományi Doktori Iskolát is. Hazai és nemzetközi tudományos elismertséget kezdetben talajeróziós kutatásaival, később főként táj- és környezetvédelmi írásaival, könyveivel szerzett. Napjainkig 158 tanulmányt és egyéb tudományos munkát, 4 egyetemi jegyzetet és 10 könyvet jelentetett meg. Tanítványai országos diákköri konferenciákon számos díjat nyertek el, és témavezetésével heten szereztek doktori fokozatot. Tudományos munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el, 1997-2000 között széchenyi professzori ösztöndíjas volt, 2000-ben a Szent-Györgyi Albert-díjat, 2003-ban Az év környezetirányítási szakirodalmi díját, 2004-ben a Környezetünkért díjat, 2008-ban

pedig a Pro Natura-díjat. Professor Emeritusként ma is részt vesz az oktatásban és a doktori iskola munkájában is.

A születésnap ajándék kissé rendhagyó módon nem egy születésnap kötet volt, hanem egy életrajzi dokumentumfilm, amely az ünnepelt tudományos életútját követi végig a gimnáziumi évektől egészen napjainkig. A másfél óra hosszúságú filmben egykori tanárok, kollégák, tanítványok méltatják legfontosabb tudományos eredményeit, ismertetik a hosszú évtizedeken át folytatott tudományos kutatómunka fontosabb állomásait, de megismerhetjük kivételes emberi tulajdonságait is. (A film megtekinthető a https://www.youtube.com/watch?v=xp6eW_bv5-k&feature=youtu.be címen.) Mivel a film bőségesen taglalja KERÉNYI ATTILA életrajzi adatait, így ezekre most nem térünk ki, hanem inkább idézünk néhány véleményt, amit a pályatársak, tanítványok fogalmaztak meg róla és a munkáiról.

A környezetvédelem globális szempontú értelmezése és ennek hatása a földrajz kutatásra és oktatásra című akadémiai doktori értekezéséről ERDŐSI FERENC a következőt írta: „Szakmai tekintetben számomra a magyar szakmunkák közül ez nyújtotta a legtöbb új és konkrét ismeretet. Az értekezés jó néhány fogalmat és folyamatot új megvilágításba helyező, a hazai környezetterhelésről megbízható és igen értékes, a gyakorlati munkában is jól hasznosítható ismereteket tartalmazó, gondolatgazdag remekmű, amelynek szemléletével nagymértékben azonosulok.”

A dolgozat másik bírálója, ZAMBÓ LÁSZLÓ így összegezte véleményét: „KERÉNYI ATTILA íggy elmélyült, évtizedes, új és pontos metodikákat alkalmazó, számos nemzetközileg új eredményt bemutató, részletes analíziseken alapuló, globális léptékű környezetvédelmi szintézise megfelelően mutatja a szerző tudósi mivoltát, széleskörű kutatómunkájának eredményességét.”

Az *Általános környezetvédelem* című könyvről MEZŐSI GÁBOR a következőt mondta: „KERÉNYI ATTILA a környezetvédelmi kérdéseknek földrajztudományi szempontú vizsgálatának elkötelezett híve. *Általános környezetvédelem* című művét akadémiai doktori disszertációnak is el tudnám fogadni.”

Munkáiról és a szerzőről DÉVAI GYÖRGY így szólt: „Attilára jellemző, hogy rendkívül megfontolt, nagyon korrekt, és óriási tárgyi tudással rendelkező szintetikus elme. Ezt csodálatosan bizonyítják a könyvei, melyek közül az *Általános környezetvédelmet* és az *Európa természet- és környezetvédelmét* én szinte etalonként szoktam kezelni.”

CSORBA PÉTER, aki az ünnepelt utódjaként 10 éve vette át a ma Tájvédelmi és Környezet-

földrajzi Tanszéknek nevezett egység vezetését Debrecenben, a következőképp fogalmazott a születésnap rendezvény házigazdájaként: „Ha nekem a legtömörebben kellene összefoglalni szakmai és emberi vonásaidat, gondolkodás nélkül a szakmai elkötelezettséget, és az emberi következetességet emelném ki. A következetes ragaszkodás a magas tudományos színvonalhoz és az ennek érdekében nyíltan felvállalt konfliktusok a hétköznapi szűk perspektívájából nézve nemegyszer rossz lépésnek tűnnek! Ha azonban ezt nagyobb távlatból szemléljük, kitűnik, hogy éppen az elkötelezettség és következetesség vezet időtálló szakmai sikerekhez, ezt biztosítja könyveid, előadásaid, közéleti megnyilvánulásaid értékállóságát.”

PROBÁLD FERENC, aki KERÉNYI ATTILA számos könyvének lektora volt, az ünnepelt pályafutásáról szóló filmben azokat a mondatait elevenítette fel, amellyel egykor az ünnepelt nagydoktori védésén a bizottság elnökeként zárta a nyilvános vitát: „Hirtelen az az Ady vers jutott az eszembe, hogy „Az Értől az Óceánig”. Ez ugyanis jól jellemzi KERÉNYI ATTILA életútját is valamiképpen. Ahogy eljut valaki a résztanulmányoktól, a geomorfológiától a talajtanon át a geográfia, és még azon túl, a környezetvédelem egész spektrumának áttekintéséig, ez az értől az óceánig való eljutással szimbolizálható leginkább.”

Végezetül a Debreceni Egyetem Földtudományi Intézetének nevében azt kívánjuk, amit egyik kollégánk trefásan, de a valóságra remekül rátapintva a következőképpen fogalmazott meg: „Attila! Kívánom, hogy még nagyon sokáig mondhasd, ne haragudj, de rohannom kell, már így is késésben vagyok!”

FAZEKAS ISTVÁN – SZABÓ GYÖRGY

Földrajztanárok kitüntetése

Az Országgyűlési Határozattal indított, 2028-ig szóló Nemzeti Tehetség Program egyik elemeként 2013 tavasza óta van lehetőség a tehetséggondozásban kiemelkedő munkát végző hazai és határon túli pedagógusok elismerésére a *Bonis Bona – A nemzet tehetségeiért díj* alapításával. A díj elnevezése a *bonis bona discere*, vagyis *jótól jól tanulni* latin szólásból származik. A díjat a nyár elején meghirdetett nyilvános felhívás nyomán 2013 nyarán ítélték oda. Három kategóriában összesen közel 799 jelölés érkezett; egy jelöltnek legalább két ajánlóval kellett rendelkeznie, ajánlók lehettek intézményvezetők, kollégák,

szülők és tanítványok is. A díjak odaítéléséről az EMMI, az Oktatásutató és Fejlesztő Intézet, az Oktatási Hivatal, MATEHETSZ és a Nemzeti Tehetségügyi Koordinációs Fórum delegáltjaiból álló zsűri döntött. A 799 jelölt közül összesen 437 fő részesült kitüntetésben, három kategóriában. A díjak átadására 2013. augusztus 28-án ünnepi gálaest keretében került sor Budapesten, a Nemzeti Színházban.

Kiváló versenyfelkészítő díjban 202 olyan pedagógus részesült, akik legalább öt tanéven át eredményes munkát végeztek nemzetközi, országos és regionális tanulmányi, szakmai, művé-

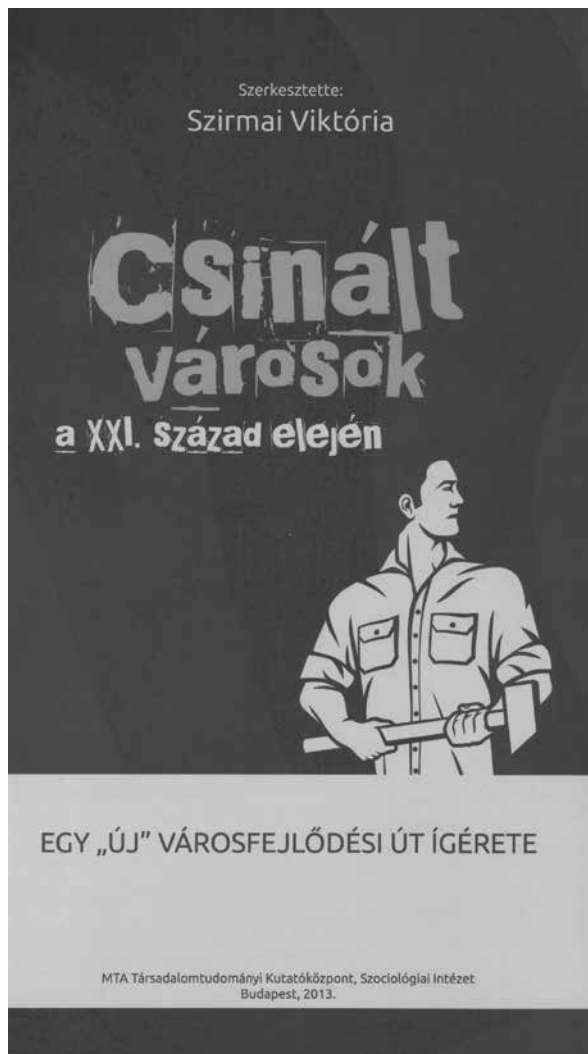
szeti és sportversenyekre való felkészítésben. Köztük van Társaságunk közismert tagja, BÓDIS BERTALAN, a nagyoroszi Börzsöny Általános Iskola tanára, aki egyben a Földrajztanárok Egylete elnökségi tagja és a Nógrád megyei földrajztanárok közösségének vezetője, valamint GRUBER LÁSZLÓ, a Bonyhádi Petőfi Sándor Evangélikus Gimnázium tanára, akinek tanítványai szinte minden földrajzversenyen megjelennek és sikert sikerre halmoznak. Ugyancsak díjazott lett e kategóriában BERNÁT ZSOLT, az egri Szilágyi Erzsébet Gimnázium; CSISZÁR GÁBOR, az ELTE Apáczai Csere János Gyakorlógimnázium; HUSZÁRIK IMRE, a Szekszárdi Garay János Gimnázium; SIMON GYÖRGY, a soproni Széchenyi István Gimnázium; SZÖLLŐSY LÁSZLÓ, a szegedi Radnóti Miklós Kísérleti Gimnázium; TÓTH ANDRÁS, a Nagyberegi Református Líceum; és VINCZE CSILLA, a kolozsvári Báthory István Elméleti Líceum tanára.

A *Kiváló tehetséggondozó díjban* 170 olyan tehetséggondozó részesült, akik legalább öt tanévben keresztül kiemelkedő munkát végeztek

olyan gyerekek és tanulók körében, akikhez hátrányos helyzetük, speciális nevelési igényük vagy fiatal koruk okán nem feltétlen kapcsolódik konkrét versenysiker, de fejlesztésük és támogatásuk meghatározza további tanulmányi életútjukat. Köztük található GYÖRGY KÁROLY, ZOLTÁNNÉ CSURJA EDIT, a szentendrei II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola és Gimnázium, SÁNDORNÉ HALÁSZ ERZSÉBET, az egri Eszterházy Károly Főiskola Gyakorlóiskolája, VERESNÉ KIS KRISZTINA, az egri Dobó István Gimnázium és VIGYINSZKI ATTILA, a nagyoroszi Börzsöny Általános Iskola tanára.

A harmadik kategóriában, a Kiváló tehetséggondozó díjban 65 tehetséggondozó részesült, akik legalább öt tanévben át végeztek áldozatos munkát tehetséggondozó műhelyek működtetésében, tehetségálózat-fejlesztő munkában, illetve egyéb tehetséggondozó szervezői feladatokban. Köztük található RÉPÁSI ÉVA, a törökszentmiklósi Bethlen Gábor Református Általános Iskola tanára.

Tanárkollégáinknak szívből gratulálunk és további sikeres tehetséggondozást kívánunk!

SZIRMAI VIKTÓRIA (szerk):

Csinált városok a XXI. század elején – Egy „új” városfejlesztési út ígérete
MTA Társadalomkutatási Kutatóközpont, Szociológiai Intézet, Budapest, 2013, 287 p.

Az igazi kérdés ma már nem az, hogy létrejött-e új városfejlesztési modell vagy sem, sokkal inkább az, hogy mit tesznek az örökségükkel az ún. szocialista új városok? Képesek-e építeni azokra a sajátosságokra, amelyekkel csak ők rendelkeznek? Képesek-e valóban befogadni a mai kor gazdasági, társadalmi kívánalmait és képesek-e öntevékenyen tenni az átalakulás érdekében? Meg tudnak-e újulni? Ezek nemcsak a jövőben megválaszolható kérdések, hanem olyan kérdések, amelyek válaszai az új városok jövőjét, egyben a lehetséges új városfejlesztési modellek szerveződéseit is eldönthetik.

További információ: Szirmai.Viktoria@tk.mta.hu

IRODALOM

KISS ÉVA (szerk.):

A hazai ipari parkok különböző dimenzióban

Dialóg Campus Kiadó, 2013., p. 320

Az ipari forradalom időszakának kezdetétől az iparújszerű fejlődési pályára lépő országokban a korábban természetes, illetve a természeti állapothoz közel álló térségekben óriási bányászati–energetikai felszínnek, ipari övezetek, iparvárosok jöttek létre. Tevékenységük során a bányákból kikerülő meddőhányók, a villamosipari üzemek pernye- és zagytározói millió tonnával szennyezték környezetüket, a légkört és a vízbázist. A természetre, a társadalomra és az épített környezetre gyakorolt negatív hatásai igazán a gazdasági fejlődés posztindusztriális szakaszában váltak nyilvánvalóvá. A helyzet orvoslása világszerte igen nagy gondot okoz, a tönkretett környezet rekultivációja hatalmas anyagi áldozatok árán a legfejlettebb országokban is csak lassan halad.

Hazánkban ez a probléma a rendszerváltozás időszakában robbant be a köztudatba, mégpedig azzal, hogy a korszerűtlenné váló, gazdaságtalanul termelő ipari üzemek szárai zártak be és váltak rozsdáövezetté. KISS ÉVA, a könyv szerzője és szerkesztője a geográfusok között elsőként kezdett foglalkozni a rendkívül bonyolult kérdéskörrel. Kutatói munkásságának középpontjában hosszú ideje az ipari tevékenység vizsgálata áll, így nem véletlen, hogy főszerepet vállalt a kötet létrejöttében. A könyv megírásának aktualitását növelte, hogy a rozsdáövezeteket felváltó ipari és logisztikai parkoknak már másfél évtizedes múltjuk van, azaz érdemes volt visszatekinteni a fejlődési pályájukra.

A 11 szerző más-más aspektusból vizsgálta meg a hazai ipari parkok kialakulását, rendeltetését és problematikáját. A mű egészét a megközelítés sokszínűsége és az információgazdagság jellemzi. A témakört a kiadvány 5 fő részben tárgyalja: Az I. rész a parkok létrejöttét, tulajdonosi szerkezetüket, területi kiterjedésüket és elérhetőségüket tárgyalja. Az ipari parkok tipizálása és gazdaságba való beilleszkedése is ebben a részben kapott helyet. A II. rész, amely

a kötet terjedelmének mintegy felét teszi ki, a közlekedés és az ipari parkok kapcsolatát és a megközelíthetőség kérdését elemzi. Az elméleti kérdések vizsgálata mellett nagyon értékesek a bemutatott megyék ipari parkjairól szóló fejezetek. Mind a négy esettanulmány rendkívül gazdag információkban, kár, hogy nem mindegyik megye kerül bemutatásra ily módon. A III. rész az ipari parkok területi fejlődésben játszott szerepével foglalkozik. Egyrészt a válság hatásait, illetve egy ágazat – az autóipar – telephelyválasztását mutatja be, másrészt a feldolgozóipari koncentráció, valamint a klaszterizáció matematikai-statisztikai elemzését adja a könyvnek ezen része. A IV. és az V. rész a parkok regionális jelentőségét tárja fel több szempontból, emellett bemutatja az Ipari-, Tudományos-, Innovációs- és Technológiai Parkok Egyesület tevékenységét.

A kötet mértéktartóan gazdag illusztrációs anyaggal készült, melyben térképek, tervrajzok, táblázatok, vasútállomások, vasút- és útvonalak, kapcsolati hálómódellék és számos ténylegesen a könyvhöz készített fénykép (a szerző felvételei) is szerepelnek. Erénye a könyvnek, hogy az egyes fejezetek végén önálló irodalomjegyzék van, ami elősegíti a kutatók és olvasó tájékozódását. A kötet egyes fejezetei felhasználhatók a felsőoktatásban és oktatásban, még a néhol fellelhető pontatlanságok (pl. a 2. 3 ábra jelmagyarázata), vagy tévedések (pl. Kőrösladányban a Henkel cég megjelenéséről és tulajdonosi történetéről írt sorok) ellenére is.

KISS ÉVÁnak mindenképpen elismerés jár a „népes” szerzőgárda összefogásáért, a szerzőknek pedig gratulálunk a színvonalas tanulmányokhoz. „A hazai ipari parkok különböző dimenzióban” című kötetet a társadalom- és iparföldrajz iránt érdeklődők figyelmébe ajánljuk.

RÉTVÁRI LÁSZLÓ–VIDÉKI IMRE

TÓTH GÉZA:

Az elérhetőség és alkalmazása a regionális vizsgálatokban

Műhelytanulmányok 1. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2013. 146 p.

Szakmai körökben régen várt, színvonalas munka megjelentetésével bocsátotta útjára a KSH legújabb kiadványsorozatát, a Műhelytanulmányokat. Az indító kötet szerzője, TÓTH GÉZA művében a hazánkban kevesek által művelt közlekedési földrajz egyik legfontosabb és legizgalmasabb fogalmát, az *elérhetőséget*, azaz a közlekedési rendszer fő „termékét” vette grócsó alá.

Bár a könyv címéből kimaradt „közlekedési” jelző némi hiányérzetet kelthet az olvasókban, akik az „elérhetőség” alatt mostanság elsősorban a mobilkommunikáció nyújtotta kapcsolatteremtési lehetőséget értik, ez a pontatlanság nem kisebbíti a mű erejéit. A szerző már könyve bevezető részében sejteti az olvasóval a tekintélyes számú természeti, műszaki, gazdasági és társadalmi tényező függvényében alakuló közlekedési elérhetőség sokoldalú vizsgálatának fontosságát, amelyre a közlekedéstudományban és a térbeli folyamatok törvényszerűségeit vizsgáló geográfiában egyaránt égető szükség van.

A bevezető nélkül 11 fő- és számos alfejezetből álló, logikusan felépített könyv az elérhetőség fogalom sokféle megközelítésének bemutatásával, és különböző építőelemei közötti viszony modellszerű ábrázolásával kezdődik, majd a szerző megismerteti az elérhetőségi mutatók fő típusaival és a számításuknál figyelembe vehető legfontosabb szempontokkal. Közéjük tartoznak az utazási források és célok, a kedvezőbb elérhetőséget akadályozó különféle ellenállási és korlátozó tényezők, a határok, a különféle közlekedési módok és területi szintek, továbbá az esélyegyenlőség követelménye és a dinamika.

A mű kiemelkedően értékes része az elérhetőségi modellezés módszertani alapjainak plasztikus bemutatása, valamint az azonos mintán számított modellek eredményeinek összevetése. Utóbbi úttörő kezdeményezésnek tekinthető mind a nemzetközi, mind a hazai közlekedéstudományi és földrajzi kutatásokban. E változatos modelles csoportok, illetve modellek felépítésének részletes ismertetése és értékelése vonul végig a könyv első felén. Tanulmányozásuk révén az olvasó megismerheti többek között a különféle infrastruktúra alapú, elhelyezkedési és haszonbázisú, továbbá a gravitációs analógián alapuló modellek különböző fajtáit, amelyek egyaránt

kulcsszerepet játszanak a közlekedési elérhetőségi modellek konstanstényezőinek meghatározásában.

Könyve második részében TÓTH GÉZA kiemelt hangsúlyt fektet az elérhetőségi modellek működési jellemzőinek a valóság közlekedési viszonyokkal való összevetésére. Ezzel kapcsolatban felteszi azt a lényeges kérdést, hogy lehetséges-e a modellekből levonható következtetéseket a valós társadalmi térre alkalmazni?

A kérdés megválaszolásának a szerző könyvében négy fejezetet szentel. Közülük az elsőben az elérhetőség és a gazdasági fejlettség közötti összefüggést bemutató modellek gyakorlati hasznosíthatóságát bizonyítja a magyarországi statisztikai kistérségekre kiszámított elérhetőségi potenciál-mutatók, valamint a kistérségre kiszámított fajlagos lakossági jövedelmek, illetve a kistérségek gazdasági fejlettségének összehasonlításával. A gondosan szerkesztett színes térképeken jól kivehető a hazai közlekedési elérhetőségi viszonyok hosszú távú alakulását – népességtömege és kiemelkedő gazdasági ereje révén – meghatározó módon befolyásoló Budapestnek, mint közlekedési „szupercentrumnak” a hatása szinte valamennyi, az elérhetőséghez köthető mutató alakulásában. Ezt követően a szerző a shift és share analízis vizsgálati módszerét alkalmazva bebizonyítja, hogy az átlagosnál lényegesen kedvezőbb közlekedési elérhetőségű statisztikai kistérségekben a fajlagos jövedelmek is jóval magasabbak az országos átlagnál.

Külön fejezetet szentel a szerző annak megjelölésére, hogy a térbeli struktúrák, a térfelosztás és a népesség („társadalmi tömegek”) nagyságeloszlása közötti kapcsolat milyen hatással vannak a különböző elérhetőségi potenciálok alakulására. Ennek érzékeltetésére térképen mutatja be többek között a hazai lakónépesség kistérségi szintű elérhetőségi potenciálját, ahol szintén a főváros és környéke rendelkezik a legmagasabb értékekkel.

A fentiekben kívül a könyvben helyet kapnak a különböző analitikus forgalom-előrebecslési módszereknek és módszertani háttérüknek az elérhetőség javítása céljából történő felhasználási lehetőségei, amelyek hatékony módon járulhatnak hozzá az úthálózat fejlesztés opti-

malizálásához is. Ugyancsak plasztikus térképek szemléltetik a Magyarországra vonatkozó közúti hálózati hányadosok (a feltételezett légvonalbeli és a valóságos közúti eljutási idők hányadosának) térszerkezeti anomáliáit, melyek mértéke jelentősen függ az autópályák vonalvezetésétől. A mutató kiszámítása egyben rávilágít a hazai közhálózat kiépítettségi problémáira is.

A kötet utolsó fejezetében („Az elérhetőségi vizsgálatok társadalomföldrajzi jelentősége”) a szerző az elérhetőségi vizsgálatok eredményeinek széleskörű felhasználhatóságára hívja fel a figyelmet. Ezek az elemzések jól szolgálhatják a várossá nyilvánítással kapcsolatos döntések előkészítését, a belső és a nemzetközi migráció irányainak és célterületeinek feltárását. A kedvező közúti elérhetőség és az idegenforgal-

mi bevételek mennyisége közötti, továbbá a jól megközelíthető térségek vendégforgalma közötti szoros kapcsolat jelentősége sem lebecsülendő.

A könyvet tekintélyes mennyiségű, közel 240 idegen és magyar nyelvű tételből álló, gondosan összeállított irodalomjegyzék zárja, amely messzemenően elősegíti a témakör iránt érdeklődők további tájékozódását és ismeretszerzését.

TÓTH GÉZA igényesen szerkesztett, tartalmas könyve nemcsak a közlekedéstudomány és a közlekedési földrajz elméleti és modellezési kérdéseiben jártas szakembereknek ajánlható, hanem haszonnal forgathatják a terület- és településfejlesztés közlekedési vonatkozásai iránt érdeklődők is.

TINER TIBOR

GYURIS FERENC:
**The Political Discourse of Spatial Disparities. Geographical Inequalities
Between Science and Propaganda**
Springer, Berlin–Heidelberg–New York, 2014, 381 p.

Gyakran elhangzó jogos panasz, hogy a hazai geográfia – nem utolsósorban nyelvi korlátai miatt – valós teljesítményénél szerényebb mértékben képviselteti magát a nemzetközi szinten. Épp ezért különös öröm, hogy most arról adhatunk hírt: a tudományos művek egyik nagy multinacionális kiadóvállalata fiatal magyar geográfus terjedelmes angol nyelvű alkotását adta közre. GYURIS FERENC könyvének tárgyát – amelyről a riasztóan bonyolult cím a kelletnél jóval kevesebbet árul el – a gazdasági fejlettség földrajzi diszparitásainak magyarázatára kidolgozott nagyszámú tudományos elmélet kritikai elemzése, valamint politikai összefüggéseik feltárása képezi. A térbeli (területi, földrajzi) egyenlőtlenségek empirikus vizsgálatában a társadalomföldrajz régóta fontos szerepet vállalt, a kérdéskör elméleti megközelítése azonban – valljuk be – mindeddig nem tartozott a magyar geográfia erősségei közé. GYURIS FERENC nagy lélegzetű munkája viszont olyan rendkívüli szemléli teljesítmény, amely nem csak a hazai tudomány szemszögéből nézve hízagpótló, hanem a nemzetközi szakirodalmat is számos új felismeréssel gazdagítja.

A területi diszparitások gyökere a társadalmi egyenlőtlenségekben rejlik. GYURIS művének első része – amely önálló könyvként is megállná a helyét – kitűnő eszméletörténeti áttekintés, ragyogó esszé a társadalmi egyenlőtlenségek

kialakulásáról, valamint arról, hogy mikor s miért került a probléma a tudomány és a politikai érdeklődés homlokterébe. A jeles gondolkodók műveiben és a politikusok felfogásában az ókortól mindmáig két normatív alapelv ütközését követhetjük nyomon: az egyik szerint a javak egyenlő, a másik szerint pedig érdem szerinti elosztása minősül igazságosnak. A társadalmi egyenlőtlenségek megítélését, illetőleg vizsgálatát többnyire már eleve ezen felfogások valamelyike motiválta. A szerző érdekes esettanulmányban – a 2010-ben nagy vihart kavart „The Spirit Level” című könyv példáján – mutatja be, miként válik egy tanulmány eszközzé a politika kezében, amely saját céljait a tudomány tekintélyével igyekszik hitelesíteni. A tudományos művek *történeti kontextusba* helyezése, valamint a kutatási eredmények interpretációjában, a létrehozott *orientációs tudásban* rejlő politikai szándékok megvilágítása GYURIS munkájának fontos új *célkitűzése*, amelyet a továbbiakban a területi egyenlőtlenségekkel foglalkozó elméletek elemzése során következetesen érvényre juttat.

A társadalmi-gazdasági egyenlőtlenségek területi vonatkozásai iránt meglepően későn, csak a 19. században ébredt fel az érdeklődés. Ebből az időből ered az egyenlőtlen fejlődést a kapitalizmussal összekapcsoló klasszikus marxista hagyomány, amelynek alakulását a könyv a lenini-sztálini dogmatikus „tudományos szocia-

lizmusig” követi nyomon. A 20. század közepétől a gyarmati rendszer felbomlása és a hidegháború hozta el a globális egyenlőtlenségek magyarazatára és orvoslására kidolgozott, jobbára amerikai ihletésű elméletek virágkorát. A különböző közgazdasági és szociológiai irányzatokhoz tartozó gondolkodók közül MYRDAL, WILLIAMSON, FRIEDMANN, WALLERSTEIN, PREBISCH, FRANK vagy KRUGMAN koncepciójának sarokpontjai a hazai szakirodalomban is visszhangra találtak, míg jó néhány más szerző neve nálunk jóformán ismeretlen maradt. GYURIS könyvének kiemelkedő, a *nemzetközi szakirodalomban is egyedül álló értéke* a területi egyenlőtlenségekkel foglalkozó nagyszámú elméleti munka *rendszerezése*, valamint világos, logikus formában történő összehasonlító elemzése.

A legmélyebbre ható kritikai értékelés tárgyát WILLIAMSON és HARVEY teóriája képezi. WILLIAMSON közismert hipotézise szerint a területi diszparitások a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan előbb növekednek, majd csökkenni kezdenek. GYURIS a WILLIAMSON által felhasznált adatok megismételt, részben új módszerrel elvégzett statisztikai vizsgálata révén kimutatja, mennyire ingatag alapra épült WILLIAMSON feltevésének empirikus igazolása.

Alaposságával és eredeti megközelítésével abszolút újdonságnak számít az a kritikai fejezet, amelyben a szerző a marxista geográfus, DAVID HARVEY elméletét veszi górcső alá. HARVEY behatóan elemzi azokat a túlélési stratégiákat, amelyekkel a kapitalista rendszer összeomlását mindaddig sikerült elkerülni. A válságok kezelésére, térbeli áthárítására vagy időbeni elodázására szolgáló megoldások („spatio-temporal fixes”) – melyek HARVEY szerint a tőkés termelési mód

lényegéből fakadnak – szükségképpen állandó térbeli instabilitáshoz és egyenlőtlen földrajzi fejlődéshez vezetnek, ezek megszüntetésének pedig egyetlen módja a kapitalista rendszer megdöntése és a szocializmus megteremtése. GYURIS bírálja HARVEY elméletének két sarkalatos pontját: az abszolút szabad verseny feltételezését és az erre épülő gazdasági determinizmust. Údítóen új – és itt-ott persze vitára készítő – gondolatokban bővelkedik az a fejezetrész, amely az egykori ”létező szocializmus” rendszerének működésével foglalkozik. GYURIS sorra veszi a HARVEY által a kapitalizmushoz hozzárendelt tér-időbeli válságkezelő megoldásokat, majd kimutatja, hogy ezek többé-kevésbé hasonló formában a magántulajdont és a piaci versenyt kiiktató szocialista rendszerben is érvényesültek. A HARVEY által propagált politikai cél, az elméletéből leszűrhető orientációs tudás tehát végső soron zsákutcába vezet: a szocializmus sem képes orvosolni a földrajzilag egyenlőtlen fejlődést és a vele szorosan összefüggő társadalmi igazságtalanságokat.

A közel 800 tételt felsorakoztató irodalomjegyzék is jelzi, hogy GYURIS FERENC műve hatalmas tudományos ismeretanyagra támaszkodik és határozottan *multidiszciplináris* jellegű. A politológus, a szociológus, a közgazdász, a történész és persze a geográfus egyaránt található benne újfajta megközelítéseket és világosan kifejtett friss gondolatokat. Reméljük, hogy a *rendkívüli intellektuális élményt* nyújtó munka, amely hazánkban is széleskörű érdeklődésre tarthat számot, előbb-utóbb magyar nyelven is olvasható lesz.

PROBÁLD FERENC

SIKOS T. TAMÁS (szerk):

A válság hatása a kiskereskedelemre

Szent István Egyetemi Kiadó, Gödöllő, 2013, 298 p.

A közel háromszáz oldalas kötet apropóját egy 2012-ben a Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kara, valamint a Magyar Bevásárlóközpontok Szövetsége által közösen rendezett konferencia adta, ahol a résztvevők a kiskereskedelem területén megjelenő új kihívásokra kerestek innovatív és hatékony megoldásokat.

A tanulmánykötet a gazdasági válság kiskereskedelemre gyakorolt hatásaival foglalkozik 30 szerző 18 tanulmánya segítségével. A szerte-

ágazó ismeretanyag áttekinthetőségét megkönnyítő szándékkal a tanulmányokat a szerkesztő az alábbi témacsoportok köré rendezte:

- a fogyasztás globális trendjei;
- változó fogyasztók, kereskedelmi trendek és terek;
- a kiskereskedelmi rendszerek átalakulása a 21. század körülményei között;
- a szövetkezeti kereskedelem globális és hazai trendjei.

Az első fejezet SIMAI MIHÁLY írásával indul. A szerző a gazdasági válságnak a Föld héttmilliárd fogyasztójára gyakorolt hatásait elemzi, levonva a következtetést, miszerint amennyiben – és valószínűsíthető e foratókönyv – „a válság nyomán kialakult új stratégiai helyzet” tartós marad, elengedhetetlen, hogy ehhez a kiskereskedelmi rendszerek is alkalmazkodjanak. MAKÓ ANDRÁS a 2008 őszi kirobbant válság okait, főként a nemzetközi méretű ingatlanpiaci buborék kipukkanását ismerteti, majd ezt követően azon állítását igazolja elemzése során, hogy „a közeli jövőben a kiskereskedelmi forgalom nem fog nőni, a kapacitások bővítésére kevés igény fog mutatkozni”. A kötet szerkesztője, SIKOS T. TAMÁS pedig tanulmányának címében felteszi a kérdést, szükség van-e paradigmaváltásra a bevásárlóközpontok piacán, majd miután a kereskedelmi szakemberek által egyértelműen igennel megválaszolandó kérdésre adott választ kifejti, kitér a miértekre is, felvázolva egy lehetséges jövőstratégiát a magyarországi bevásárlóközpontok számára. TINER TIBOR a hazai kiskereskedelem válságjelenségeit és térfolyamatait vizsgálja, amely tanulmányának kiemelten fontos részét képezi az állami és a piaci szereplők válságra adott válaszainak összefoglalása. Zárógondolatában felveti a vásárlói magatartás átalakulásának jelenségét, amely már átvezeti az olvasót a kötet második fejezetéhez.

E fejezet jellemzője, hogy a szerzők puha módszereket (is) használtak, kutatási eredmények tehát túlmutatnak a statisztikai adatokon. HUSZKA PÉTER és HORVÁTH JÓZSEF az élelmiszervásárlási szokásokról írtak, egy hazai kereskedelmi láncban 2008-tól (tehát a válság kirobbanásának évétől) kezdve végzett kutatásuk alapján. CSÍKNÉ MÁCSAI ÉVA és LEHOTA JÓZSEF tanulmánya a közvetlen értékesítés szerepébe ad betekintést a magyar fogyasztók élelmiszervásárlási szokásainak tükrében. Az országos reprezentatív mintán végzett felmérés egyik legfőbb megállapítása, hogy – miként a szerzők fogalmaznak – „egyre inkább kirajzolódni látszik egy adott társadalmi réteg, aki fontosnak tartja a közvetlenül a termelőtől történő beszerzést és élelmiszervásárlási során a társadalmi értékeket is szem előtt tartja”. Megfogalmazzák egy hatékony marketingstratégia megalkotásának igényét, amely a termelői versenyképességének növekedését eredményezheti. LÁSZLÓ ÉVA és FÖLDI KATALIN tanulmányának nyitó gondolata akár az egész tanulmánykötet mottója is lehetne: „A kiskereskedelem a válság tükré, a válság legbiztosabban

és leggyorsabban a kiskereskedelemben követhető nyomon”. A szerzők e gondolat jegyében vizsgálják a hazai lakosság élelmiszervásárlási és fogyasztási szokásainak változásait. VASNÉ EGRI MAGDOLNA és DANÓ GYÖRGYI tanulmánya a hazai e-vásárlási szokások fő jellemzőibe és dinamikájába avatják be az olvasót, amely témakör vizsgálata – többek között – azért is fontos, mert bár „a vásárlási hajlandóság – általánosságában – mélyponton van, viszont az e-kereskedelem még mindig képes fejlődni”, ahogy azt a szerzők megállapították kutatási eredményeik tükrében. A fejezet zárótanulmányában HORNYÁK MIKLÓS és RAGADICS TAMÁS Dél-Baranyába kalauzolják az olvasókat, ahol a kiskereskedelem kihívásait és válaszait mérték fel, azon belül is az ormánsági vállalkozásokat.

A harmadik fejezetben MICHALKÓ GÁBOR és szerzőtársai, RÁTZ TAMARA, továbbá HINEK MÁTYÁS hazánk bevásárlóturizmusát vizsgálták a válság időszakában, amely során arra a következtetésre jutottak, hogy Magyarország a környező országok állampolgárainak „élés kamrájává vált”. Az izgalmas tanulmányt KHADEMI-VIDRA ANIKÓ írása követi, aki a fogyasztók döntéseit meghatározó stílusjegyek klasszifikációját végezte el, és részletesen bemutatja a válság hatására kialakuló „új” fogyasztói, vásárlói trendeket. Ezt követően ismételtelen az internetes vásárlás világába térünk vissza SERES HUSZÁRIK ERIKA tanulmányával, aki a szlovákiai fogyasztók online vásárlási szokásait vizsgálta. A fejezetet PÉNZES IBOLYA RÓZSA tanulmánya zárja, amely a kereskedelmi márkázás és a válság összefüggéseit ismerteti. A szerző kísérletet tesz az ún. sajátmárkás termékek megítélésének és a hozzájuk kapcsolódó fogyasztói magatartásnak a vizsgálatára.

A kötet negyedik fejezete a szövetkezeti kereskedelem globális és hazai trendjei címet viseli. Ennek első tanulmányában BURGERNÉ GIMES ANNA a mezőgazdasági kistermelők bekapcsolódását vizsgálja az értékesítési láncba. Ezt követően NAGYNÉ MOLNÁR MELINDA az aprófalvak kereskedelmi ellátásáról, annak kihívásairól és kilátásairól ír, három különböző működési stratégiát folytató szereplőt ismertetve: a családi boltokat, a bolthálózatok telephelyeit, illetve a mozgó áruszállítókat. Ezt követően SZABÓ DOROTTYA és JUHÁSZ ANIKÓ tanulmányát olvashatjuk a piacok helyzetéről és lehetőségeiről a hazai élelmiszerellátási láncban. Kutatási eredményeik tükrében megfogalmazzák az igényt a termelői piacokra, illetve a tennivalókat, amelyek

mindennek megvalósításához szükségesek. SÜLE MARGIT a kiskereskedelmi alkalmazott gyakorlatok jellemző hibáira világít rá tanulmányában, a fogyasztóvédelem és a válság kapcsolatától egészen a „magyar termék” azonosítására szolgáló védjegyek ismertetéséig. A tanulmánykötet zárótanulmányában VASA LÁSZLÓ és szerzőtársai (KOVÁCS ZOLTÁN, HUSZTA ROLAND, SZAKÁCS ZSOLT, BARANYAI ZSOLT) a termelői értékesítő szervezetek és a kiskereskedelem kapcsolatát, annak lehetőségeit és tanulságait foglalták össze.

Az egyes tanulmányok rövid tartalmi ismertetését követően recenzióként a véleményem az, hogy a téma szakembereinek, kutatóinak munkáin keresztül globálisan és lokálisan is rávilágít a kötet a válságnak a kiskereskedelemre gyakorolt hatására, illetve felvázolja azon lehetséges

piaci stratégiákat, amelyek alkalmazásával eredményesen kezelhetőek, vagy legalábbis mérhetőek a válság negatív következményei.

A kötet fontosságát részben az adja, hogy a kereskedelem e szegmenséről ilyen átfogó tanulmánygyűjtemény az elmúlt években nem született. Fontos azért is, mert bár a válságon feltételezhető, hogy túljutottunk, hatásain, amelyeket jelen kötet tanulmányai is vizsgálunk, (még) nem. Ajánlom figyelmébe mindazon szakembereknek, akiknek kutatása fókuszában a válság, annak hatásai és/vagy a kiskereskedelem állnak, de azoknak is tanulságos a mű, akik egyszerűen csak szeretnék jobban megismerni napjaink kihívásait.

BOGÁRDI TÜNDE

MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG

ALAPÍTVÁ: 1872

Tisztikar

Elnök: GÁBRIS GYULA ny. egyetemi tanár

Tiszteletbeli elnök: PAPP-VÁRY ÁRPÁD ny. egyetemi tanár

Alelnökök: KOVÁCS ZOLTÁN tszv. egyetemi tanár;

MICHALKÓ GÁBOR tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

Főtitkár: MARI LÁSZLÓ egyetemi docens

Titkár: ERŐSS ÁGNES geográfus

Titkárságvezető: SEKOULOPOULU MÁRTA

Könyv- és térképtáros: PÉTERVÁRI LÁSZLÓ

Felügyelőbizottság elnöke: ÜTÖNÉ VISI JUDIT főiskolai docens, OKI főmunkatárs

Választmány

ARDAY ISTVÁN középiskolai tanár

AUBERT ANTAL szakosztályelnök,
intézetigazgató

BAKOS MÁRIA középiskolai tanár

CSAPÓ TAMÁS osztályelnök, tszv. főiskolai
tanár

DÁVID ÁRPÁD osztályelnök, főiskolai docens

DÁVID LÓRÁNT osztályelnök, tszv. főiskolai
tanár

DOROGI LÁSZLÓNÉ középiskolai tanár

EGEDY TAMÁS tudományos főmunkatárs

FRISNYÁK SÁNDOR ny. egyetemi tanár,
osztályelnök

GADÁNYI PÉTER egyetemi docens

GERHARDTNÉ RUGLI ILONA szerkesztő

GRUBER LÁSZLÓ középiskolai tanár

GYURICZA LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi
docens

HANUSZ ÁRPÁD egyetemi tanár

HEVESI ATTILA osztályelnök, egyetemi tanár

HORVÁTH GERGELY főiskolai tanár

HUSZTI ZSOLT osztályelnök, intézetigazgató

ILLÉS SÁNDOR egyetemi docens

JANKÓ ANNAMÁRIA térképész, igazgató

KARANCSI ZOLTÁN tszv. főiskolai docens

KARÁTSZON DÁVID tszv. egyetemi tanár

KIS ÉVA tudományos főmunkatárs

KIS JÁNOS középiskolai tanár

KISS EDIT ÉVA tudományos tanácsadó,
egyetemi tanár

KLINGHAMMER ISTVÁN szakosztályelnök,
akadémikus

KOCSIS KÁROLY intézetigazgató, akadémikus

KÓKAI SÁNDOR tszv. főiskolai tanár

KOROMPAI ATTILA egyetemi docens

KOZMA GÁBOR tszv. egyetemi docens

KUBA GÁBOR iskolaigazgató

KUBASSEK JÁNOS múzeumigazgató

KUNOS GÁBOR szakosztályelnök,
villamosmérnök

KÜRTI GYÖRGY iskolaigazgató

LÓCZY DÉNES tszv. egyetemi docens

MAKÁDI MARIANN szakosztályelnök,
főiskolai docens

MUCSI LÁSZLÓ osztályelnök, egyetemi docens

NAGY BALÁZS egyetemi docens

NAGY GÁBOR tudományos főmunkatárs

NYÍRI ZSOLT középiskolai tanár

PAP NORBERT osztályelnök, tszv. egyetemi
docens

PÁL VIKTOR egyetemi adjunktus

PETE JÓZSEF középiskolai tanár

SISKÁNÉ SZILASI BEÁTA egyetemi docens

SMIGERNÉ HUBER GABRIELLA középiskolai
tanár

SUBA JÁNOS szakosztályelnök, térképész

SÜTŐ LÁSZLÓ főiskolai adjunktus

SZALAI KATALIN főiskolai docens

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN osztályelnök,
tudományos tanácsadó, egyetemi tanár

TÁTRAI PATRIK szakosztálytitkár, tudományos
főmunkatárs

TEPERICS KÁROLY osztályelnök, egyetemi
adjunktus

TIMÁR JUDIT osztályelnök, tudományos
főmunkatárs

TÓTH ANTAL szakosztálytitkár, főiskolai docens

TRÓCSÁNYI ANDRÁS szakosztályelnök,
egyetemi docens

VIZI ISTVÁN osztályelnök

WILHELM ZOLTÁN osztályelnök, tszv. egyetemi
docens

**A Közgyűlés által megválasztott tiszteleti tagok a Magyar Földrajzi Társaság
Választmányának örökös tagjai.**

Társasági élet

Főtitkári jelentés – MICHALKÓ GÁBOR	403
A Felügyelőbizottság jelentése a Magyar Földrajzi Társaság 2012. évi gazdasági és pénzügyi tevékenységéről – ÚTÓNÉ VISI JUDIT	407
Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság 66. Vándorgyűléséről és a 137. Közgyűlésről – DOROGI LÁSZLÓNÉ TERJÉKI ÉVA	408
Beszámoló a Magyar Földrajzi Társaság 66. Vándorgyűlését követő külföldi tanulmányútról – DOROGI LÁSZLÓNÉ TERJÉKI ÉVA	412
Kitüntetések a Magyar Földrajzi Társaság 137. Közgyűlésén	420

Krónika

„Geography and Nation Building in Central and East Central Europe” nemzetközi konferencia az ELTE Eötvös József Collegiumban – TOLNAI GÁBOR	423
Természetföldrajzosok találkozója – HORVÁTH GERGELY – KOVÁCS ISTVÁN PÉTER	425
Kerényi Attila 70 éves – FAZEKAS ISTVÁN – SZABÓ GYÖRGY	427
Földrajztanárok kitüntetése	428

Irodalom

Kiss Éva (szerk.): A hazai ipari parkok különböző dimenzióban – RÉTVÁRI LÁSZLÓ – VIDÉKI IMRE ...	431
Tóth Géza: Az elérhetőség és alkalmazása a regionális vizsgálatokban – TINER TIBOR	432
Gyuris Ferenc: The Political Discourse of Spatial Disparities. Geographical Inequalities Between Science and Propaganda – PROBÁLD FERENC	433
Sikos T. Tamás (szerk.): A válság hatása a kiskereskedelemre – BOGÁRDI TÜNDE	434

TÁMOGATÓINK:

Kiadja a MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG
A Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával
A kiadásért felel: Michalkó Gábor
Tördelés és nyomdai előkészítés: Graphisto Kft.
Borítótér: Lizi János
Telefon: (20) 971-6922, e-mail: bela.graphisto@gmail.com
Készült 600 példányban
Nyomdai kivitelezés: Heiling Media Kiadó Kft.
Telefon: (06-1) 231-4040
HU ISSN 0015-5411